

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АДЛИЯ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЮРИДИК ИНСТИТУТИ**

ЖЎРАБЕК ШОДИЕВ

**СИЁСИЙ-ҲУҚУҚИЙ
ТАЪЛИМОТЛАР ТАРИХИ**

фанидан ўқув-услубий қўлланма
(схемалар шаклида)

олий таълимнинг

5380100 – “Юриспруденция” соҳаси

Бакалавриат таълим йўналиши талабалари учун

Тошкент – 2006

Ушбу ўқув-услугий қўлланма ТДЮИнинг илмий услубий кенгашида 2006 йил 26 октябрь № 2 баённома билан муҳокама қилинган ва нашрга тавсия этилган.

Ж.Шодиев.

Сиёсий-ҳуқуқий таълимотлар тарихи.

Ўқув-услугий қўлланма. – Т.: ТДЮИ нашриёти.

2006. – 85 б.

Сарлавҳада: Ўзбекистон Республикаси Адлия
Вазирлиги, ТДЮИ.

Тақризчи: юридик фанлари номзоди, доцент Х.Назаров;

Юридик фанлари номзоди, доцент М.А.Ҳамидова.

Мазкур ўқув-услугий қўлланма “Сиёсий-ҳуқуқий таълимотлар тарихи” фани ўқув курсининг дастури асосида тайёрланган бўлиб, унда жаҳон сиёсий ва ҳуқуқий таълимотларига оид бўлган давлат, ҳуқуқ, сиёсат, адолат, суверенитет, давлат бошлиғи, ҳокимият, одил судлов, ижтимоий тенглик, қонунлар ҳақидаги назарий концепциялар, ғоялар ва қоидаларнинг қисқача таърифи схемалар шаклида ўз ифодасини топган.

Ушбу ўқув-услугий қўлланма ҳуқуқшунослик мутахассислиги бўйича таълим олаётган бакалавриат йўналишининг талабалар учун амалий машғулот дарсларида бевосита фойдаланиш учун мўлжалланган. Ундан ташқари ушбу қўлланмадан олий юридик ўқув юртлари ўқитувчилари ва аспирантлари, магистратура тингловчилари ҳам фойдаланишлари мумкин.

МУҚАДДИМА

Сиёсий ҳуқуқий таълимотлар тарихи бўлажак юристларнинг умуминсоний дунёқарашларини шакллантириб давлат, ҳуқуқ, сиёсат, қонунийлик тўғрисидаги билимларни жаҳон сиёсий таълимотлари дурдоналари билан бойитишга, давлат ва ҳуқуқ соҳасидаги ғоялари, қарашлар, мулоҳазалар, назариялар, концепциялар ва таълимотларнинг мазмун моҳиятини, кадр ва салоҳиятини тушунишга ёрдам беради. Давлат, ҳуқуқ ҳақидаги тасаввурларимиз, тушунчаларимиз қандай бўлса дунёқарашимиз ҳам шундай бўлади. Дунёқараш бизнинг амалий саъй-ҳаракатларимизнинг мотиви бўлиб хизмат қилади.

Сиёсий-ҳуқуқий таълимотлар тарихи Ўзбекистонда халқчил, ҳуқуқий давлатни барпо қилишда фаол қатнашадиган, халқимизнинг бахт-саодати, муҳофазачиси, ташқи ва ички душманлардан ишончли ҳимоячиси, келажак авлод учун муносиб замин яратувчи, барча фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини амалга ошириш учун шарт-шароитлар яратувчи – буюк давлатнинг ижодкорлиги бўладиган бўлажак юрист мутахассислари давлат ва ҳуқуқ ҳақидаги илмий маълумотларини кенгайтиради, мустаҳкамлайди, фикрларини чархлайди.

Мазкур қўлланмада ҳар бир ҳар бир мавзу бўйича давлат, ҳуқуқ, сиёсат, адолат, суверенитет, давлат бошлиғи, ҳокимият, одил судлов, ижтимоий тенглик, қонунлар ҳақидаги назарий концепциялар, ғоялар ва қоидаларнинг қисқача таърифи схемалар шаклида берилганлиги ҳамда янги ўқув адабиётларидан фойдаланилганлиги билан ушбу фаннинг талабаларга янада мазмунли равишда етказиш имкониятига эгаллиги билан ажралиб турганлиги айни муддаодир.

СИЁСИЙ-ҲУҚУҚИЙ ТАЪЛИМОТЛАР ТАРИХИ

1-Мавзу: Сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлар тарихи ўқув фани сифатида: предмети, тизими, услуги

Режа:

1. Сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлар тарихи тушунчаси.
2. Сиёсий ва ҳуқуқий таълимотларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши.
3. Сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлар тарихи фанининг ҳуқуқшунослик ва бошқа фанлар билан алоқадорлиги.
4. Сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлар тарихи фанининг предмети ва ўрганиш усуллари.

“Таълимотлар”-

- турли шакллардаги назарий қарашларнинг моҳияти, тегишли билимларнинг тарихан майдонга келиши ва ривожланиши, сиёсий-ҳуқуқий кўринишларни билиш чуқурлашиб борган назарий концепциялар, ғоялар ва қоидалар назарда тутилади.

Сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлар тарихи фанининг вазифаси :

дунё сиёсий ва ҳуқуқий таълимотларининг юзага келиши, шаклланиши ва ривожланишининг асосий босқичлари, йўналишларини ёритишдан иборатдир.

Сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлар ривожланиш даврини қуйидагича даврларга бўлиш мумкин:

Биринчи давр — қадимги дунёнинг илк сиёсий-ҳуқуқий тасаввурлари шаклланган давр. Бунда инсон тафаккури, жумладан, сиёсий-ҳуқуқий қарашлари эртак ва диний афсоналар шаклида ривожланган. Афсонавий тафаккур тарих ривожини худоларга боғлиқ деб билган. Инсоният тарихи, дунё тартиблари, ердаги ҳокимият ва мавжуд қонунлар худолар мадади ва иштирокида яратилган деган назария пайдо бўлган.

Иккинчи давр (ўрта асрлар)да илмий таълимотлар, тарихий, фалсафий ва сиёсий-ҳуқуқий қарашлар диний мафкура таъсирида ривожланган. Шунинг учун ҳам бу даврда ижод қилган кўплаб мутафаккирлар асарларида ижтимоий тараққиёт жараёнлари идеалистик нуқтаи назардан асосланган.

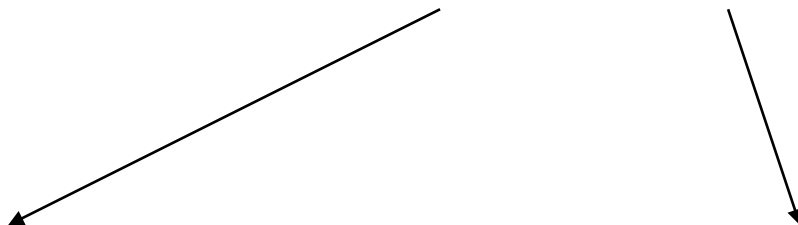
Учинчи даври кўплаб файласуфлар ва мутафаккирлар томонидан худо тарих ва тараққиёт, жамият тартиб ва қонунларининг ижодкори деган ақидадан воз кечилиши билан бошланган. Дунёдаги воқеа-ҳодисаларни, ижтимоий муносабатларни моддий дунёнинг ўзидан келиб чиқиб ўрганила бошланди.

Сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлар тарихи фани

Сиёсат, давлат, ҳуқуқ, қонунчилик соҳалари юриспруденция, фалсафа, социология, сиёсатшунослик, этика сингари турли гуманитар фанларнинг ўрганиш объекти ҳисобланади. Айни чоғда бошқа фанлар билан ўзаро алоқада бўлган ҳар бир фан ўзининг ўрганиш предмети ва усулларидан келиб

чиққан ҳолда бу умумий соҳаларга нисбатан ўзига хос илмий ёндашувга, алоҳида предмети ва мавзуга эга бўлади.

Ҳуқуқшунослик фанлари тизимида бир вақтнинг ўзида ҳам тарихий, ҳам назарий йўналишдаги мустақил илмий-ўқув фани ҳисобланади. Ушбу ҳуқуқий фан доирасида давлат, ҳуқуқ, сиёсат ва қонунчиликнинг пайдо бўлиши ҳамда ривожланиши тарихи сиёсий ва ҳуқуқий назарияларнинг тарихий шаклланиш жараёнлари билан боғлиқликда тадқиқ этилади.

Сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлар тарихи фани давлат ҳақидаги таълимотларнинг тор мутахассислик масалаларини ёки ўтмишдаги сиёсий таълимотларни давлатшунослик тарихи сифатида ўрганмайди. Шунинг учун ҳам сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлар тарихи фанининг асосий вазифаси давлатчилик назарияси муаммолари турли илмий оқимлар ва йўналишлар вакиллари томонидан қай тарзда ва қай даражада ўрганилганини кўриб чиқишдан иборат бўлади. Демак, сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлар тарихи фанида ҳуқуқ ва қонунчилик борасидаги назарий қарашларнинг шаклланиши тарихи ўрганилади.

Сиёсий-ҳуқуқий таълимотлар тарихини ўрганишда қуйидаги қоидаларига риоя қилишни унутмаслик даркор:

Биринчидан: у ёки бу таълимотни, назарияни, концепцияни ёки бирор-бир мутафаккирнинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари, фикрлари, тасаввурларини ўрганиш учун ўша давр шарт-шароитлари талабларидан келиб чиққан ҳолда ўрганмоқ зарур. Акс ҳолда жуда кўп ғоя ва фикрлар бугунги кунда унчалик аҳамиятсиз кўриниши мумкин. Шу боисдан давлат, ҳуқуқ ҳақидаги қарашларни қандай шарт-шароитларда шаклланиб, ривожланганлигини аниқлаш жуда муҳим аҳамиятга лойиқ.

Иккинчидан: мутафаккирнинг умумий фалсафий қарашларини ўрганиш зарур. Унинг сиёсий-ҳуқуқий ғоялари, фикрлари қандай фалсафий йўналишлар ва қарашлар билан уйғунлигини билиш ҳам талаб этилади.

Учинчидан: юристлар учун муҳим аҳамиятга эга бўлган давлат, ҳуқуқ, қонунийлик тўғрисидаги назарий билимларини келиб чиқиши, тўғрисида алоҳида мутафаккир ёки назариётчиларнинг аниқ фикрини, ғояларни билиш ҳам муҳимдир.

Тўртинчидан: муайян назариётчи, мутафаккирнинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари давлат сиёсати, мафкурада қандай ўрин тутгани, кимларнинг манфаатини ҳимоя қилишга қаратилганлигини аниқлаши эътибордан четда қолмаслиги зарур.

Бешинчидан: сиёсий-ҳуқуқий мафкура тарихида мутафаккирнинг, назариётчи, давлат арбоби, сиёсий арбобнинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари улардан аввалгисига нисбатан қандай янгиликлар билан фарқланишини аниқ тасаввур этиш шарт. Уларни жамият тараққиёти учун қандай аҳамиятга эга бўлишлигини ўрганиш ҳам муҳимдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Бобоев. Ҳ.Б.Сиёсий ҳуқуқий таълимотлар тарихи. Дарслик. –Т.: ТДЮИ, 2003. – 205 б.
2. Бобоев. Ҳ.Б.Ўзбек давлатчилиги тарихи. Дарслик. –Т.: Фан, 2004. – 294 б.
3. Бойдадаев М. Политико–правовые основы становления и развития системы государственного управления в республике Узбекистан. Учебное пособие. –Т.: Адолат, 1996. – 172 с.
4. Исламов З.М. Проблемы власти: ее понимание, назначение, социальная ценность. Учебное пособие. –Т.: ТГЮИ, 2003. –244 с.
5. Исламов З.М. Давлат ва ҳуқуқ: умумназарий масалалар. (Давлат назарияси). Ўқув қўлланма. –Т.: Адолат, 2000. –272 б.
6. Исламов З.М. Ҳуқуқ тушунчаси, моҳияти, ижтимоий вазифаси. Ўқув қўлланма. –Т.: ТДЮИ, 2004. –138 б.
7. Исламов.З.М.Фукаролик жамияти: кеча, бугун, эрта. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДЮИ, 2003. – 87 б.
8. История политических и правовых учений. Под общей редакцией Нерсисянца В.С. — М., “Приор”, 2000.
1. История политических и правовых учений. Под общей редакцией Лейста. М. Юриздат.2004.
9. Мухитдинова Ф.А. Сиёсий–ҳуқуқий таълимотлар тарихи. Ўқув қўлланма. –Т.: ТДЮИ, 2003. – 230 б.
10. Мухитдинова Ф.А. Сиёсий–ҳуқуқий таълимотлар тарихи. Ўқув қўлланма. –Т.: ТДЮИ, 2003. – 30 б.

ҚАДИМГИ ДУНЁ ДАВЛАТЛАРИДАГИ СИЁСИЙ-ҲУҚУҚИЙ ТАЪЛИМОТЛАР ТАРИХИ

2-Мавзу: Қадимги Шарқ давлатларидаги сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлар

Режа:

1. Қадимги Шарқ давлатларида диний-афсонавий, сиёсий ва ҳуқуқий қарашларнинг шаклланиши ва ривожланиши.
2. Қадимги Мисрда сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлар.
3. Қадимги Бобил (Вавилон)да сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлар. Хаммурапи қонунларидаги сиёсий ва ҳуқуқий ғоялар.
4. Қадимги ҳиндистондаги сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлар. Брахманизм сиёсий-ҳуқуқий ғоялари, Будда диининг сиёсий ғоялари, Ману қонунларидаги сиёсий ва ҳуқуқий ғоялар.
5. Қадимги Хитойда сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлар. Конфуцийнинг давлат, ҳуқуқ ва сиёсат тўғрисидаги ғоялари. Легизм таълимоти.

Қадимги Шарқ афсоналарида дастлабки қарашлар:

Геродотнинг “Тарих” асарида маълумот берилишича, **Мисрнинг биринчи подшоҳи** давридан то Геродот Мисрга ташриф буюрган давр (эрамиздан аввалги V аср)гача бўлган 11340 йил мобайнида юқори мартабали қоҳинлар ва подшоҳларнинг 341 авлоди ўтган ва бу вақт ичида Мисрни одамлар бошқарган. Бу давргача, қоҳинларнинг айтишича “Мисрда худолар ҳукмдорлик қилишган, улар одамлар орасида яшашган, худоларнинг бири уларнинг энг қудратлиси ҳисобланган”. Худоларни дастлабки ҳукмдорлар ва қонун ўрнатувчилар сифатида тасаввур қилиш Қадимги Юнон афсоналарига ҳам хос бўлган.

Қадимги Бобил ва Қадимги Ҳиндистон диний афсоналарига кўра, худолар ҳукмдорлар ҳокимиятининг манбаи бўлиш билан бирга ердаги ишлар ва кишилар тақдирини ҳал қилишда давом этганлар.

Қадимги Хитой афсонасида ҳам ердаги ҳокимиятнинг келиб чиқиши илоҳийлиги илоҳий хусусиятларга эга эканлиги тўғрисида гап боради. Унда

айтилишича, Осмоноти олий ҳукмдорининг (яъни Хитой императорининг) шахси, шахсий салоҳияти ва ички қуввати кўкдаги олий кучлар билан алоқанинг ягона воситасидир. Қолган барча мансабдорлар ва давлат маъмурияти бор-йўғи императорнинг шахсий ҳокимияти кўмакчилари деб ҳисобланган.

Қадимги Мисрдаги сиёсий-ҳуқуқий таълимотлар:

Қадимги Миср диний-афсонавий қарашларига мувофиқ, Маат (Ма-ат) худоси ҳақиқат, адолат ва одил судлов тимсоли сифатида намоён бўлади.

Судьялар бу худо тасвирини тақиб юришган ва ўзларини Маат худоси фидойилари деб ҳисоблашган. Фиръавн, қоҳинлар ва зодагонлар ҳокимиятининг, шунингдек, расман қўллаб-қуватланган урф-одатлар, қонунлар, суд қарорлари сингари ўша даврнинг асосий ҳуқуқ манбаларининг илоҳийлиги— уларнинг барчаси Маат тартибларига, яъни табиий-илоҳий адолат қоидаларига мувофиқ эканлигидан далолат берган. Зеро, “ма-ат” тушунчаси илоҳий **“адолат-ҳақиқат”** маъноларини ўзида ифода этган.

Қадимги Бобилда сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлар. Хаммурапи қонунларидаги сиёсий ва ҳуқуқий ғоялар.

Шумер ва Бобил ҳукмдорлари ҳамда қонун чиқарувчилари ўз ҳокимиятларининг илоҳийлигини, улар худоларнинг ўзгармас илоҳий кўрсатмаларига ва адолатга мувофиқ эканлигини таъкидлашган.

Хаммурапи қонунларидаги сиёсий ва ҳуқуқий ғоялар:

Хаммурапи Қонунларида шарҳланган адолат одамларнинг озод кишилар ва қулларга бўлинишини, шунингдек, озод кишилар ҳам ўзаро тенг бўлмаган турли табақаларга бўлинишини назарда тутди. Бобил жамиятининг ижтимоий таркиби қуйидагича кўрсатилган: тенг ҳуқуқли эркин фуқаролар — жамият аъзолари; ҳуқуқий эркин (яъни қул бўлмаган), лекин жамият аъзоси ҳисобланмайдиган, подшоҳлик хўжалигида хизматдаги тенг ҳуқуқсиз одамлар; қуллар. Чунончи, қуллар ҳам подшо қуллари, ибодатхоналар қуллари, хусусий эгаликдаги қуллар каби тоифаларга бўлинганлар. Қуллар, гарчи ижтимоий қатламнинг энг қуйи табақасини ташкил этсалар-да, Хаммурапи Қонунларида қулдорларнинг хусусий мулки сифатида қаттиқ ҳимоя қилинганлар.

Хаммурапи Қонунлари ҳуқуқнинг муайян соҳаларига тегишли суд жараёнларини, мулк ҳуқуқи, мулкнинг турли кўринишлари, ерга эгалик, никоҳ-оила, мерос ҳуқуқи каби қатор масалаларни ўз ичига олган.

Қадимги Ҳиндистондаги сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлар.
Брахманизм сиёсий-ҳуқуқий ғоялари. Будда динининг сиёсий ғоялари.
Ману қонунларидаги сиёсий ва ҳуқуқий ғоялар.

Қадимги ҳинд таълимотига кўра, одамзод худо томонидан яратилган ва Ману инсон зотининг дастлабки аждоди ҳисобланган. “Ману қонунлари” деб номланган машҳур сиёсий-ҳуқуқий ёдгорлик тахминан эрамиздан аввалги II асрларга мансубдир. Унда Веда ва Упанишадларнинг жамиятнинг варналарга бўлиниши, уларнинг нотенглиги сингари тегишли қоидалари ўз ифодасини топган. Дастлаб қонунлар ва одил суд худоси дхарма дейилган бўлса, кейинчалик қонуннинг ўзи дхарма деб юритила бошлаган. Ҳар бир варнанинг ўз дхармаси (яъни урф-одати, турмуш тарзи қонунлари) бўлган. “Ману қонунлари”да браҳманларнинг мавқеи, уларнинг дхарма ўрнатишга, қонунларни шарҳлашга бўлган мутлақ ҳуқуқларини асослашга кенг ўрин берилган.

“Ману қонунлари”га кўра, подшоҳ ҳам ўзининг юксак ва илоҳий мақомига қарамай, браҳманларни ҳурмат қилиши, уларнинг маслаҳатига юриши, улардан Веда таълимоти ва бошқарув санъатини ўрганиши шарт бўлган.

Будданинг таълимотига кўра, кишиларнинг тақдири уларнинг ўз саъй-ҳаракатларига боғлиқдир. Барча одамларнинг ахлоқий-маънавий тенглигини эътироф этган Будда ва унинг издошлари Варна тизимини ҳам, унинг тенгсизлик тамойилларини ҳам танқид қилганлар.

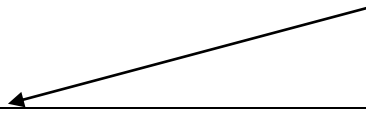
Буддачилар талқинида дхарма дунёни бошқарувчи табиий қонуният ва табиий ҳуқуқ сифатида намоён бўлади. Унга кўра, онгли инсон бу қонунни билмоғи ва унга амал қилмоғи керак. Ушбу талқинга инсонпарварлик, бошқаларга яхши муносабатда бўлиш, ёмонлика ёмонлик билан жавоб қилмаслик ғоялари сингдирилган: “ҳеч қачон дунёда нафрат нафрат билан йўқотилмайди, нафрат бўлмагандагина нафрат йўқолади. Мана шу мангу дхаммадир”.

Будда динидаги комилликка ва нирвана (илохий рух)нинг олий даражада шодланишига эришишнинг алоҳида йўли ҳақидаги таълимот бу диннинг реал сиёсий-ҳуқуқий масалаларга эътибор қаратмаганлигидан гувоҳлик беради. Лекин буддизм пайдо бўлган дастлабки даврданок мазкур диннинг кўплаб ғоялари ўз моҳиятига кўра долзарб ижтимоий-сиёсий аҳамият касб этиб келган. Бу ғоялар буддизм тарафдорлари кўпайиб, уларнинг мавқеи мустаҳкамланган сари кучайиб борди.

**Қадимги Хитойда сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлар.
Конфуцийнинг давлат, ҳуқуқ ва сиёсат тўғрисидаги ғоялари. Легизм таълимоти.**

Анъанавий дунёқарашга суянган Конфуций давлатчиликнинг патриархал-патерналистик ғоясини илгари сурган. Конфуцийнинг “Олижаноб эрлар” тўғрисидаги қараши жуда муҳим бўлиб, у жамиятнинг идеал ижтимоий-сиёсий қурилишининг асосидир¹. **Давлат унинг талқинида** катта бир оиладан ташкил топган. Конфуций жамиятдаги муносабатлар худди яхши оиладагидек катталарга ҳурмат, императорга тавозе руҳида қурилмоғи керак деб ҳисоблаган. Қадимги Хитой афсоналарида **“осмон фарзанди”** саналувчи Императорнинг ҳокимияти отага, бошқарувчи ва бошқарилувчилар муносабатлари эса оилавий муносабатларга тенглаштирилган.

Конфуцийнинг уқтиришича, ҳамма нарса мутассил ўзгара боради, лекин жамиятдаги табақаланиш тартибини сақлаб қолиш жуда муҳимдир. Жамиятни бошқаришни эса фақат кўпроқ маърифатли ва қобилиятли кишиларга ишонмоқ мумкин. Конфуций бошқарувнинг **аристократик** шакли тарафдори, чунки, унинг ғоясига кўра, оддий халқ давлат бошқарувида қатнашишдан четлаштирилган.

Конфуций: “Бошқарувчи раҳбар қандай бўлиши керак?”, деган масалага ҳам катта эътибор қаратади. **Унинг таълимотига кўра**, раҳбар одам императорга бўйсунмоғи, Конфуцийлик таълимотига амал қилиши керак. У етарли билимга эга бўлмоғи, давлат ва халққа фақат яхшилик йўлида хизмат қилмоғи шарт. Юксак ватанпарварлик аҳоли ва мамлакат фаровонлигини ўйлайдиган бошлиқнинг асосий фазилати бўлмоғи лозим.

Конфуций таълимоти сиёсий муносабатларни эзгулик воситасида тартибга солишни қонун асосида бошқаришга кескин қарши қўяди. **Конфуцийнинг фикрича**, агар раҳбар халқни қонун воситасида бошқариб, жазо ёрдамида мамлакатда тартиб сақласа, халқ жазодан қочишга ҳаракат қилади ва бундан уялмайди. Борди-ю раҳбар халқни эзгулик воситасида бошқарса ва тартибни сақласа, у ҳолда халқ уялади ва ўз камчилигини тузатади.

Дао таълимоти:

Дао (маъноси “йўл”) – Дао таълимоти ва умуман Хитой фалсафасидаги марказий категорияларидан бири. Конфуций уни осмоннинг олий қонунлари тимсоли деб билган ва уни инсонпарварлик, фарзандларча эҳтиром сингари тушунчалардан ташкил топишини кўрсатиб ўтган. **Дао таълимотида эса дао** — табиатнинг умумий қонунидир.

Даони “осмоннинг иродаси” сифатида тасвирловчи анъанавий-диний қарашлардан фарқли ўлароқ, **Лао-цзи таълимотида** дао осмон ҳукмдорига боғлиқ бўлмаган табиий қонуният деб кўрсатилади. Дао осмон, табиат ва жамият қонунларини белгилайди. У — юксак эзгулик ва табиий адолат тимсоли. Унинг учун ҳамма тенг, баробардир.

Дао таълимотида фаолиятсизлик ва фаол ҳаракатдан воз кечиш тамойилларига кенг ўрин берилган. **Ушбу таълимотда** фаолиятсизлик, аввало, ҳукмдорлар ва бойларнинг халққа қарши фаолиятини танқид қилиш, халқни сиқувга олишдан воз кечишга даъват сифатида янграйди.

Мао-цзи сиёсий-ҳуқуқий ғоялари

Маоизм асосчиси Мао-цзи (эрамиздан аввалги 479—400 йиллар) барча одамларнинг табиий тенглиги ғояси билан чиққан. **Бу таълимот** давлат келиб чиқишининг шартномавий-келишув хусусиятига эгаллигини ва бунда олий ҳокимият халққа тегишли эканини асослаб берган.

Мао-цзининг ғоясига кўра, қадимда бошқарув ва жазолаш бўлмаган. Адолатни ҳар ким ўзича тушунган, одамлар ўртасида душманлик авж олган. Тартибсизлик ва кулфатлар сабаби ҳисобланган бошқарув ва бошчиликнинг йўқлигини англаган одамлар энг фозил ва донишманд одамни “осмон фарзанди” этиб сайлашган. Шундан сўнг “осмон ости”да тартиб ўрнатилган.

Мао-цзи таълимотида давлат бошқарувида оддий одамлар манфаатларини ҳисобга олиш ҳақидаги талаблар ҳам муҳим ўрин тутди. У барча билдирилган мулоҳазалар мамлакатни бошқаришда татбиқ этилиши керак, бунда “осмон ости”даги оддий одамлар манфаатларидан келиб чиқиш керак деб ҳисоблаган. Шу мезондан келиб чиққан **Мао-цзи ўз қарашларида конфуцийчиларни танқид қилган.**

Унинг таъкидлашича, конфуцийчиларнинг батафсил таълимоти дунё қонидаси бўлолмайди, чунки улар кўп мулоҳаза юритишади, аммо оддий халққа бирон-бир амалий ёрдам бериша олмайди.

Мао-цзи қатъий равишда жамиятнинг қуйи табақаларини зулмдан, очлик ва азобдан қутқариш тарафдори бўлиб майдонга чиқади. Умуман, у сиёсий-ҳуқуқий воқеликка **“камбағаллик – бошқарувдаги барча тартибсизликларнинг илдизи”** деган фикр асосида ёндашган.

Легизм таълимоти

Легизмнинг асосий ғоялари Шан Яннинг “Шан цзюнь шу” (“Шан вилояти ҳукмдори китоби”) асарида ифодаланган.

Легизм таълимоти диққат марказида ҳам асосий мавзу худди Конфуцийлик таълимотидаги сингари жамиятни қандай бошқариш масаласи турган.

Легизм тарафдорлари жамиятни қонунга суянувчи кучли давлат ҳокимияти воситасида қаттиққўллик билан бошқариш тарафдори бўлишган.

Легизмнинг биз ўрганаётган фанга алоқадор бўлган қуйидаги жиҳатларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

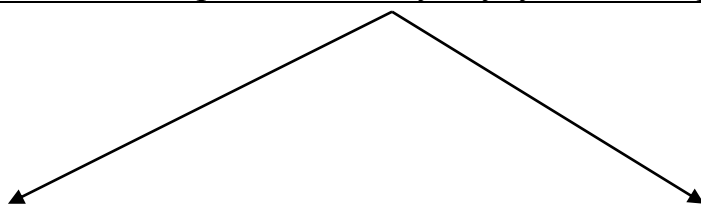
— алоҳида индивидлар ва ижтимоий гуруҳлар манфаатлари одатда бир-бирига қарама-қарши бўлади;

- ўзаро душманлик ва зулм-зўравонликка йўл қўймаслик учун ижтимоий муносабатларга давлат аралашуви лозим;
- давлат (армия ва мансабдорлар тимсолида) қонунга амал қилувчи фуқароларни рағбатлантириши ва айбдорларни қаттиқ жазолаши керак;
- нима тўғри, нима нотўғрилигини кўрсатувчи ва жазо қўллашнинг мезони қонун бўлиши даркор;
- қонун ҳамма учун, оддий халққа ҳам, катта мансабдорга ҳам бирдай тенг бўлиши керак;
- давлат ҳокимияти авлоддан-авлодга ўтмай, балки тегишли билим, ижобий фазилатга эга кишилар бошқарувни эгаллашлари лозим;
- давлат жамиятни тартибга солувчи асосий механизм, шу боисдан ҳам у ижтимоий муносабатларга, иқтисодиёт масалаларига, фуқароларнинг шахсий ҳаётларига аралашшига ҳақлидир.

Легизмнинг йирик назариётчиси ҳисобланган **Хан Фей** ўзининг “**Хан Фэй-цзи**” асарида даочилар ва конфуцийчилар қарашларига мурожаат этар экан, уларнинг баъзи ғояларини Легизм таълимоти тасаввурлари билан уйғунлаштиришга ҳаракат қилган.

Хан Фейнинг нуқтаи назарича, эски қонунлар давр талабларидан келиб чиқиб ўзгартирилиши лозим.

“**Ўтган ҳукмдорларнинг ҳар қандай қонуни**,– дея таъкидлайди Хан Фей,– ўз даври учун муҳим бўлган. Вақт ва қонун бирдай кечмайди ва ривожланмайди. Эски қонунлар бизгача етиб келган бўлса-да, улардан нусха кўчириш мумкин эмас. Ўтган ҳукмдорларнинг қонунларидан лозим топилганларинигина намуна учун олиш керак”

Қонунларга бундай тарихий ёндашув Легизм таълимотининг ўзгариб борган сиёсий амалиёт ва қонунчилик жараёнига мослашувига кўмаклашган, шу билан бирга Дао ва Конфуций таълимотларининг бошқарув учун таъсирчан қатор ғояларини марказлашган ҳокимият манфаатига мувофиқ тарзда талқин қилишга ёрдам берган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

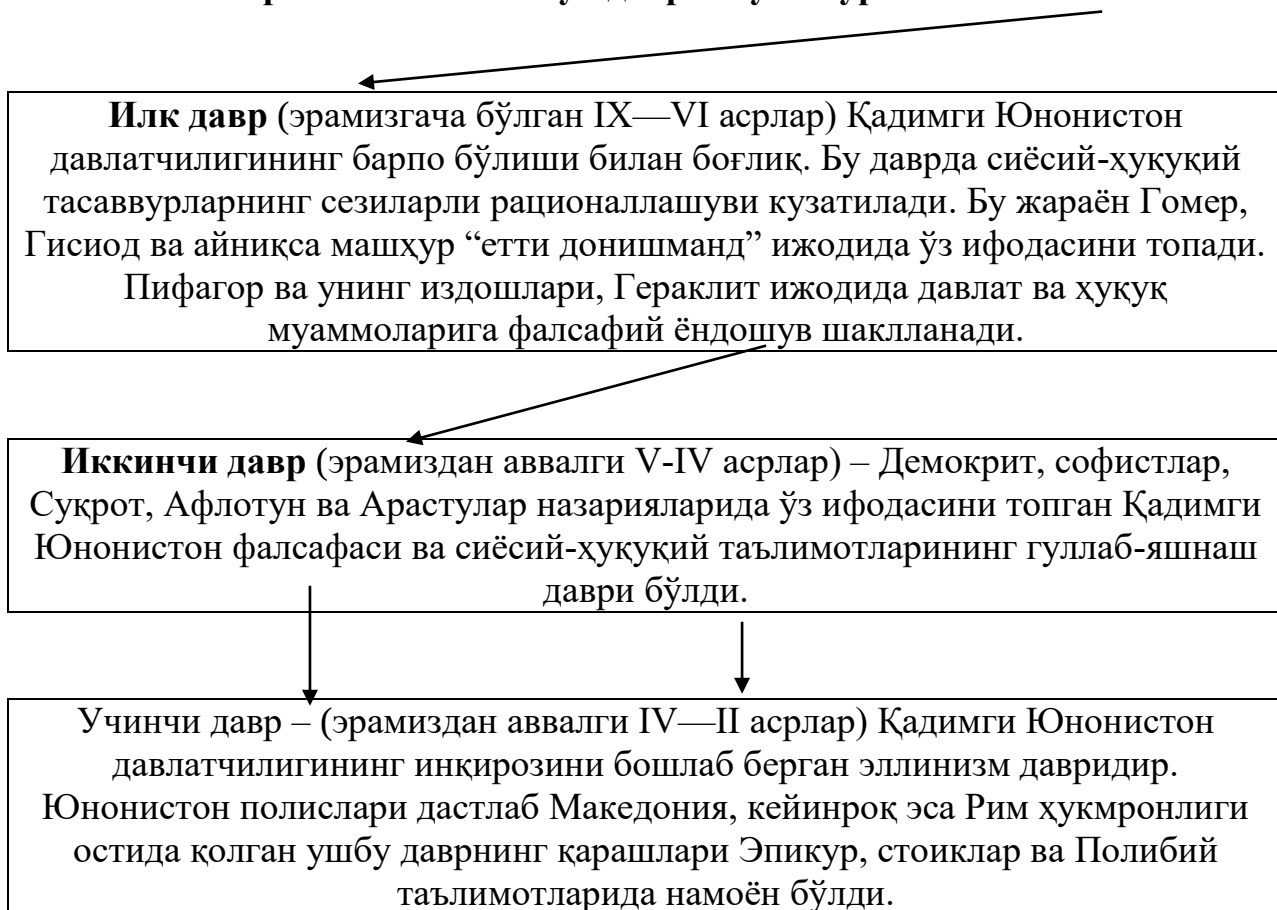
1. Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурмоқдамиз. — Т., “Ўзбекистон”, 1999.
2. Каримов И. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт - пировард мақсадимиз. Т.: Ўзбекистон. 2000. - 109 б.
3. Каримов.И. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир-Т.:Ўзбекистон,2005.
4. Каримов.И. Империя даврида бизни иккинчи даражали одамлар деб, ҳисоблашар эди. -Т.:Ўзбекистон,2005.
5. Мухитдинова Ф.А Место и роль политико–правовых учений в становлении гражданского общества. Брошюра. – Т.: ТДЮИ, 2006. – с. 32.
6. Мухитдинова. Ф.А. Концепция законодательства и правовой культуры в трудах Фараби. Брошюра. –Т.: ТДЮИ, 2002. – 30 с.
7. История политических и правовых учений. Под общей редакцией Нерсисянца В.С. — М., “Приор”, 2000.
8. История политических и правовых учений. Под общей редакцией Лейста. М.Юриздат.2004.
9. Горбачев В.Г. История философии. — Брянск, “Курсив”, 2000.
10. Философия // конспект лекций //. — М., “Приор”, 2000.

3-Мавзу: Қадимги Юнонистон сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлари

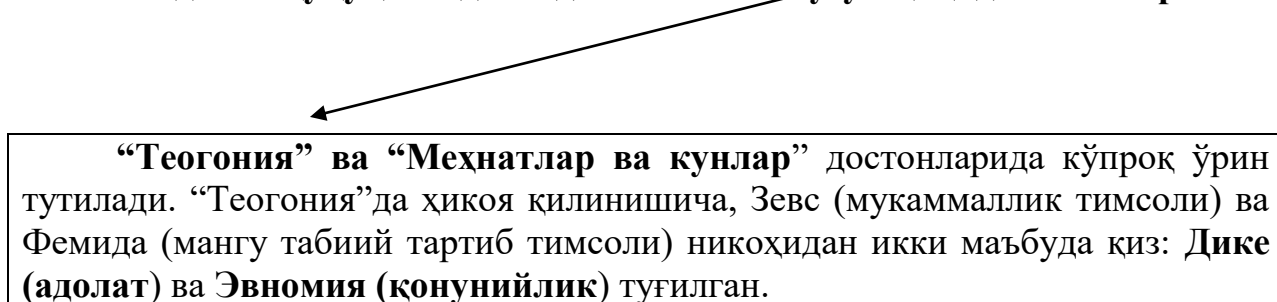
Режа:

1. Қадимги Юнонистон сиёсий-ҳуқуқий таълимотларининг асосий йўналишлари ва ривожланиши.
2. Афлотуннинг давлат, қонунчилик ва сиёсат ҳақидаги таълимоти. Унинг “Давлат” ва “Қонунлар” асарларидаги давлат лойиҳалари тўғрисида.
3. Арастунинг давлат ва ҳуқуқ ҳақидаги таълимоти. У давлатнинг пайдо бўлиши, вазифаси ва шакли ҳақида. Унинг сиёсат, ҳуқуқ ва ижтимоий адолат ҳақидаги қарашлари.
4. Эллинизм даври (эрамиздан аввалги IV асрдан II асргача) сиёсий – ҳуқуқий таълимоти.

Қадимги Юнонистон сиёсий-ҳуқуқий таълимоти пайдо бўлиши ва ривожланишини уч даврга бўлиб ўрганамиз:

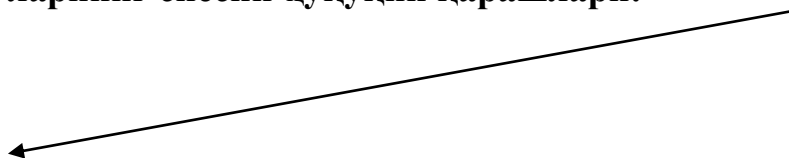

Гесиоднинг ҳуқуқ ва адолатди ижтимоий тузум ҳақидаги ғоялари:

Дике табиий-илоҳий адолатни ҳимоя қилади ва ёлғонни жазолайди. Эвномия ижтимоий тузумдаги қонун ибтидосининг илоҳийлигини, қонунчилик ва полис тузумининг ички боғлиқлигини билдиради.

Эрамиздан аввалги VII—VI асрларда яшаган Фалес, Питтак, Периандр, Биант, Солон, Клеобул ва Хилонлар - “етти донишманд”ларнинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари:

Етти донишмандлар адолатли қонунлар устуворлиги полис ҳаётида ғоят муҳим аҳамиятга эгалигини алоҳида таъкидлашган. **Уларнинг фикрига кўра**, қонунларга амал қилиш фаровон полисни бошқалардан ажратиб туради.

“**Қонунларга бўйсин**”, — деган чақириқ Дельфадаги Апполон ибодатхонасига ўйиб ёзилган “Ўз ўзингни англа” деган машҳур ҳикматли сўз муаллифи бўлмиш спартанлик Хилоннинг шиори эди. У Қадимги Юнонистон тафаккури тарихида ўчмас из қолдирган. Хилон фуқаролари нотиқлардан кўра кўпроқ қонунларга ишонган (бўйсинган) жойни энг яхши полис деб ҳисоблаган.

Солоннинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари:

Мулкӣ (ижтимоӣ) аҳволини ҳисобга олиб, Солон Афина халқини тўрт синфга: **пентакосиомедимнлар, суворийлар, зевгитлар ва фетларга бўлган.**

Солон қонунларига кўра, дастлабки уч тоифа учун барча давлат мансабларига йўл очик, фетлар эса фақат халқ йиғинлари ва судларда иштирок этиши мумкин бўлган. Янги ташкил этилган тўртлар Кенгаши (ҳар тоифадан юз кишидан иборат) аристократлар мавқеини анча пасайтирган. Шу туфайли ҳам кейинроқ **Арасту: “Афинада демократия айнан Солондан бошланган”**, деб таъкидлаган эди.

Пифагорнинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари:

Пифагор сиёсатда аристократик дунёқарашли эди. У ахлоқли, ақл-заковатли, эзгу ниятли одамлар бошқаруви тарафдори бўлган. Пифагор тартиб ва қонунчиликни улуғлаган, тартибсизликни танқид қилган. Пифагорчилар (**Архит, Лизис, Филолей** ва бошқалар)нинг бир қадар мистик дунёқарашида уларнинг рақамлар ҳақидаги таълимоти катта ўрин тутган. **Уларнинг назарида, рақам дунёнинг ибтидоси ва моҳиятидир.**

Пифагорчилар адолатли қонунлар ҳукмронлик қилган полисни **идеал полис** деб билишган, қонунга бўйсинишни фазилат ҳисоблашган. Қонунчиликка янгиликлар киритишга интилишни танқид қилар экан, “гарчи номукамал бўлса-да, оталар одати ва қонунида” яшашни “эзгу иш” деб санашган.

Пифагорнинг фикрича, Тангридан кейин, ота - онани ва қонунларни ҳурмат қилиш керак, уларга ички ишонч билан бўйсунуш керак. **Қонунга итоаткорлик энг яхши фазилат, қонунларнинг ўзи эса - катта бойликдир.**

Гераклитнинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари:

Гераклит ҳам аристократияга хос қарашларни ривожлантирган. У “оломон бошқарадиган ва сафида яхшиларга ўрин бўлмаган” демократияни танқид қилар экан, ҳокимиятни ақлий ва ахлоқий жиҳатдан “яхшилар” (аслзодалар) бошқариши кераклигини таъкидлаган. **Унинг фикрича,** яратилган қонунни халқ йиғини қўллаб-қувватлаши шарт эмас, муҳими — қонун умумий мантиққа мос бўлса бас.

Гераклитнинг фикрича, полисдаги ҳаёт умумий “**логос**”га, яъни ҳаммани бошқарадиган тафаккурга бўйсунуши керак, чунки “барча инсоний қонунлар ягона илоҳий қонундан озикланади ва бу илоҳий қонун исталган жойда ўз таъсирини ўтказади, полис ҳаётида барчадан ва ҳар қандай нарсалардан устун туради”. **Гераклит** позитив қонунларнинг оқилона табиатини назарда тутган холда, “халқ қонун учун, унинг барчага бирдек амал қилиши учун курашиши лозим” деб таъкидлайди.

Демокритнинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари:

Демокрит биринчилар қаторида одамнинг пайдо бўлиши ва жамият шаклланишини дунё тараққиётининг табиий бир қисми сифатида кўриб чиққан. **Унинг фикрига кўра**, одамзод узок давом этган эволюция жараёнининг ҳосиласидир, жамият, полис, қонунлар сунъий яратилган бўлиб, табиат (худо) томонидан берилмаган.

Демокритнинг фикрича давлатда умумий манфаат ва адолат ўз ифодасини топган. Давлат манфаатлари ҳамма нарсадан устун туради, шунинг учун ҳам фуқаролар фаолияти давлат тузумини ва бошқарувни яхшилашга қаратилмоғи лозим. “Яхшилар”, донишманднинг назариясига кўра, ўтмишдаги аслзодалар ва бойлар эмас, балки юксак ақлий ва ахлоқий фазилат соҳибларидирлар. **Давлатни айнан шундай кишилар бошқаришлари керак.** Қонунлар полисдаги кишилар ҳаётининг фаровонлигига хизмат қилмоғи лозим. Бироқ бундай натижага эришмоқ учун одамлар ҳам ҳаракат қилишлари керак.

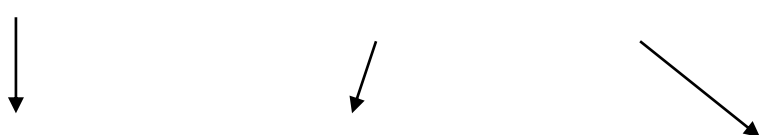
Софистларнинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари:

Софистлар маълум ҳақ эвазига кишиларни турли соҳаларда, жумладан, давлат ва ҳуқуқ масалаларида донишмандликка ўргатишган. Улар қандайдир ягона мактабни ташкил этишмаган, балки турлича фалсафий, сиёсий ва ҳуқуқий қарашларни ривожлантиришган. Воқеликка танқидий назар билан қараш, илмий исботланмаган эски анъана ва ақидаларни инкор қилиш, давлат ва ҳуқуқнинг шартлилиги номукамаллигини исботлашга уриниш софистларга хос бўлган.

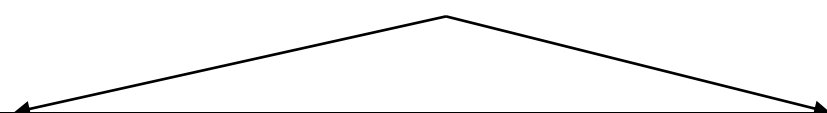
Софистлар икки авлодга бўлинган:

Катта софистлар (Протагор, Горгий, Продик, Гиппий, Антифонт ва бошқалар) ва Кичик софистлар (Фрасимах, Калликл, Ликофрон ва бошқалар)га ажратиб талқин қилиш таомилга кирган.

Катта софистларнинг аксарияти **демократик дунёқараш** тарафдорлари бўлишган. Кичик софистлар орасида эса демократик қарашлар тарафдорлари билан бирга, **аристократик, тираник бошқарув тарафдорлари ҳам бўлган.**

Протагорнинг демократик ғоясига кўра, давлатнинг мавжудлиги унинг барча аъзолари фуқаролик фазилатига эришган бўлишини назарда тутди. **Афлотуннинг айтишича**, Протагор, фазилат бор жойда жоҳилликка ўрин йўқ, акс ҳолда давлат бўлмайди, деб ҳисоблаган.

Горгий инсоният маданиятига юксак баҳо берар экан, одамлар томонидан яратилган қонунларни ҳам шу маданиятнинг ютуғи деб ҳисоблайди.

Гиппий ва **Антифонт** табиий ва полис қонунларини кескин қарама-қарши қўйишган.

Уларнинг фикрига кўра, одамларнинг тенгсизлиги табиатдан эмас, балки инсоний қонунлардан келиб чиқади. **Антифонт** табиий қонунларни инсоний қонунлардан устун деб билади, унинг таъкидлашича, “адолатли ҳисобланган кўплаб инсоний қонунлар инсон табиатида душмандир”.

Кичик софистлардан Халкедонлик Фрасимах ва Ликофронларнинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари:

Халкедонлик Фрасимах таълимотига мувофиқ, сиёсат худолар фаолияти доирасида эмас, балки инсонлар қудрати ва манфаатларига тегишли соҳадир. Ҳар бир давлатда ҳокимият тепасида бўлганлар қудратлидир, улар ўз фойдасига хизмат қилувчи қонунларни ўрнатади.

Унинг таъкидлашича, “кучлиларга фойда келтирадиган нарса адолатдир”. Шу тарзда Фрасимах давлат фаолиятида зўравонликнинг, сиёсат ва қонуннинг авторитар хусусияти аҳамиятини кўрсатган.

Унинг фикрича, маънавий-ахлоқий соҳада ҳокимиятни эгаллаб турганларнинг қарашлари ҳукмронлик қилади.

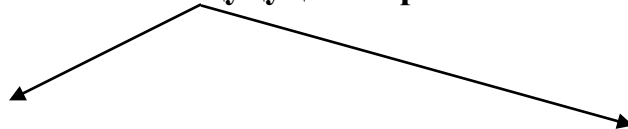
Софист Ликофрон давлатни одамларнинг ўзаро ҳамкорлик тўғрисидаги келишуви натижаси сифатида таърифлаган. Унинг талқинига кўра, қонун ҳам шунчаки келишув-шартнома бўлиб, у “**шахсий ҳуқуқларнинг оддий кафолатидир**”.

**Қулларнинг ҳам тенглиги ҳақида илғор ғояни сурган Алкидам
Элейскийнинг тенглик ҳақидаги сўзлари:**

**“Худо барчани озод қилиб яратган, табиат эса ҳеч кимга қулликни раво
кўрган эмас”.**

Сукротнинг сиёсий-ҳуқуқий мероси:

Сукрот қонун устуворлиги тарафдори бўлган. Яхши қонунлар билан бошқариладиган фаровон давлат сифатида аристократик Спарта ва Критни, маълум даражадаги олигархик Фива ва Мегарани кўрсатган. У ўз полисидаги “ашаддий” демократияга салбий муносабатда бўлган.

Сукротнинг фикрига кўра, давлатни билимдонлар бошқариши керак.

Унинг бошқарув борасидаги сиёсий идеаллари на демократия, на туғма аристократия, на олигархия ва на тирания бошқаруви тамойилларига мос келмасди. У айниқса тиранияни қаттиқ танқид қилган.

Адолат, қонунчилик ва бошқарув борасидаги ўз сиёсий тасаввурларидан чекинмаган Сукрот демократияда ҳам, ўттиз тиран ҳукмронлиги даврида ҳам ҳокимият вакиллариининг кўп қаршилигига учраган. Эрамиздан аввалги 399 йилда ҳокимиятга қайтган демократиянинг таниқли вакиллари Сукротни дахрийликда, қонунларни ва ёшлар тарбиясини бузишда айблаб чиқишди.

Ўлимга ҳукм қилинган Сукрот қонунларни бузмаслик, адолатсизликка адолатсизлик билан жавоб қайтармаслик тўғрисидаги ўз тамойилларига содиқ қолди. У дўстларининг қамокдан қочиш тўғрисидаги таклифларини рад этди.

Афлотуннинг давлат, қонунчилик ва сиёсат ҳақидаги таълимоти

Умрининг охиригача Академияга раҳбарлик қилган Афлотун дастлаб Сукротнинг қарашлари таъсири остида бўлган. Унинг “Сукрот апологияси”, “Протагор” сингари асарларида муаммоларга сукротча ёндашув яққол намоён бўлади. Асл афлотунча назарий қарашлар мутафаккирнинг кейинроқ ёзилган “Давлат”, “Сиёсатчи” ва “Қонунлар” сингари асарларида кўзга ташланади.

Афлотун ўз таълимотида давлат ва ҳуқуқ муаммоларига алоҳида ўрин бердики, бу жиҳати билан у ўзидан олдин ўтган мутафаккирлардан ажралиб туради.

Афлотуннинг фикрича, одамларнинг озиқ-овқат, турар-жой, кийим-бош сингари кундалик эҳтиёжлари, ташқи душманлардан ҳимояланиш зарурияти туфайли бирга яшашлари давлатнинг келиб чиқишига асосий

сабабдир.

Афлотун ўзининг “Давлат” асарида жамиятдаги ижтимоий тенгсизликларнинг келиб чиқиш сабабларини аниқлашга ҳаракат қилади ва адолатли идеал давлат қуриш ҳақида мулоҳаза юритади. Асар давлатнинг муҳим аҳамиятини ёритиш билан бошланади. У юксак даражадаги ҳамжамят бўлиб, унинг вазифаси буюк фаровонликка эришишдир. Аввало асосан икки хил: эркак ва аёл, хўжайин ва қул муносабатларига қурилган оила пайдо бўлган. Бу ҳар икки муносабат ҳам табиийдир. Бир неча оилалар бирлашувидан аҳоли яшаш жойлари (қишлоқ ва шаҳарлар) ҳосил бўлган. Бу турар-жойлар бирлашувидан эса давлат келиб чиққан. Фақат давлатнинг юзага келиши учун зарур бўлган битта шарт бор, яъни давлатга бирлашган бу турар-жойлар (қишлоқ ва шаҳарлар) ўзини ўзи таъминлаш учун етарли даражада кўп бўлиши лозим.

Афлотун жамиятни уч табақага: давлатни бошқарувчи **файласуфлар**, давлатни муҳофаза қилувчи **соқчилар (ҳарбийлар)**, вазифаси жамият учун зарур маҳсулотларни ишлаб чиқаришдан иборат бўлган **деҳқонлар ва ҳунармандларга** бўлади. Унинг фикрига кўра, давлатни донишманд файласуфлар бошқарадилар, илмий назариялар ишлаб чиқадиладар, дунёни англайдилар ва бошқаларга ўргатадилар. ҳарбийлар жисмоний машқ билан шуғулланадилар, давлатда тартибни сақлайдилар, зарур бўлганда урушда иштирок этадилар. Деҳқонлар ва ҳунармандлар эса оғир жисмоний меҳнат билан банд бўладилар, моддий неъматларни яратадилар, зарур ҳоллардагина чекланган миқдордаги хусусий мулкка эга бўладилар. Бошқарувчи донишмандлар ва ҳарбийлар хусусий мулкка эга бўлмайдилар.

Афлотуннинг идеал давлат ҳақидаги қарашлари:

Афлотуннинг идеал давлати — яхшиларнинг адолатли бошқарувидир. Шунга кўра у Сукротнинг “қонуний” ва “адолатли” деган тушунчалар айнан бир нарса деган ғоясига қўшилади. **Унинг таъкидлашига кўра**, яхшилар бошқарувидаги аристократик давлат тузуми идеал давлатдир.

Афлотун ўз лойиҳаси ғоят мураккаб бўлганига қарамай, уни амалга ошириш мумкинлигига ишонади. У агар идеал давлат қурилган тақдирда ҳам бундай давлат мангу турмаслиги мумкинлигини айтади. Чунки инсон табиатининг муқаррар бузилиши оқибатида бошқарув шакллари алмашиб туради.

Афлотун идеал деб билган аристократик давлат тузумининг ҳалокати ер ва турар-жойларнинг хусусий мулкка айланишига, одамларни озод ва қулларга ажратишга олиб келади, натижада тимократик давлат ўрнатилади. Бундай

давлат мутассил урушларга гирифтор бўлади. Урушлар ва тимократик давлатдаги қарама-қаршиликлар хусусий шахслар қўлида катта миқдордаги бойлик тўпланишига олиб келади. Оқибатда давлат ҳокимиятини **олигархия эгаллайди**, камбағаллар бошқарувда иштирок этолмай қоладилар.

Олигархик давлатда мулксиз аҳолининг бойларга қарши нафрати кучайиб боради, бу эса давлат тўнтаришига олиб келади ва алал-оқибат демократия ўрнатилади.

Тиранияни давлат тузилишининг энг ёмон кўриниши деб таъкидлайди, чунки унда қонунсизлик, ўзбошимчалик ва зўравонлик ҳукм суради.

Афлотуннинг фикрича, демократияда эркинлик суиистеъмол қилинади ва ундан демократиянинг акси бўлган тирания ўсиб чиқади. Афлотуннинг демократия ҳақидаги фикрларига унинг Афина демократияси билан бўлган тўқнашуви таъсир этган, албатта.

Бундай давлатларнинг ҳар қайсисида нимаки эзгу иш деб ҳисобланган бўлса (тимократияда — ҳарбий зафарлар, олигархияда — бойликлар, демократияда — эрк), айнан шу нарса давлатнинг ҳалокатига сабаби бўлади.

Афлотуннинг “Қонунлар” асарида сиёсий-ҳуқуқий қарашлар:

-- **Ўз кадр-қимматига** кўра иккинчи ўринда турувчи давлат тузумини тасвирлайди. Унга кўра, иккинчи давлатнинг **5040 фуқароси** чек тортиш йўли билан ер участкаси ва уй олади, улардан хусусий мулк сифатида эмас, балки фақат эгалик ҳуқуқи билан фойдаланадилар.

-- **Дехқончилик**, ҳунармандлик ва савдо билан шуғулланувчи қуллар ва чет элликлар 5040 фуқаро қаторига кирмайди. Бу фуқаролар етарли миқдорда қул билан таъминланадилар.

-- **Аёллар** юқори бошқарувчилар қаторига кирмасалар-да эркаклар билан тенг ҳуқуқли ҳисобланганлар.

-- **Афлотун давлати** тепасида кўп босқичли сайловлар воситасида сайланувчи 50 ва 70 ёш оралиғидаги 37 бошқарувчи туради. Уларнинг ҳокимиятда туриш муддати 20 йилдан ошмаслиги керак. -- **Ҳар бир синфдан** 90 кишидан, жами 360 кишидан иборат сайланувчи Кенгаш салмоқли ҳокимиятга эга бўлади. Кўплаб фуқаро амалдорлар ва ҳарбий мансабдорларнинг сайланиши ҳам назарда тутилади.

Афлотуннинг “Сиёсат” асарида сиёсий-ҳуқуқий қарашлар:

Сиёсат - бу подшолар санъати бўлиб, у одамларни бошқаришни билишни ва уддалашни тақозо этади. Агар ҳукмдор одамларни бошқариш санъатини яхши эгаллаган бўлса, у қонунга асосан ёки қонунга асосланмай давлатни бошқарадими, бунинг унчалик аҳамияти йўқ. Бошқа давлатларда эса агар

хукмдорлар одамларни бошқариш санъатини тўла эгалламаган, тегишли билим олмаган бўлса, албатта қонунларга асосланиши керак.

Унинг фикрича, судлари юқори даражада бўлмаган давлатни адолатли давлат-полис деб бўлмайди. Ҳар бир хукмдор ҳам судья сифатида майдонга чиқиши мумкин. Афлотуннинг фикрича, олий судловни амалга оширишга барча фуқаролар дахлдор.

Афлотун қонун чиқарувчига, бир томондан, бошқарувчилар ҳокимиятини, иккинчи томондан, бошқарилувчилар эркини чеклаш учун муайян ўрталикда туришини тавсия қилади.

Афлотуннинг уқтиришича, қонун чиқарувчи, биринчидан, ўз қонунларини татбиқ қилишни, иккинчидан, буйруқ беришни уйддалаши керак. Агар у яратган қонунини татбиқ қилолмаса ёки унга ўзи амал қилмаса, бу ҳолда унинг кўрсатмалари қонуний кучга эга бўлмайди ҳамда унинг сўзлари қўл остидагилар томонидан қабул қилинмайди.

Қонун яратишда давлатнинг жойлашган ўрни, иқлими ва бошқа хусусиятлар ҳам ҳисобга олиниши даркор. Шундан келиб чиқиб: “Маҳаллий шароитларга зид қонун яратиш мумкин эмас”, дейди у. Афлотун қонун назариясини ишлаб чиқишга ҳам катта эътибор беради. **Унинг фикрича**, “қонун ҳақидаги фан инсонни бошқа фанлардан кўра кўпроқ камолотга эриштиради”.

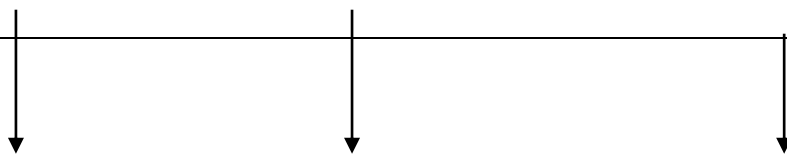
Қисқаси идеал давлатда судлов қонунни ҳимоя қилади. Шунга кўра, **Афлотуннинг таъкидлашича**, судлар етарли даражада тузилмаган ҳар қандай давлат ўзининг давлатлигини йўқотади, дейди Афлотун. Суд давлатчилиқ вазифаларидан холи алоҳида ҳокимият эмас. Шу билан бирга суд ишларида ҳимоячилар бўлиши ҳам назарда тутилади.

Арастуниг давлат ва ҳуқуқ ҳақидаги таълимоти

Арастуниг қарашларида ҳуқуқ, қонун ва ҳуқуқий давлатчилиқнинг заминий ғоялари ўзининг ифодасини топган. Унинг фикрича, ҳар қандай ҳуқуқ бу сиёсий ҳуқуқ бўлиб, у табиий ҳуқуқга ва позитив ҳуқуқга ажралади. Ҳар қандай қонунни сиёсий характерли дейиш учун мезон бўлиб, унинг сиёсий адолатга ва ҳуқуқга мувофиқ келиши ҳисобланади.

“Сиёсат” асарида у қонуннинг вазифаси ҳуқуққа мос ҳаракат қилиш

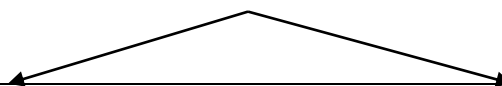
кераклигини уктириб, мажбурий бўйсундиришга интилиш, албатта ҳуқуқ ғоясига зиддир дейди.

Арастуниги талқинича, сиёсий давлат тузилишининг турли хиллари, айнан ўзининг сиёсий характерга эгаллиги боис ҳам, адолат ва ҳуқуқ ғоясига мос келади яъни, бошқача қилиб айтганда, ҳуқуқий характерга эга.

Шунга асосланиб Арасту умумий, яъни барчанинг фойдасини ўйлайдиган давлат тузилиши шаклигина мутлоқ адолат тамойили асосида тўғри давлатлар ҳисобланади; бироқ, худди шу шаклдаги давлатларда ҳукмдорларнинг шахсий фаровонлигигина назарда тутилса, бундай давлатлар нотўғри давлатлардир, улар деспотик тартибларга асослангандир, давлат эса эркин инсонларнинг ўзаро бирлигидир, деб таъкидлайди.

Арастуниги адолат ҳақидаги қарашлари:

Арасту адолатнинг икки хил, яъни **тенглаштирувчи** ва **тақсимловчи** кўринишини фарқлайди.

Тенглаштирувчи адолат мезони “арифметик тенглик” бўлиб, бу тамойил фуқаровий-ҳуқуқий келишувлар, олди-сотдилар, зарарни қоплаш, жазолаш сингари соҳаларда қўлланади. **Тақсимловчи** адолат мезони эса “геометрик тенглик”дан келиб чиқиб, етиштирилган неъматларни ҳар кимнинг қўшган ҳиссасига қараб тақсимлашни билдирган. Бу ҳолда тегишли нарсаларга (ҳокимиятга, ҳурматга, моддий бойликка) бошқалар билан тенг ёки тенг бўлмаган миқдорда эгаллик қилиш мумкин.

Арастуниги давлат ҳақидаги қарашлари:

Арастуниги нуқтаи назарича, давлат - табиий тараққиётнинг натижасидир. Бу маънода у оила, жамоа сингари дастлабки тузилмаларга ўхшайди. Лекин давлат барча тузилмаларни ўз ичига олувчи олий шаклдаги тузилмадир. Арасту хусусий мулк, оила ва индивидуал ҳуқуқ манфаатларидан келиб чиқиб, Афлотуннинг идеал давлат тўғрисидаги ҳар икки лойиҳасини ҳам танқид қилади. Унинг таъкидлашича, мулк, хотинлар ва болаларнинг Афлотун таклиф этгандек умумийлиги давлатнинг барҳам топишига олиб келади.

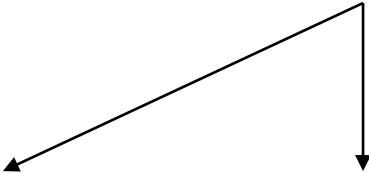
Арастуниг давлат шакли хақидаги фикрлари:

Арасту давлатни тўғри ва нотўғри шаклларда бўлишини ҳам кўрсатади. Тўғри шаклларда бошқарувчилар умумий фойда йўлида ҳаракат қилишади, нотўғри шаклларда эса фақат ўзларининг шахсий манфаатларидан келиб чиқишади.

Давлатнинг **тўғри шакли сифатида** Арасту монархия бошқарувини (подшоҳликни), аристократия ва полицияни кўрсатади. Шунга мувофиқ равишда тирания, олигархия ва демократияни у **нотўғри ва хато бошқарув шакллари** деб ҳисоблайди.

Арасту энг яхши ва идеал давлат шакли деб полицияни кўрсатади. Полицияда давлатни умумий манфаат йўлида кўпчилик бошқаради. Бу бошқарув олигархия ва демократиянинг уйғунлашган шаклига ўхшаш бўлади. Арасту Полиция хос бўлган мулкдорлар ва мулксизларнинг, бойлик ва эркинлик каби манфаатларнинг бундай бирлашуви жуда кўплаб давлатларга ҳослигини таъкидлайди.

Арастуниг полицияси олигархия ва демократиянинг энг яхши жиҳатларини ўзида ифода этади. Айни чоғда бу полиция уларнинг камчиликларидан ҳам холидир.

Полиция – давлатчиликнинг “ўрта” шакли ва унда “ўртачалик” ҳамма нарсада кўринади: ахлоқда – мўътадиллик, мулкда – ўртача фаровонлик, ҳукмдорликда – ўрта табақа ва ҳоказо. Арасту “ўртача” кишилардан иборат бўлган давлат энг яхши давлат тузумига эга бўлишини алоҳида таъкидлайди.

Арастуниг энг яхши давлат тузиш лойиҳасига кўра, идеал давлатнинг аҳолиси етарли миқдорда бўлмоғи керак. Яхши давлатнинг ҳудуди денгиз ва материкда қулай жойлашган бўлиши шарт. Бундай давлатда хунармандлар, денгизчилар ва савдогарлар фуқаролик ҳуқуқига эга бўлмайдилар. Ер икки қисмга бўлинган: бир қисм ер давлатнинг умумий тасарруфида бўлади, иккинчи қисм ер фуқароларнинг хусусий мулки ҳисобланади.

Арасту ўзининг ҳуқуқий қарашларида Суқрот ва Афлотунларнинг адолат ва қонун айнан бир деган ғоясига қўшилади. ҳуқуқ ўзида адолатни акс эттиради ва кишилар ўртасидаги сиёсий муносабатлар меъёри бўлиб хизмат қилади. Умуман, сиёсий маънодаги ҳуқуқни Арасту “сиёсий ҳуқуқ” деб атади. Бу эса сиёсий бўлмаган ҳуқуқ йўқлигини, сиёсий бўлмаган, яъни зулмга, истибдодга асосланган бошқарув шаклларида ҳуқуқ бўлмаслигини аңлатади.

Сиёсий бошқарув, Арасту нуқтаи назарига кўра, одамлар томонидан

эмас, балки қонун томонидан бошқарувдир. Чунки одамлар, ҳатто энг яхшилари ҳам, туйғу ва эҳтиросга мойилдирлар, қонун эса бирдай ўзгармасдир.

Эллинизм даври (эрамиздан аввалги IV асрдан II асргача) сиёсий-хуқуқий таълимоти

Бу даврда шаклланган фалсафий таълимотлар, бу даврнинг сиёсий-хуқуқий ғоялари Эпикур, стоиклар ва Полибийнинг қарашларида ўз ифодасини топди.

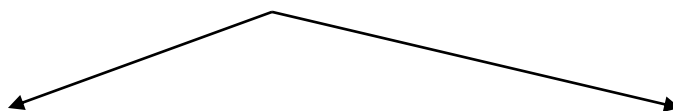
Эпикур ўзининг сиёсий-хуқуқий қарашлари билан Демокрит таълимотининг давомчиси бўлиб қолди. Эпикурнинг фикрига кўра, табиат, худоларнинг инон-ихтиёрларисиз, ўз қонуниятлари бўйича мустақил ривожланиб боради.

Инсон эрки, Эпикур нуктаи назарича унинг ўз турмуш тарзини онгли танлаб олиш маъсулиятидир. Узлатга чекиниш, фаол ижтимоий-сиёсий ҳаётда қатнашмасликни тарғиб қилиш Эпикур таълимотига хос хусусиятдир. Унинг назарида, давлат ҳокимияти ва сиёсий мулоқотнинг асосий мақсади — кишиларнинг ўзаро хавфсизлигини таъминлашдан, бир-бирларидан хавфсирашдан халос этишдан иборатдир.

Эпикур таълимотига кўра, қонунлар бошқарувчи “донишманд”ларни (яъни комил инсонларни) “оломон”дан ажратиш ва муҳофаза қилишнинг, алоҳида шахс эркининг оммавий кафолатидир. **“Қонунлар, — деб ёзади Эпикур, — донишмандлар ёмонлик қилмаслиги учун эмас, балки уларга бошқалар ёмонлик қилмаслиги учун яратилгандир”**.

Эллинизм даври сиёсий-хуқуқий таълимотидаги яна бир оқим **стоицизм** бўлиб, **Зенон** унинг асосчиси ҳисобланади. Стоицизмнинг ўзи ҳам уч даврга бўлинади. **Стоицизм таълимотига кўра**, дунёни тақдир бошқаради. Тақдир илоҳий хусусият касб этувчи “табиий қонун” сифатида намоён бўлади.

Маълумотларга кўра, Зенон аралаш бошқарув шакли тарафдори бўлган: Шу сабабли ҳам у: “Энг яхши давлат тузуми – демократия, подшоҳлик ва аристократия уйғун бўлган тузумдир”, дея таърифлаган.

Стоиклар таълимоти таниқли юнон тарихчиси ва жамоат арбоби **Полибий** дунёқарашига ҳам катта таъсир кўрсатган. **Полибий таълимотига кўра**, ҳаммаси бўлиб давлатчиликнинг **олти шакли** мавжуд. Бу давлатчилик шакллари ибтидоси ва интиҳоси тартибига кўра қуйидагича мутассил

алмашиб туради: 1.Подшоҳлик — 2.Тирания — 3. Аристократия — 4.Олигархия — 5. Демократия — 6. Охлократия.

Полибийнинг назариясига мувофиқ, “санаб ўтилган барча бошқарув шакллари ўз ичига олган бошқарув энг мукамалдир”. Полибийнинг Арасту таъсири сезилиб турган бу қарашларидан кейинчалик бошқа олимлар идеал давлат “лойиха”ларини ишлаб чиқишда кенг фойдаландилар. Бундан ташқари, шу ўринда ҳокимият тармоқлари бўлиниши ҳақидаги замонавий назариянинг яратилишида ҳам бу ғоянинг таъсири ниҳоятда катта бўлганлигини алоҳида таъкидлаш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Агзамходжаев А. Правовые основы государственной независимости Республики Узбекистан. / Отв.ред. А.Х.Саидов. -Т.: Ўзбекистон, 1993. -93 с.
2. Адилходжаева. С.М. Либерализм – правовой и теоретический фундамент рыночной экономики. “Хўжалик ва ҳуқуқ”, 2002, №6, С. 84-87.
3. Адилходжаева.С.М. Либерализм: эволюция идей от прошлого до настоящего. Монография. Т.: ТДЮИ, 2002
4. Бобоев. Ҳ.Б.Сиёсий ҳуқуқий таълимотлар тарихи. Т.: ТДЮИ 2003.-205Б.
5. Исламов З. Общество. Государство. Право.—Т.: Адолат, 2001. 695б.
6. Исламов З.М. Проблемы власти: ее понимание, назначение, социальная ценность.—Т.: ТГЮИ, 2003. —244 с
7. Исламов З.М. Давлат ва ҳуқуқ: умумназарий масалалар. (Давлат назарияси). —Т.: Адолат, 2000. —272 б.
8. Мухитдинова Ф.А. “Сиёсий-ҳуқуқий таълимотлар тарихи” ўқув қўлланма. Т.: ТДЮИ. 2003.,-230б.
9. Мухитдинова Ф.А. Сиёсий-ҳуқуқий таълимотлар тарихи. Т.: ТДЮИ. 2003-30б.
- 10.Мухитдинова Ф.А. Қадим Юнон ҳамда Марказий Осиё мутафаккирлари қарашларида фуқаролик жамияти туғрисидаги тасаввурлар, ғоялар. Рисола. — Т.: ТДЮИ, 2006. — 38 б.
- 11.Нерсисянц В.С. Сократ. - Москва, “Наука”, 1977.150 с.
- 12.Таджиханов У., Саидов А. Ҳуқуқий маданият назарияси. 2-томли. Т.1. —Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 1998. —316 б.

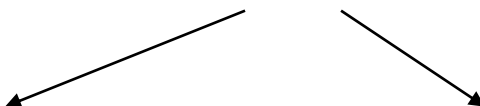
4- Мавзу: Қадимги Рим давлатида сиёсий-ҳуқуқий таълимотлар

Режа:

1. Қадимги Римдаги асосий сиёсий-ҳуқуқий оқимлар. Цицероннинг давлат, қонунлар ва сиёсат тўғрисидаги ғоялари.
2. Рим ҳуқуқшуносларининг ҳуқуқшунослик фанларининг ривожланишига қўшган хиссалари.
3. Христиан динининг пайдо бўлиши ва унинг дин даражасига кўтарилиши. Дин ва давлат ўртасидаги муносабат.
4. Августин ва Фома Аквинскийларнинг диний-сиёсий таълимотлари. Уларнинг илоҳий қонунлар ва инсоний қонунлар ҳақидаги ғоялари.

Қадимги Римдаги асосий сиёсий-ҳуқуқий оқимлар. Цицероннинг давлат, қонунлар ва сиёсат тўғрисидаги ғоялари

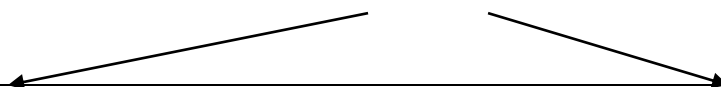
Қадимги Римдаги сиёсий-ҳуқуқий институтлар ва ғоялар аҳолининг турли табақалари — **патрицейлар ва плеейбейлар, нобилитетлар** (патрицейлар ва бой плеейбейлар) ва камбағаллар, **оптиматлар** (юқори табақа тарафдорлари) ва **популярлар** (қўйи табақалар эркинлиги тарафдорлари), озод кишилар ва қуллар ўртасидаги узоқ давом этган курашлар давомида шаклланиб, ривожланиб борди.

Плеейбейларнинг кўзга кўринган мафкурачилари ва ғоявий раҳномалари **ака-ука Тиберий** ва **Гай Гракх** бўлиб, улар халқ трибунлари бўлиб сайланган даврларда ортиқча ерларни тортиб олиш ва уларни ерсизларга тарқатиш, йўллар қуриш ва озиқ-овқат нархини пасайтириш ғояси билан чиқишади.

Цицероннинг давлат, қонунлар ва сиёсат тўғрисидаги ғоялари

Унинг ижодида давлат ва ҳуқуқ муаммоларига кенг ўрин берилган. Бу масалалар унинг “**Давлат тўғрисида**” ва “**Қонунлар тўғрисида**” асарларида ёритилган.

Цицерон давлатни халқнинг умумий иши сифатида баҳолайди. У: “халқ одамларнинг шунчаки йиғиндиси эмас, балки манфаатлар умумийлиги ва ҳуқуқ масаласида ўзаро келишувга эришган кўпчиликнинг йиғиндисидир”, дея тарифлайди. Шу тарзда давлат, Қадимги Юнонистонда шаклланган

назарияларида кўзда тутилганидек, фақат ўзининг озод аъзоларининг умумий манфаатлари ифодасигина бўлиб қолмай, айтиш чоғда бу аъзоларнинг келишилган ҳуқуқий муносабатлари, маълум бир ҳуқуқий тузилма, умумий ҳуқуқ-тартибот сифатида намоён бўлади.

Цицерон давлат ҳақидаги бундай тасаввурлари билан кейинчалик майдонга келган кўплаб, назарияларнинг ҳатто “ҳуқуқий давлат” ғоясигача бўлган назарияларнинг ибтидосида туради. Цицерон фақат одамларнинг ожизлиги ва кўркувини (Полибий ғояси) эмас, балки уларнинг туғилгандан бирга яшашга бўлган эҳтиёжларини давлат келиб чиқишининг асосий сабаби сифатида кўрсатиб берган.

Цицерон давлат тузумининг турли шаклларини таҳлил қилишга катта эътибор қаратади. У бошқарувчилар миқдорида кўра бошқарувнинг учта оддий шаклини ажратиб кўрсатади, булар: **1. Подшоҳлик ҳокимияти, 2. Оптиматлар (аристократлар) ҳокимияти, 3. Халқ ҳокимияти (демократия).**

Бу шаклларнинг ҳар бири ўз ютуқ ва камчиликларига эга. **Подшоҳлик ҳокимиятида** одамлар қонун ва қарорлар қабул қилишдан узоқлаштирилган, **оптиматлар бошқарувида** ҳам халқ ўз эркидан маҳрум қилинган. **Демократияда эса** барча тенг, аҳолининг ижтимоий ҳолатида табақаланиш йўқлиги сабабли у адолатсиздир, деб тушунтиради Цицерон.

Цицерон ўз ижодида ва амалий сиёсий фаолиятида (квестор, сенатор, консул сифатида) изчил равишда сенаторлик республикасини ёклаб чиқди ҳамда алоҳида шахслар ва ҳарбий диктатура режимига қарши курашди. У республика анъаналарини ҳимоя қиларкан, Рим фуқаролари барча табақаларининг “умумий тартиб” доирасида “умумхалқ келишуви” шиорини кўтариб чиқди.

Цицероннинг табиий ҳуқуқ ҳақидаги қарашлари:

Цицероннинг фикрича, табиий ҳуқуқ бошқа ҳар қандай қонунлар яратилишидан, давлатлар пайдо бўлишидан олдин вужудга келган. Инсонлар яратган қонунларнинг табиат қонунларига мос келиши ёки мос келмаслиги уларнинг адолатли ёки адолатсизлиги мезонидир.

Цицерон табиий ҳуқуқни инсоний қонундан фарқлаш билан бирга, инсоний қонунларнинг ўзини хусусий ва оммавий ҳуқуқга ажратади. У халқаро ҳуқуқнинг халқаро шартномалардан келиб чиқувчи мажбуриятларини бажариш зарурлиги ҳақидаги тамойилни шакллантиришга ҳам муваффақ бўлади.

Цицерон урушнинг тинч музокаралар натижа бермагандагина йўл қўйиш мумкин бўлган мажбурий чора эканлигини махсус таърифлайди. Шунинг учун ҳам у адолатли урушнинг сабаби давлатни ҳимоя қилиш зарурияти бўлса, унинг мақсади — тинчлик ўрнатиш деб ҳисоблайди.

Рим ҳуқуқшуносларининг ҳуқуқшунослик фанларининг ривожланишига қўшган хиссалари.

Рим ҳуқуқшунослиги республиканинг сўнгги даврида, айниқса империянинг дастлабки икки ярим асри давомида гуллаб-яшнаган. Дастлабки императорлар таъсири бениҳоя улкан бўлган ҳуқуқшуносликнинг қўллаб-қувватланишига эришишга ҳаракат қилишган, имкони бўлса, уни ўз манфаатларига бўйсиндиришга интилишган. Шу ниятда император Август таниқли ҳуқуқшуносларга император номидан махсус жавоб ёзиш ҳуқуқини берган. Бундай жавоблар катта нуфузга эга ҳисобланган, вақт ўтиши билан улар судлар учун мажбурий кучга эга бўлиб борган.

Ўша даврдаги кўплаб машҳур ҳуқуқшунослар орасида **Гай** (II аср) ва II—III асрларда яшаган **Папиниан, Павел, Ульпиан, Модестинлар** айниқса шуҳрат қозонишганди. 426 йилда Валентин III махсус қонун билан шу беш ҳуқуқшуноснинг қоидалари қонуний кучга эгалигини белгилаб қўяди.

Рим ҳуқуқшуносларининг ҳуқуқий қарашлари :

Рим ҳуқуқшунослари талқинида табиий ҳуқуқ улар тан олувчи барча ҳуқуқ турлари каби амалдаги ҳуқуқга тегишли ва унинг ўзига хос таркибий қисмидир. Бу ҳол Рим ҳуқуқшуносларининг ҳуқуқ ҳақидаги турли хил таърифлари ва турларга бўлишида яққол намоён бўлади.

Улпианнинг ҳуқуқий қарашлари:

Ульпиан ҳуқуқларни **оммавий ҳуқуқ** ва **хусусий ҳуқуқ** турларига ажратар экан, ўз ўрнида хусусий ҳуқуқ уч қисмга бўлинишини қуйидагича кўрсатиб ўтган: “Чунки у табиий ҳуқуқдан, халқлар томонидан яратилган ҳуқуқдан ёки фуқаролар ҳуқуқидан тузилган”.

Ульпиан нуктаи назарига кўра, Халқлар ҳуқуқи, табиий ҳуқуқнинг бир қисми сифатида намоён бўлади: “Халқлар ҳуқуқи – барча инсоният фойдаланувчи ҳуқуқдир; уни табиий ҳуқуқдан осон фарқлаш мумкин, табиий ҳуқуқ барча жонзотлар учун умумий, иккинчиси эса фақат одамларнинг ўзаро муносабатларигагина хосдир”.

Папинианнинг ҳуқуқий қарашлари:

Папиниан қонунга қуйидагича таъриф беради: “Қонун — фармойиш, донишмандлар қарори, билиб-билмай қилинган жиноятларга барҳам бериш, давлатнинг умумий аҳдидир”. Ушбу таърифда қонуннинг келажакда муомалага кирадиган умумий императивлиги, ижтимоийлиги, давлат аҳамиятига моликлиги сингари хусусиятлари таъкидланади.

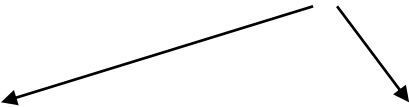
Модестиннинг ҳуқуқий қарашлари :

“Ҳуқуқнинг фаолияти амр этиш, таъқиқлаш, жазолашдир”, - деб таъкидлайди.

Августин ва Фома Аквинскийларнинг диний-сиёсий таълимотлари. Аврелий Августиннинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари унинг қуйидаги асарларида акс этган:

“Эркин ирода ҳақида”(“О свободной воле”), “Худо шахри ҳақида” (“О граде Божиим”) сингари асарларида ифодаланган.

Августиннинг бизнинг фанимизга алоқадор бўлган қуйидаги қарашларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

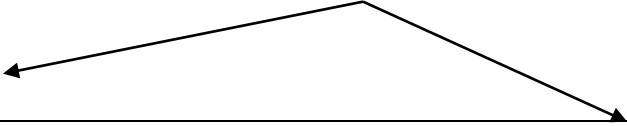
-
- тарихий жараён ва жамият ҳаёти икки қарама-қарши дунё, яъни ердаги гуноҳли ва кўкдаги илоҳий дунёнинг курашидан иборат;
 - илоҳий дунё ҳукмини худога яқин бўлган ва христиан черковига бирлашган руҳонийлар амалга оширади;
 - шоҳ ва императорлар христиан черкови иродасини бажармоқлари, черковга ва Рим Папасига бўйсунмоқлари шарт.

Августин барча даврлардаги одамларни икки тоифага ажратади:

“Бу тоифаларни биз рамзий маънода икки шаҳар, яъни кишиларнинг икки жамоаси деб атадик, улардан бирига худо билан мангуликка етишиш, иккинчисига шайтон билан мангу жазога маҳкумлик тайинлангандир”.

Августин тарихий тараққиётни ўзича талқин қилар экан, инсоният тарихини қуйидаги даврларга бўлади:

1.Гўдаклик ва болалик (хотиранинг шаклланиш даври), 2.Ёшлик (ахлоқий онгнинг пайдо бўлиш палласи), 3.Етуклик (диний онгнинг пайдо бўлиш вақти), 4.Кексалик (қалбнинг, руҳнинг худони англаб етиш мавриди) даврига бўлиб қарайди. Шундай қилиб Августин диний тушунчалар пайдо бўлиши инсониятнинг етуклик ва кексалик даврига мансуб эканлигини кўрсатиб беради.

Августиннинг адолат ҳақидаги қарашлари:

Августин адолатсиз ҳукмдорни ва адолатсиз халқни **тиран** деб атайди, адолат тимсоли бўлмиш ҳуқуқ назар-писанд қилинмаган давлатни ҳалокатга маҳкум деб баҳо беради. Унинг хулосасига кўра, агар давлатда адолат бузилмаса ва динга ҳурмат сақланса, бошқарувнинг ҳар қандай шакли, ҳокимият ваколатлари бўйсунмишга лойиқдир.

Фома Аквинскийнинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари:

Фома Аквинскийнинг асарлари Ўрта асрлардаги расмий черков мафкурасининг ўзига хос қомуси бўлиб хизмат қилди. Аквинат ўзининг асарларида бошқа муаммолар қаторида давлатчилик, қонун, ҳуқуқ масалаларини ҳам таҳлилдан ўтказди. Бу борада унинг “ҳукмдорларнинг бошқаруви ҳақида”, “Илоҳиёт мажмуаси” асарлари аҳамиятлидир.

Фома Аквинский монархия ҳақида:

У монархиянинг икки хилини — абсолют монархия ва сиёсий монархияни ажратиб кўрсатган. Аквинский йирик феодаллар ва черков руҳонийлари муҳим мавқега эга бўлган сиёсий монархияни абсолют монархиядан кўра афзалроқ деб ҳисоблаган.

Давлатчиликнинг мақсади — “умумий фаровонлик”ка эришиш, муносиб ҳаёт шароитларини яратиш. Аквинскийнинг тушунтиришича, бу мақсадни амалга ошириш аҳоли табақаларининг мавжуд ҳолатини, бойлар ва ҳукмдорларнинг имтиёзларини сақлаб қолишни, ер эгалари, майда хунарманд ва савдогарларни сиёсатдан узоқлаштиришни, барчанинг худо иродасига бўйсунган ҳолда, давлат тимсоли бўлмиш юқори ҳукмронларга бўйсунганини тақозо этади.

Диний ҳокимиятнинг дунёвий ҳокимиятдан устунлигини исботлаш учун Аквинский ўз назариясида давлат ҳокимиятининг:

а) моҳияти; б) шакли (келиб чиқиши); в) қўлланиши билан боғлиқ учта фарқланувчи хусусиятини келтириб ўтади.

ҳокимият моҳияти – ҳукмдорлик ва бўйсунуш муносабатларининг тартиби ҳисобланиб, унда юқори табақада турувчи шахслар иродаси аҳоли қуйи табақаларини ҳаракатга келтиради. Бундай тартиб худо томонидан ўрнатилган ва ҳокимият ўз моҳиятига кўра илоҳийдир. Шу билан бирга айрим ҳолларда ҳокимиятнинг келиб чиқиши (қўлга киритилиши), тузумнинг у ёки бу шакллари бемаънилик, адолатсизлик маҳсули ҳам бўлиши мумкин.

Аквинскийнинг қонунлар ҳақидаги қарашлари:

Фома Аквинский сиёсий жиҳатдан расмийлашган жамиятдаги у ёки бу ҳолатларни изоҳлаш учун “қонун” тушунчасини кенг қўллаган. У қонуннинг ўзига хос назариясини ишлаб чиққан. Унга кўра, барча қонунлар ўзаро бир-бирига бўйсиниш воситасида боғлиқдир. Қонунлар пирамидасининг энг юқорисида **мангу қонун** сифатида оламни бошқарувчи илоҳий тафаккурнинг умумий тамойиллари, универсал меъёрлар туради. Мангу қонун худога тенглаштирилади, бошқа қонунлар, энг аввало, табиий қонунлар, ундан келиб чиққандир. Табиий қонунлар ўз-ўзини сақлаш ва зурриёд қолдиришга интилишни, худони англаш ва кишилар қадр-қимматини ҳурматлашни буюради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Адилходжаева. С.М. Либерализм – правовой и теоретический фундамент рыночной экономики. “Хўжалик ва ҳуқук”, 2002, №6, С. 84-87.
2. Адилходжаева.С.М. Либерализм: эволюция идей от прошлого до настоящего. Монография. Т.: ТДЮИ, 2002
3. Бобоев. Ҳ.Б.Сиёсий ҳуқуқий таълимотлар тарихи. Т.: ТДЮИ 2003.-205Б.
4. Исламов З. Общество. Государство. Право.–Т.: Адолат, 2001. 695б.
5. Исламов З.М. Проблемы власти: ее понимание, назначение, социальная ценность.–Т.: ТГЮИ, 2003. –244 с
6. Исломов З.М. Давлат ва ҳуқук: умумназарий масалалар. (Давлат назарияси). –Т.: Адолат, 2000. –272 б.
7. Исломов З.М. Ўзбекистон модернизациялаш ва демократик тараққиёт сари. – Т.: “Ўзбекистон” 2005. 262б.
8. Мухитдинова Ф.А. “Сиёсий-ҳуқуқий таълимотлар тарихи” ўқув қўлланма. Т.: ТДЮИ. 2003.,-230б.
9. Мухитдинова Ф.А Место и роль политико–правовых учений в становлении гражданского общества. Брошюра. – Т.: ТДЮИ, 2006. – 32 с.
10. История политических и правовых знаний. Под обхей редакцией Нерсисянца В.С.- Москва, изд. “Норма-Инфра”, 1999. - 736 с.

5-Мавзу: Шарқ Уйғониш даври сиёсий-ҳуқуқий таълимотлари

1. А.Н.Фаробийнинг сиёсий-ҳуқуқий таълимоти.
2. Ибн-Синонинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари.
3. Берунийнинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари.
4. Ибн-Халдунийнинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари.

Фаробийнинг сиёсий-ҳуқуқий қарашларига бағишланган қатор асарлари мавжуд:

«Фуқаролик сиёсати», «Фозил шаҳар аҳолисининг қарашлари», «Бахт-саодатга эришув ҳақида», «Бахт-саодатга эришиш йўллари ҳақида»

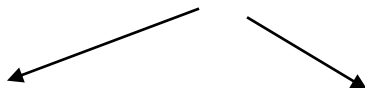
Фаробийнинг жамият ҳақидаги таълимоти:

Одамларнинг ўзаро бирлашишлари сабаблари сифатида қуйидаги энг муҳим шарт-шароитларни эътироф этади: аввало, инсонлар, бир-бирининг ёрдамига муҳтождирлар, шу нуқтаи назардан уларнинг ижтимоий вазият ва ҳолатлари бир хилдир; иккинчидан, бир жамиятга бирлашган одамларнинг ҳар бир инсон эҳтиёжларини қондиришга йўналтирилган фаолияти ҳам ижтимоий, ҳам индивидуал мукамалликни қўлга киритишга хизмат қилади.

Тўлиқ ва **тўлиқ бўлмаган** жамиятларга бўлади. Ўз навбатида **тўлиқ** жамиятлар **уч қисмдан** - хусусан: **улкан**, **ўрта** ва **кичик** жамиятлардан иборат деб кўрсатилади. Фаробий бутун ер юзидаги инсониятни **улкан** жамият сифатида эътироф этиб, унинг таркибига барча қуйи даражадаги жамиятлар киради, деб қайд этади. Унинг таълимотига кўра, ўрта жамият эса буюк жамиятнинг бир қисми бўлиб, ер юзининг маълум бир ҳудудини эгаллаб турган алоҳида бир халқ жамоасида ўз аксини топади. Кичик жамият ҳам ўз навбатида ўрта жамиятнинг (халқ бирлигининг) бир қисми бўлиб, ушбу халққа тегишли бўлган ҳудуддаги маълум бир шаҳар аҳолисидан ташкил топади.

Тўлиқ бўлмаган жамиятлар эса алоҳида олинган шаҳарнинг турли қисмларидан иборат: а) қишлоқлар ёки аҳоли яшайдиган овуллар, гарчи улар шаҳар ҳудудига кирмасалар ҳам ушбу шаҳарга хизмат кўрсатганлари боис унинг бир қисми ҳисобланадилар; б) шаҳардаги маҳалла уюшмалари; в) кўча; г) оила¹, мутафаккир фикрича, ўзаро бирлашган одамлар сонининг ортиши эвазига инсондаги, қолаверса, жамиятдаги мукамаллик ўсиб боради.

Фаробий давлат ҳукмдори бўлиш учун қуйидаги олти талабни қўяди:

1.Донишманд, 2. Қонунларни, урф-одат ва қоидаларни биладиган, 3.Хотираси кучли, ўз хатти-ҳаракатларида жамият қонунларига амал қиладиган ва бошқалардан ҳам шуни талаб қиладиган, ўзидан олдинги ҳукмдорлардан тегишли қонунлар қолмаган бўлса, янги қонунларни қабул қила оладиган, ҳар қандай вазиятда аҳволни тез англаб оладиган, чоратадбирларни қўллай оладиган, 4.Фаҳм-фаросатли, 5.Энг олий мақсади шаҳар фаровонлигини таъминлаш, 6.Ҳарбий юришларда моҳир яъни ҳам, ҳарбий санъатда, ҳам давлатни бошқариш санъатида юксак маҳорат эгаси бўлиши керак.

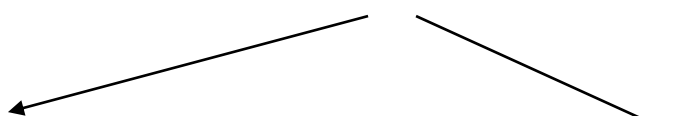
Фаробийнинг фикрича, қонунларга риоя қилишнинг энг муҳим шарти:

Қонунларни мамлакат, давр, давлат ва ўлка манфаатларини, жамият турли табақалари, маҳаллий урф-одатлар, анъаналарни, фуқаролар ҳуқуқий маданияти даражасини назарда тутиб чиқарилишидир.

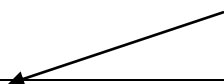
Агар қонун бу омилларни назарда тутмай чиқарилган экан, унинг ҳаётга татбиқ этилишини талаб қилиш мумкин эмас.

Берунийнинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари:

Берунийнинг сиёсий ва ҳуқуқий қарашлари унинг “Ҳиндистон”, “Минералогия”, “Геодезия”, “Ўтмиш авлодлардан қолган ёдгорликлар” каби асарларида қайд этилган.

Берунийнинг давлат ҳақидаги қарашлари:

Унинг фикрича, одамлар ўз душманида қарши курашиш ва ўзларининг зарурий эҳтиёжларини қондириш учун уюшган ҳолда яшаш ва ишлашга мажбурдирлар. Беруний «Минераллар» асарида эҳтиёжлар турли хил бўлиб, у фақат бир неча уюшсагина қониқтириши мумкин, деган ғояни илгари сўради. Шунинг учун одамлар шаҳарлар яратишга муштаракдирлар, дейди.

Беруний давлат ва ҳуқуқни пайдо бўлиши ва уларнинг вазифалари масалаларини Форобий каби, табиий эҳтиёжлардан қидиради. Берунийнинг фикрича, одамлар ижтимоий адолатли тартиб-қоида ўрнатиш учун, яъни шартномага асосланиб давлатга бирлашадилар ва **Берунийнинг ғояларида диспотияга қаршилик ҳисси сезилиб туради. Маърифатли шоҳлар эса улуғлар экан, унинг фикрига кўра, жамият подшоҳга хизмат қилмай, подшоҳ жамиятга хизмат қилиши керак.**

Беруний фуқаролар ўртасида тузилган меҳнат ва айирбошлаш шартномаларини икки турга бўлади:

1-қонуний ёки адолатли шартномалар – бунда меҳнатга яраша иш ҳақи олади. **2-қонунсиз ёки адолатсиз шартномалар** – бунда тенгсизлик, зўрлик, қаллоблик амал қилиб, бунда фақат бир томоннинг манфаатлари эътиборга олинади.

Берунийнинг давлат бошлиғи ҳақидаги қарашлари:

«Идора қилиш ва бошқаришнинг моҳияти балки бошлиқ золимлардан азият чекканларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, бировларнинг тинчлиги йўлида ўз тинчлигини йўқотишдир. Бу уларнинг оиласини, уларнинг ҳаёти ва мол-мулкини ҳимоя қилиш ва қўриқлаш йўлида бадан чарчашидан иборат». Унинг сиёсий қарашларида давлат бошлиғи табиатан бошқариш қобилятига эга бўлиши лозим. Бунинг учун эса **давлат бошлиғи** давлатнинг муҳим масалаларини ҳал этишда донишмандларнинг қонунларига амал қилиши лозим. Бунда Беруний Арастунинг Искандарга қилган насиҳатларини, ҳамда Искандарнинг уларга амал қилганини мисол қилади. Берунийнинг фикрича, **«одил ҳокимнинг вазифаси олий ва паст табақалар, кучлилар ва кучсизлар орасида тенглик, адолат ўрнатишдан иборатдир».**

Берунийнинг жамият ҳақидаги қарашлари:

Жамият подшоҳга хизмат қилмай, балки подшоҳ, жамиятга хизмат қилиши кераклигини қўллаган: «Идора қилиш ва бошқаришнинг моҳияти азият чекканларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, бировларнинг тинчлиги йўлида ўз тинчлигини йўқотишдан иборат», - дейди. Берунийнинг сиёсий қарашларида давлатни бошқариш учун халқ томонидан сайлаб қўйиладиган ҳоким одил ва халқпарвар бўлиши ғояси илгари сурилади.

Берунийнинг ҳукукий қарашлари:

Берунийнинг ҳукукий қарашларида адолатлилик, оила никоҳ муносабатлари, жиноят ва уларга белгиланган жазолар алоҳида ўрин тутди. Жумладан, унинг фикрича, жамиятдаги ахлоқсизликнинг энг ёмон кўриниши зўравонлик ва ўғирликдир. Бу каби жиноятлар жазоланиши, уларни содир этган шахсларни қайта тарбиялаш ҳақида ўз фикр–мулоҳазаларини билдирган:

«Ўғирликка келсак – ўғирланган нарсанинг миқдorigа қараб жазо берилади. Баъзан зўр даражада ва ўрта даражада халқларга иборат бўладигандек жазо бериб, гоҳо қийнаш ва тавон тўлаштишга, гоҳо халқ ўртасига чиқариб ёйиш ва ошкора қилиш билан тўхтатилади». **Унинг фикрича**, агар ҳақиқат учун кимки, гувоҳликка чақирилган бўлса, гувоҳни подшолар олдида рост гапиришда уларнинг савлатларидан кўрқмасликка даъват этар экан, улар гавдангизга ҳукмронлик қилишлари мумкин, аммо виждонингизга тега олмайдилар, деб таълим беради.

Ибн Синонинг асосий сиёсий-ҳукукий қарашлари акс этган асарлари:

«Китоб-аш шифо», «Донишнома», «Нажот», «Китоб-ул инсоф», «Уржуза», «Аҳд рисоласи», «Ахлоқ ҳақидаги рисола» асарлари

Ибн Синонинг сиёсий қарашлари:

Ибн Синонинг сиёсий қарашларида характерли бўлган нарсa бу идеал давлат тўғрисидаги ғояси. Унинг фикрига кўра идеал давлат тепасида маърифатпарвар шоҳ туриши лозим. Жамият аъзоларининг барчаси фойдали меҳнат билан шуғулланиши керак. Ибн Синонинг фикрига кўра, идеал давлат таркиби учга бўлинади:

1- маъмурий ишлар билан шуғулланувчилар

2- ишлаб чиқарувчилар 3 – ҳарбийлар

Ибн Сино жамият ҳақидаги фикрлари:

Жамиятнинг пайдо бўлиши тўғрисида Ибн Сино: «Инсон ўз шахсий эҳтиёжлари мустақиллиги маъносида алоҳида ажралган эмас, чунки уларни инсон зотининг бошқа вакиллари билан бирлашмай туриб қондирилмайди»

деб айтган. **Ибн Сино фикрича**, «Аъзолари учун умумий қонунлар қарор топган мамлакатда адолатсизлик бўлиши мумкин эмас. Жамият аъзосининг адолатсизлиги жазоланиши керак. Агар ҳукмдорнинг ўзи адолатсиз бўлса, унга қарши ғалаён жамият томонидан маъқулланиши ва қўллаб-қувватланиши керак».

Ибн Халдуннинг сиёсий ва ҳуқуқий қарашлари

Ибн Халдун ҳар доим масалага бир социолог сифатида ёндашади. Шунинг учун у биринчидан давлатнинг келиб чиқиши, оддий жамият билан таққосланишини ўрганади. Унинг фикрича мулкчилик асосида инсонлар ўртасида табақалар пайдо бўлган, бунинг юксалиши оқибатида давлат юзага келган.

Ибн Халдуннинг давлат ҳақидаги қарашлари

Ибн Халдун ҳар доим масалага бир социолог сифатида ёндашади. Шунинг учун у биринчидан давлатнинг келиб чиқиши, оддий жамият билан таққосланишини ўрганади. Унинг фикрича мулкчилик асосида инсонлар ўртасида табақалар пайдо бўлган, бунинг юксалиши оқибатида **давлат юзага келган.**

Ибн Халдуннинг жамият ҳақидаги қарашлари:

У жамиятларни иккига **бадавий** ва **маданий** жамиятни ажратиб кўрсатади. Лекин у бадавий жамиятни асл жамият, мадания жамиятни эса иккиламчи жамият деб кўрсатади. Чунки инсонларнинг асл табиий эҳтиёжлари бадавий жамиятида асосий ўринда туради, маданий жамиятда эса бу масаланинг ёнида қўшимча масалалар пайдо бўлади деб кўрсатади.

Ибн Халдун давлат бошқаруви ҳақида:

Ибн Холдун қарашларига кўра, **давлат сиёсати** фақат ҳукмдорларнигина ўз ичига олмай, балки барча фуқароларни ҳам жалб этиши керак.

Ибн Холдун бошқарувнинг уч шакли – “**табiiй монархия**”, “**сиёсий монархия**” ва **ҳалифалик**ни ажратиб кўрсатиб, улардан ҳам диний, ҳам дунёвий қадриятларни ўзида мажассам этувчи ҳалифаликни афзал кўрарди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Бобоев. Ҳ.Б.Сиёсий ҳуқуқий таълимотлар тарихи. Дарслик. –Т.: ТДЮИ, 2003. -205 б.
2. Каримов.И. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир-Т.:Ўзбекистон,2005.
3. Мухитдинова Ф.А. Қадим Юнон ҳамда Марказий Осиё мутафаккирлари қарашларида фуқаролик жамияти туғрисидаги тасаввурлар, ғоялар... Рисола. – Т.: ТДЮИ, 2006.- 38 б.
4. Мухитдинова. Ф.А. Концепция законодательства и правовой культуры в трудах Фараби. Брошюра. –Т.: ТДЮИ, 2002. – 30 с.
5. Мухитдинова.Ф.А. Форобийнинг ҳуқуқий қарашлари. Рисола. –Т.: Адолат, 2002 й. – 56
6. Мухитдинова.Ф.А.Форобийнинг давлат ва ҳуқуқ ҳақидаги таълимоти. Рисола. –Т.: ТДЮИ, 2002. – 125 б.
7. Одилқориев Х. Конституция ва фуқаролик жамияти. (Монография) –Т.: Шарқ, 2002. – 320 б.
8. Сулаймонова Ф. Шарқ ва Ғарб. — Т., «Ўзбекистон», 1997. – 155 б.

5-мавзу: (Давоми). Ғарбий Европа давлатларида сиёсий-ҳуқуқий таълимотлар

Режа:

1. Ғарбий Европа давлатларида сиёсий-ҳуқуқий таълимотларнинг асосий йўналишлари тўғрисида.
2. Никколо Макиавеллининг давлат ва ҳуқуқ ҳақидаги қарашлари.
3. Ж.Боденнинг давлат ва суверенитет ҳақидаги таълимотлари.
4. Ғарбий Европа давлатларида сиёсий-ҳуқуқий таълимотларнинг асосий йўналишлари тўғрисида

Уйғониш ва Реформация муаллифларининг илк буржуа характеридаги сиёсий-ҳуқуқий қарашлари мазмунини белгиловчи бир қатор жиҳатларни алоҳида таъкидлаб ўтиш мақсадга мувофиқ:

Улар: феодал иқтисодий тартиботнинг, мавжуд давлат ҳокимияти институтларининг ва феодал жамият асосланган маънавий қадриятлар тизимининг инкор этилишида, турли ижтимоий қатламларнинг феодал тузумга бўлган муносабатларининг ўзаро мос келишида ўз ифодаланади.

Никколо Макиавеллининг давлат ва ҳуқуқ ҳақидаги қарашлари

Макиавеллининг сиёсий ва ҳуқуқий қарашлари “**Ҳукмдор**” асарида ўзининг ёрқин ифодасини топган. Бу асарда Макиавелли республика бошқарув тизимида ўзининг хайрихоҳлигини билдиради. Унинг юқорида номи тилга олинган асари, аввалам бор, ҳукмдорнинг, давлат бошлиғининг умуман тутган ўрни ва аҳамияти ҳақида. Бироқ муаллиф унда ҳукмдорнинг инсоний жиҳатлари ва хатти-ҳаракатларини таҳлил қилиш орқали давлат сиёсий фаолиятининг қонуниятлари ва ўзига хос жиҳатлари тўғрисида сўз юритади. Асар негизида идеал ҳукмдор эга бўлиши лозим бўлган жиҳатлар, у риоя қилиши керак бўлган таклиф ва мулоҳазалар эмас, балки давлат табиатини аниқлаш масаласи ётади.

Н.Макиавеллининг сиёсий қарашлари:

Н. Макиавелли сиёсий муаммоларни ахлоқий нуқтаи назардан келиб чиқиб, ҳал этиш нореал ва ўринсиз эканлигини алоҳида таъкидлайди. ҳокимият, сиёсат, сиёсий ҳукмронликни амалга ошириш технологияси бошидан оқ ахлоқ доирасидан ташқарида бўлган ҳодисадир.

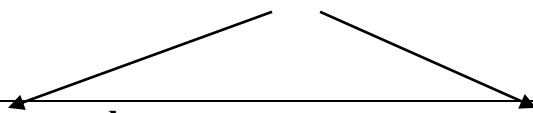
Н.Макиавеллининг давлат ҳақидаги қарашлари:

Никколо Макиавелли қарашларида давлат манфаатлари марказий ўрин тутати. У ҳукмдор эга бўлиши лозим бўлган қатор сиёсий усуллар тўғрисидаги фикрларини ўртага ташлайди. ҳукмдор ўз ҳокимиятини сақлаб қолиш нияти бўлса, у эзгуликни давлат бошқарувининг тамойили сифатида кўрмаслиги лозим. Давлатни сақлаб қолиш мақсадида ҳукмдор ўз сўзидан қайтиши гуноҳ эмас.

Макиавелли таъбирича, **давлат ҳокимияти** самарали амалга оширилиши учун фуқаро ҳукмдорга тўлиғича бўйсунishi лозим. Бўйсунishiга эришишнинг икки усули мавжуд: **бири** — ҳукмдорга муҳаббат уйғотиш; **иккинчиси** — ундан кўрқиш ҳиссини авж олдириш. Инсонлар ўз табиатларига кўра яхшиликни билмайдиган, икйозламачи, беқарор ва ёлғонга мойилдирлар. ҳукмдор уларни ўз иродасига бўйсундириш учун энг шафқатсиз чораларни ҳам қўллаши мумкин. У жавобгарликдан кўрқмаслиги керак, чунки ҳукмдор суд юрисдикциясидан ташқаридадир. Фуқароларга нисбатан шафқатсизликни нафақат уруш пайтида, балки тинчлик вақтида ҳам амалга ошириш мумкин.

“**Ҳукмдор**” асарида муаллиф, давлатнинг буюклиги, мустақиллиги, қудрати идеал ҳолат бўлиб, сиёсатчилар унга эришишда ўз хатти-ҳаракатларининг ахлоқий жиҳатлари ва фуқаролар эркинлиги борасида қайғурмай, тегишли воситалардан фойдаланишлари лозим, деган ғояни илгари суради.

Макиавеллининг фикрича, энг муҳими, қандай воситалардан фойдаланишдан қатъи назар, давлат ҳокимиятини ушлаб қолишдир. Бунинг учун давлат ҳокимияти мустаҳкам асосга эга бўлмоғи лозим. ҳокимият асосини яхши қонунлар ва кучли қўшин ташкил этади. Бу икки жиҳат бир-бирини тўлдириб турувчи омил сифатида муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади. Қонунлар таянчи – армия, полиция саналади. “Ҳукмдор” асарида давлат ҳокимиятида ҳуқуқ ва адолат омилларининг ўрни ва роли тўғрисида асло сўз юритилмайди.

Жан Боденнинг давлат ва суверенитет ҳақидаги таълимотлари:
Жан Боденнинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари унинг қуйидаги асарларида
акс эттирилган:

“Тарихни осон ўрганиш методи”(1566), “М. Мелоструа парадоксларига жавоб...”(1568), “Республика тўғрисида олти китоб”(1576), “Етти киши диалоги”(1593) каби асарларида

Боден ўзининг **“Республика тўғрисида олти китоб”** асарида давлат табиати, марказий монарх ҳокимиятини мустаҳкамлаш усул ва йўллари тўғрисида атрофлича фикр юритади. Боденнинг ушбу машҳур китоби тўлиғича давлат табиати моҳиятини очишга қаратилгандир. Республика тўғрисидаги олти китобнинг **биринчиси китобда** – ижтимоий умумийлик асослари кўриб чиқилади. **Иккинчи китобда** – давлат шакллари ўргўнилган бўлса, **учинчи китобда** – давлат институтлари; **тўртинчи китобда** – давлат тузилишидаги ўзгаришлар ва уларни назорат қилиш; **бешинчи китобда** – давлат вазифалари ва турли ҳолатларга мослашув; сўнгги, **олтинчи китобда** эса – ҳокимиятни амалга ошириш воситалари ва энг афзал давлат шакллари тўғрисидаги масалалар таҳлил қилинган.

Жан Боденнинг давлат ҳақидаги қарашлари:

←

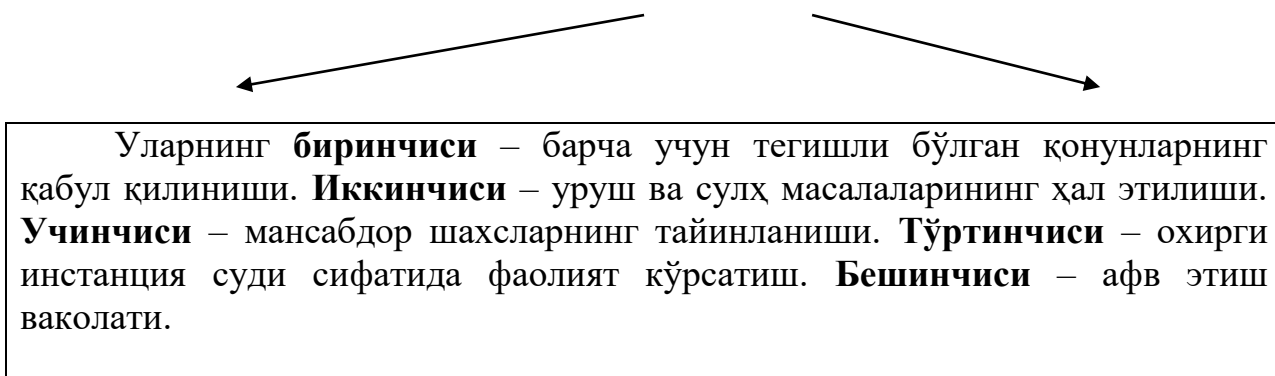
Боденнинг фикрича, **давлат ячейкаси** оила саналади. Ўз мақсадларига кўра оила бошлиғи – давлат ҳокимиятининг тимсоли ва инъикосидир. **Давлатчилик** ташкилот сифатида шартнома асосида вужудга келади.

Жан Боденнинг суверенитет ҳақидаги қарашлари

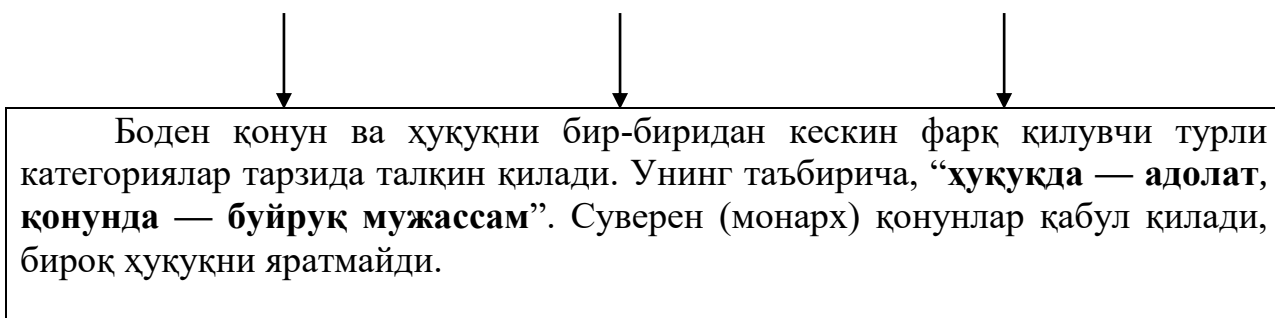
↙ ↘

“Суверенитет, — мутлақ ва доимий ҳокимиятдир”. Мутлақ ҳокимият деганда, суверен ҳокимиятнинг ўз қудратини ҳеч қандай чеклашларсиз намоиш қилиши тушунилади. Суверенитетнинг доимийлиги суверен ҳокимият узоқ вақт давомида ўзгаришсиз амалда бўлишини англатади. Суверен ҳокимият бир бутун ҳокимиятдир, барча имтиёзлар фақат унгагина тегишли бўлиб, бу имтиёзлар (алоҳида ҳуқуқлар) бошқа давлат органлари ёки мансабдор шахслар билан ўзаро бўлиниши мумкин эмас.

Боден суверенитет тўғрисидаги таълимотида суверенитетнинг ўзига хос беш жиҳатига эътиборни қаратади:

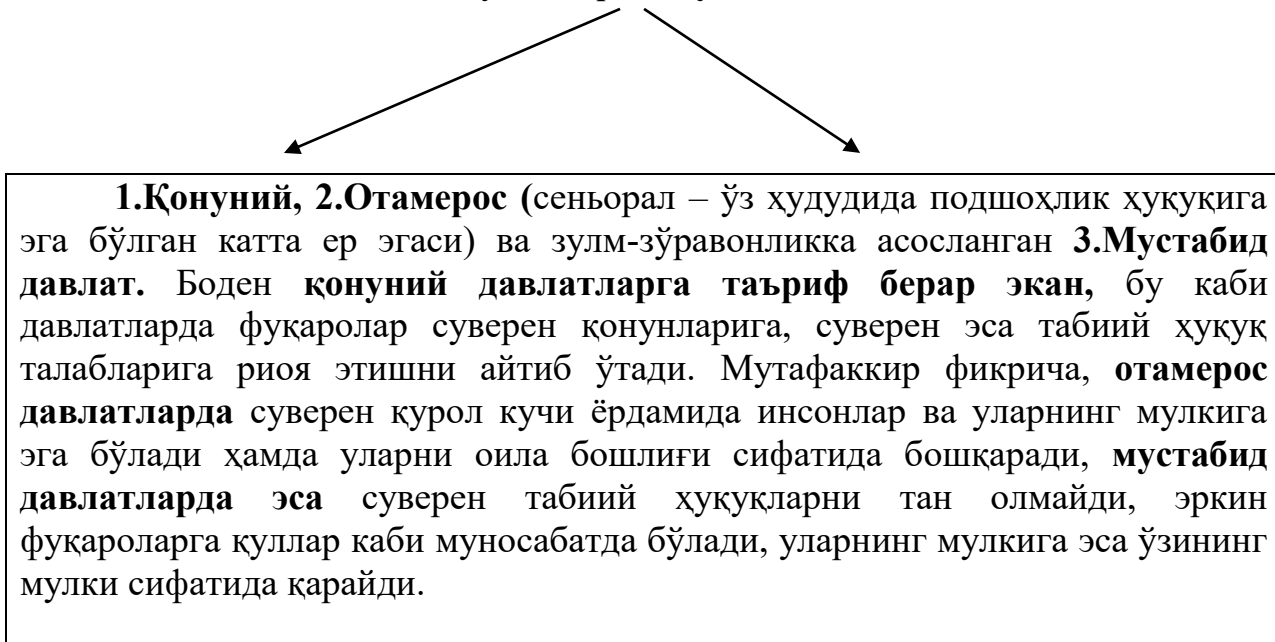

Уларнинг **биринчиси** – барча учун тегишли бўлган қонунларнинг қабул қилиниши. **Иккинчиси** – уруш ва сулҳ масалаларининг ҳал этилиши. **Учинчиси** – мансабдор шахсларнинг тайинланиши. **Тўртинчиси** – охириги инстанция суди сифатида фаолият кўрсатиш. **Бешинчиси** – афв этиш ваколати.

Боден қонун ва ҳуқуқни бир-биридан кескин фарқ қилувчи турли категориялар тарзида талқин қилади. Унинг таъбирича, “**ҳуқуқда — адолат, қонунда — буйруқ мужассам**”. Суверен (монарх) қонунлар қабул қилади, бироқ ҳуқуқни яратмайди.

Боден ҳокимиятни амалга ошириш усуллари бўйича барча давлатларни уч тоифага бўлади:

1.Қонуний, 2.Отамерос (сеньорал – ўз ҳудудида подшоҳлик ҳуқуқига эга бўлган катта ер эгаси) ва зулм-зўравонликка асосланган **3.Мустабид давлат**. Боден **қонуний** давлатларга **таъриф берар экан**, бу каби давлатларда фуқаролар суверен қонунларига, суверен эса табиий ҳуқуқ талабларига риоя этишни айтиб ўтади. Мутафаккир фикрича, **отамерос давлатларда** суверен қурол кучи ёрдамида инсонлар ва уларнинг мулкига эга бўлади ҳамда уларни оила бошлиғи сифатида бошқаради, **мустабид давлатларда эса** суверен табиий ҳуқуқларни тан олмайди, эркин фуқароларга қуллар каби муносабатда бўлади, уларнинг мулкига эса ўзининг мулки сифатида қарайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Адилходжаева. С.М. Либерализм – правовой и теоретический фундамент рыночной экономики. “Хўжалик ва ҳуқуқ”, 2002, №6, С. 84-87.
2. Адилходжаева.С.М. Либерализм: эволюция идей от прошлого до настоящего. Монография. Т.: ТДЮИ, 2002
3. Бобоев Ҳ.Б., Қаҳҳоров А. Демократик конституциянинг ижтимоий-ҳуқуқий қирралари. -Т.: Ўзбекистон, 2000. -77 б.
4. Бобоев. Ҳ.Б.Сиёсий ҳуқуқий таълимотлар тарихи. Т.: ТДЮИ 2003.-205Б.
5. Бобоев. Ҳ.Б.Ўзбек давлатчилиги тарихи. Т.: “Фан” 2004. – 294 б.
6. Бойдадаев.М. Политико-правовые основы становления и развития системы государственного управления в республике Узбекистан. Т.: «Адолат».1996,-172с.
7. Исламов З. Общество. Государство. Право.–Т.: Адолат, 2001. 695б.
8. Мухитдинова Ф.А. “Сиёсий-ҳуқуқий таълимотлар тарихи” ўқув қўлланма. Т.: ТДЮИ. 2003.,-230б.
9. Мухитдинова Ф.А. Сиёсий-ҳуқуқий таълимотлар тарихи. Т.: ТДЮИ. 2003-30б.
10. Никколо Макиавелли. Государь. Пер. с ит. – М.: Планета, 1990. 84 с.
11. Философский энциклопедический словарь. – М.:ИНФРА-М, 2001.-576 с.
12. Рассел Б. История западной философии. – М.:“Академический проект”, 2000. - 765 с.

6-Мавзу: XVII-XVIII асрларда Европа маърифатпарварларининг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари

1. Вольтер, Ш.Л.Монтескье ва Ж.Ж.Руссоларнинг сиёсий ва ҳуқуқий қарашлари
2. Француз социалистлари ва Якобинчиларнинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари.
3. XVII-XVIII асрларда Олмония.
4. XVIII асрда Италия.
5. XVII асрда Голландия.

Вольтернинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари

Вольтер жамиятнинг қолоқлиги ва унинг ривожланишига тўсқинлик қилаётган сабаблар сифатида католик черковини кўрсатади. У черковни эркин фикрни бўғувчи омил сифатида баҳолайди ва унга қарши курашади. Вольтернинг қарашларида эркинлик ва тенглик мавзулари марказий ўрин тутди. Вольтернинг шахс эркинлиги ва тенглиги борасидаги қарашлари, биринчи навбатда, мулкдорлар манфаатларига хизмат қилган. Вольтер мулк эгаларининг қонун олдидаги тенглигини тарғиб қилади. У жамиятда овоз бериш ҳуқуқига фақат мулкдорларгина эга бўлишлари мумкинлигини айтади. Унинг фикрича, эркинлик чегаралари қонунлар билан белгиланади.

Вольтернинг давлат ва бошқарув ҳақидаги қарашлари:

Вольтер феодал жамиятни ислоҳ қилиш тарафдори бўлиб, давлат бошқарувида **мутлақ монархияни** афзал кўрган. Агар монарх маърифатли бўлса, бу — жамият учун фойдалидир, шунда мутлақ монархия бошқаруви маърифатли ҳисобланади. ҳукмдор эга бўлиши лозим бўлган фазилатлар фақатгина унинг маърифатли бўлиши билан чекланмаслиги керак.

Жамиятни адолатли бошқариш учун ҳукмдор ўз табақаларининг истакларини тўғри англаб етиши ва марҳаматли бўлиши лозим. Вольтер бошқарувда черков судларини тугатиш, табақалар имтиёзларини бекор қилиш, одил судловни амалга ошириш ва ушбу жараёнда адвокатлар иштирокини таъминлаш лозимлигини таъкидлайди.

Вольтернинг ҳуқуқий қарашлари:

Вольтернинг жамиятда **ҳуқуқ устуворлиги** тарафдори эканлигини у Англия ҳуқуқий тизимига берган таърифидан ҳам кўришимиз мумкин. У Англия қонунларини **энг яхши қонунлар** деб ҳисоблайди ҳамда уларда одил судловнинг амалга оширилиши, зўравонликнинг йўқлиги, мансабдор шахсларнинг фуқаро эркинлигини бузганликлари учун жавобгарлиги, ҳар бир шахснинг ўз фикрини оғзаки ва ёзма ҳолда ифода эта олиш ҳуқуқи белгилаб берилганини таъкидлайди.

Шарль Луи Монтескье сиёсий-ҳуқуқий қарашлари

Унинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари **“Римликларнинг шухрати ва инқирозининг сабаблари тўғрисида мулоҳазалар”** ва 1748 йилда ёзиб тугалланган **“Қонунларнинг руҳи тўғрисида”** номли фундаментал асарларида ўз ифодасини топган.

Монтескьенинг ҳуқуқий қарашлари

Унинг ҳуқуқий тадқиқотларининг бош мавзуси – позитив қонунлардир. Монтескье бошқа француз маърифатпарварлари каби жамиятда шахс эркинлигини таъминлашда қонунларнинг ролига катта аҳамият беради. Қонунчилик ва қонунлар мазмунини ёритишда Монтескье уларни турли хил омиллар билан боғлиқ ҳолда ўрганади. **Унинг фикрича, қонунлар яратилишида** ва уларнинг мазмунини белгилашда бошқарув шакли, дин, урф-одат ва анъаналар, иқлим, мамлакатнинг географик жойлашуви кабилар муҳим ўрин тутди.

Монтескьенинг давлат ҳақидаги қарашлари:

Монтескье талқинига мувофиқ, **давлат** инсонлар эҳтиёжларининг маҳсулидир. Жамият ҳукуматсиз мавжуд бўла олмайди. Алоҳида кучларнинг бирлашиши натижасида фуқаролик ҳолати вужудга келади. Фуқаролик ҳолати эса сиёсий ҳолатнинг, яъни **давлатнинг пайдо бўлиши** ва фуқаролар учун умумий қонунларнинг қабул қилинишида асос бўлиб хизмат қилади.

Монтескьенинг бошқарув шакллари тўғрисидаги қарашлари:

Монтескье бошқарув шакллари **учга** бўлади: **республика, монархия ва деспотия**. **Республикада** олий ҳокимият бутун халқ (демократия) ёки унинг маълум бир қисми (аристократия) қўлида йиғилган бўлади. **Монархия**, бир кишининг белгиланган қонунлар доирасида бошқарувидир. **Деспотияда**, яъни истибдод тузуми шароитида ҳар қандай қонунлар инкор этилади ва шахс ўз зўравонлиги ва иродасига асосланиб давлатни бошқаради. Ҳар бир бошқарув шакли ўзига хос тамойилларга эга. Тамойил маълум сиёсий тузумга хос бўлиб, жамиятда инсонлар ҳис-туйғулари механизмини ҳаракатга келтиради. Ушбу тамойил **республикада** – эзгу иш (саҳоват), **монархияда** – ор-номус, **деспотияда** – қўрқув саналади.

Монтескьенинг ҳокимиятлар бўлиниши ҳақидаги қарашлари:

Ҳокимиятлар бўлинишининг асосий мақсади – ҳокимиятни суиистеъмол қилишнинг олдини олишдир. Монтескье ҳокимиятни **учга** бўлади: қонунчилик, ижро ҳокимияти ва суд ҳокимияти. Улар қонунларда белгиланган чегаралар доирасида фаолият юритади. Ушбу қонунларда ҳар бир ҳокимиятнинг таъсир доираси аниқ белгилаб берилган бўлади. ҳокимиятлар бўлиниши ва уларнинг бир-бирларини ўзаро тийиб туришлари фуқароларнинг сиёсий эркинликларини таъминлашда бош меъзон бўлиб хизмат қилади.

Монтескьенинг эркинлик ҳақидаги фикрлари:

Эркинлик деганда шахс хоҳлаган нарсасини қилавериши эмас, балки фақат қонунларда рухсат этилган хатти-ҳаракатларнигина амалга ошириш ҳуқуқи тушунилади. Агар фуқаро қонунлар билан тақиқланган хатти-ҳаракатларни амалга ошириш ҳуқуқига эга бўлганида эди, у эркинликка эга бўлмасди. Чунки бошқа фуқаролар ҳам шундай ҳуқуққа эга бўлган бўлар эди.

Сиёсий эркинлик, Монтескье фикрича, қонун билан рухсат берилган, ёки у билан таъқиқланмаган исталган ҳаракатни амалга ошира олиш ҳуқуқидир. Агар фуқаро қонун билан таъқиқланган ҳаракатларни ҳам қила олганда, унда эркинлик мавжуд бўлмасди, чунки худди шундай қилмишни бошқалар ҳам унга нисбатан қилиши мумкин.

Монтескье ҳокимиятни амалга ошириш усули ҳақида:

Демократик давлатда ҳар қандай эркин шахс ўзини ўзи бошқариш ҳуқуқига эга бўлиши лозим, буни таъминлашнинг бирдан бир йўли қонунчилик ҳокимиятини амалга оширилишида халқнинг иштирок этишидир. Қонун чиқариш жараёнида халқнинг бевосита қатнашишини йирик давлатларда иложи йўқ, кичик давлатларда эса ортиқча ташвиш ва саргордонлик билан боғлиқ бўлгани боис, халқ қонунчилик ҳокимиятини ўзининг вакиллари орқали амалга оширади. Вакиллар халқ номидан қонун чиқаришда иштирок этадилар ва ўз фаолиятларида уларни сайлаб қўйган аҳолининг, умуман халқнинг манфаатларини кўзлаб ҳаракат қилишади. Албатта, вакиллар ўз сайловчиларидан қонунчилик фаолиятининг умумий йўналиш, инструкцияларини олишлари етарли, ҳар бир алоҳида иш бўйича хусусий кўрсатмалар олишлари шарт эмас. Йўқса, Монтескье ёзишича, депутатларнинг сўзлари халқнинг акс садоси бўлсада, бу узундан узоқ йўлакчалар орқали ҳаракатланишга мажбур бўлади, ҳар бир депутатга қолганлари устидан устунлик бериши ва зарур ҳолларда халқнинг кучи қандайдир инжиқлик туфайли амалга ошмай қолиши мумкин.

Жан Жак Руссонинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари:

Руссонинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари **“Инсонлар ўртасидаги тенгсизликнинг келиб чиқиши ва асослари тўғрисида мулоҳазалар”** номли ва **“Ижтимоий шартнома”** асарида акс этган.

Руссонинг давлат ҳақидаги қарашлари:

Жамият аъзоларининг шартномавий муносабатлари натижасида бирлашуви билан **Фуқаролик жамоаси** ҳолатининг **Сиёсий организмга** айланиши жараёни тугалланади. Бу сиёсий организм **Давлат** ҳисобланади. Ушбу **уюшма (ассоциация)** бир бутун ҳолда – халқ, алоҳида кўрилганда – олий ҳокимиятда иштирок этувчи фуқаро, давлат қонунларига бўйсунувчи табақа ҳисобланади.

Демократия, аристократия ва монархия давлат бошқарувининг асосий шакллари. Руссонинг нуқтаи назарича, **демократия** кичик давлатлар учун, **аристократия** – ўртача давлатлар учун ва **монархия** – катта давлатлар учун мос бўлган бошқарув шаклидир. Бироқ барча давлат бошқаруви шаклларида суверенитет ва давлат ҳокимияти халққа тегишли бўлиши лозим.

Ж.Ж.Руссонинг қонунлар ҳақидаги фикрлари:

Руссо қонунларни **тўрт тоифага** ажратади: **1.Сиёсий, 2.Фуқаролик, 3.Жиноят** ва “уларнинг энг муҳими” – **4.“урф-одат ва ижтимоий фикр”**. Унинг таъкидлашича, ҳар қандай қонунлар тизимининг бош мақсади – эркинлик ва тенгликдир, фуқаролар тенглиги таъминланмаган жамиятда эркинлик мавжуд бўлмайди.

Олмон мутафаккирларининг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари:

Самуил Пуфендорфнинг давлат ҳақидаги қарашлари

Пуфендорф **давлатнинг вужудга келишигача** бўлган даврда “барчанинг барчага қарши уруш” ҳолатида бўлишини инкор этади. Пуфендорф **давлатнинг пайдо бўлишида** кўрқув, ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилиш эҳтиёжи каби омиллар ушбу жараённинг асосини ташкил этишини айтади. Шунингдек, Самуил Пуфендорф давлатнинг пайдо бўлишининг илоҳий асосга эга эканлигини инкор этмаган ҳолда, унинг шаклланишида инсонларнинг розилиги аҳамиятга эгаллигига алоҳида муҳим урғу беради.

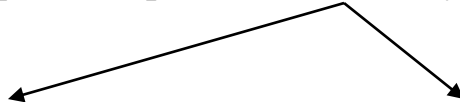
Пуфендорф таълимотига кўра, **давлат икки шартноманинг маҳсулидир**. Биринчи шартнома бўйича алоҳида шахслар бирлашадилар. Иккинчи шартнома асосида, аниқроғи, қарор асосида, улар ўзлари учун мақбул бўлган бошқарув шаклини тасдиқлайдилар. Унинг эътироф қилишича, давлатнинг асосий мақсади жамиятда тинчлик ва тартибга эришишдир.

Христиан Томазийнинг сиёсий-ҳуқуқий қаралари:

Христиан Томазий (1655-1728) ахлоқни ҳуқуқдан устун қўяди. Ўта диндор бўлган бу мутафаккир алоҳида ҳукмдорларни “ердаги худолар” деб атади. Бироқ у черковнинг шахснинг маънавий эркинлигига аралашувига қарши чиқади, ҳур фикрли кишиларнинг таъқиб қилинишини қоралайди. Шу маънода Томазий Пуфендорф айрим ғояларининг давомчиси бўлиб қолди. Шунингдек Томазий ҳам **халқнинг адолатсиз ҳукмдорга қарши курашиш ҳуқуқини** тан олади.

Италия мутафаккирларининг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари:

Чезаре Беккарианинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари

Ч.Беккариа таъбирича, **давлат** доимий урушлар ва зўравонликлардан чарчаган шахсларнинг ўзаро келишуви натижасидир. Инсонлар тинч, осуда ва хавф-хатарсиз ҳаёт кечиришлари учун ўзларига тегишли эркинликларнинг маълум бир қисмидан олий ҳокимият фойдасига воз кечишлари лозим. Бироқ инсонлар бу билан ўз мақсадларига эришмайдилар ва жамиятда адолатсизлик тугатилмайди. **Давлат** аниқ бир жиноят учун бой ва камбағалларга турли жазоларни белгилайди. Адолатсизликнинг илдизи, Беккарианинг фикрича, мулкка бориб тақалади.

Унинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари **“Жиноят ва жазолар тўғрисида”** (1764) номли асарида ўз ифодасини топган. Беккариа ҳуқуқий давлат назариясини ривожланишига катта ҳисса қўшди. У жамият аъзоларининг кўпчилик қисмини бахтиёр қила оладиган ижтимоий тузум тарафдори эди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. — Т., «Ўзбекистон», 1998.
2. Каримов И. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт - пировард мақсадимиз. Т.: Ўзбекистон. 2000. - 109 б.
3. Бобоев. Ҳ.Б.Сиёсий ҳуқуқий таълимотлар тарихи. Т.: ТДЮИ 2003.-205Б.
4. Исламов З. Общество. Государство. Право.—Т.: Адолат, 2001. 695б.
5. Мухитдинова Ф.А. “Сиёсий-ҳуқуқий таълимотлар тарихи” ўқув қўлланма. Т.: ТДЮИ. 2003.,-230б.
6. Мухитдинова Ф.А. Сиёсий-ҳуқуқий таълимотлар тарихи. Т.: ТДЮИ. 2003-30б.
7. Рассел Б. История западной философии. — М.:“Академический проект”, 2000. - 765 с.
8. Таджиханов У., Саидов А. Ҳуқуқий маданият назарияси. 2-томли. Т.1. —Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 1998. —316 б.
9. Таджиханов У., Саидов А. Ҳуқуқий маданият назарияси. 2-томли. Т.2. —Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 1998. —447 б.
- 10.Философский энциклопедический словарь. — М.:ИНФРА-М, 2001.-576 с.
- 11.Философия конспект лекций- М.: “Приор” , 2001. - 224 с.
- 12.Жан Жак Руссо. Трактаты. М.1969.
- 13.Ш.Л.Монтескье. Избранные произведения. М.1955.
- 14.Философский энциклопедический словарь. — М.:ИНФРА-М, 2001.-576 с.

7-Мавзу:

АҚШдаги сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлар.

1. Мустақиллик учун кураш даврида АҚШдаги сиёсий-ҳуқуқий таълимотларнинг асосий оқимлари.
2. Томас Жефферсон, Томас Пейн, Александр Гамильтонларнинг сиёсий ва ҳуқуқий мафкураси

XVIII асрнинг 60-йилларида АҚШда озодлик ҳаракатлари бошланди. 1765 йилда “Озодлик ўғиллари”, “Озодлик қизлари” каби ватанпарвар ташкиотлар тузилди. Улар сафига ишчилар, хунармандлар, майда фермерлар, балиқчилар, буржуазия ва зиёлиларнинг радикал қисмлари аъзо бўлиб кирди. 1775 йилга келиб Америка халқининг мустақиллик учун кураши авж олди. Мустақиллик тантанасида АҚШда шаклланган сиёсий ва ҳуқуқий таълимотларнинг асосий йўналишлари муҳим аҳамият касб этди. 1776 йил 4 июлда мустақил давлат АҚШ ташкил қилинганлиги тўғрисида “**Мустақиллик декларацияси**” қабул қилинишида, 1781 йилда мустақил штатлар суверинитетини кўзда тутувчи биринчи Конституция кучга киришида **Т.Жефферсон, Б.Франклин, Ж.Адамс, Т.Пейн, А.Гамильтон** каби донишмандларнинг сиёсий-ҳуқуқий ғоялари ўз тасдиғини топди.

Т.Жефферсоннинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари:

Т.Жефферсон — “АҚШ мустақиллик декларацияси” (1776) муаллифи, АҚШ президенти. Виргиния штати губернатори лавозимида фаолият юритган, Дин эркинлигини белгилаш тўғрисидаги штат қонунининг муаллифи бўлган. У бошланғич мактаблардан университетгача бўлган таълим жараёнини демократик республика учун хос бўлган ажралмас ҳуқуқ сифатида эътироф этади. **Жефферсон виждон эркинлиги ҳуқуқини табиий ҳуқуқлар тоифасига киритади.**

Т.Жефферсоннинг давлат ҳақидаги қарашлари:

Томас Жефферсон **давлат бошқарувида** кўпчилик халқнинг иштирокини кўллаб-қувватлайди. Чунки халқдан ҳукмрон бўлиб турган озчиликдан кўра камроқ адолатсизлик кутиш мумкин. Жефферсон **республика бошқарув шакли** тамойилларини федерал, штат ҳамда алоҳида округ ва район даражаларида босқичма-босқич, аста-секинлик билан жорий қилиб бориш лозимлигини таъкидлайди.

Томас Пейннинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари:

Пейннинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари “**Инсон ҳуқуқи**” (1791) сиёсий-фалсафий очеркида, “**Ақл асри**” (1794-1795) памфлетида ифодалаб берилган.

Томас Пейн давлат ҳақида:

Пейн биринчилардан бўлиб давлат ва жамиятнинг келиб чиқиши, ўрни ва мақсадларининг фарқли жиҳатларига эътиборни қаратди. Унинг фикрича, **жамият** – инсонлар эҳтиёжи натижасидир. **Давлат** эса – инсонлар нуқсонларининг натижасидир.

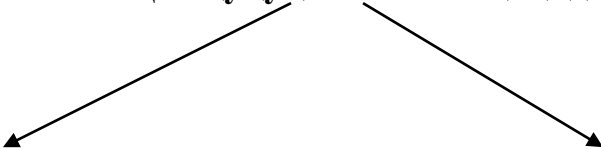
Томас Пейннинг давлат бошқаруви шакллари ҳақидаги қарашлари:

Давлат бошқаруви шакллари у иккига бўлади: сайланадиган вакиллик ва мерос асосидаги бошқарув. Биринчи тоифага у республикани, иккинчисига – монархия ва аристократияни киритади. Инсон ҳуқуқи республика бошқарувининг зарурий атрибути ёки тамойилини ташкил этади. Ушбу ҳолатда инсон ҳуқуқи барча маърифатли миллатларнинг (давлатларнинг) дунёвий бошқарувининг ажралмас қисмидир.

Александр Гамильтоннинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари:

Гамильтон давлат бошқарувида халқ ҳокимияти устунлигини қўллаб-қувватлайди. Шунингдек у ҳокимиятлар бўлинишига риоя қилиш федерал ҳокимиятни сақлаб қолиш ва унинг фаолиятини самарали амалга оширишнинг муҳим мезони деб билади. У олий суд судьялари умрбод тайинланиши, мустақил фаолият кўрсатиши, уларга яхши ҳақ тўланиши, ҳурматга сазовор бўлиши лозимлигини уқтиради. Фақат шундагина уларнинг қонунларга бўйсунлишларини таъминлаш, ҳокимиятнинг бошқа тармоқлари билан ўзаро таъсир ва бир-бирларини тийиб туриш тамойили асосида ҳамкорлик ўрнатиш мумкин бўлади. **Гамильтоннинг фикрича, қонунчилик ҳокимияти – маблағ, ижро ҳокимияти – қилич ва суд ҳокимияти – донолик соҳибидир.**

АҚШ ҳуқуқий тизими ҳақида тавсилот

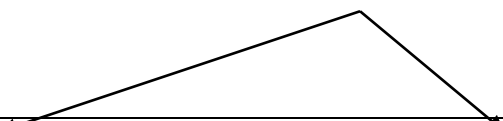
Ҳуқуқий тизим фақат қисман прецедент принципига суянади. Ҳуқуқий тизимнинг асоси федерал ва штатлар даражасида мавжуд бўлган ёзма қонунчиликдир. АҚШ федерал кодекслари тўпламининг ўзи **166 жилддан** иборат. Масалан, Калифорния қонунчилиги 75 мавзудаги 174 жилдда баён қилинган бўлиб, корпорациялар тўғрисидаги қонунлардан тортиб то маориф кодексигача ўз ичига олади.

Шу билан бирга, суд ҳокимиятининг кучини кўрсатувчи прецедент ҳуқуқи ҳам ривожланмоқда. Умумий ҳуқуқ ўхшаш вазиятлардаги суд қарорларига эргашишга асосланади. Апелляция судларининг қарорлари кўп жилдли тўпламлар шаклида нашр этилади. Прецедент ҳуқуқининг асосий доктринаси прецедент қоидаларини кўр-кўрона кўчириш эмас, балки бир можарони бошқасидан фарқлашга имкон беради. Шунинг учун судьялар янги ҳуқуқий қоидалар яратиши мумкин.

Ҳуқуқий тизим таснифига кўра, фуқаролик ва жиноий ҳуқуқ, моддий ва процессуал ҳуқуқ, хусусий ва маъмурий ҳуқуқлар фарқланади.

Бундай бўлиш қонун қатъий қоидалар тўплами деган нотўғри тасаввур уйғотиши мумкин. Бироқ кодексларнинг барқарорлиги ҳам, прецедентларнинг уйғунлиги ҳам ҳуқуқий тизимнинг асл мақсади эмас. Асл мақсад — талаб қилинаётган янгилик ва мавжуд қонунларга ворислик ўртасида зарур иерархияни сақлаган ҳолда мувозанатни сақлашдан иборат.

АҚШ конституцияси

Қўшма Штатлар халқи, янада баркамол иттифоқ тузиш, одил судловни ўрнатиш, ички осойишталикни кафолатлаш, биргаликда муҳофаази таъминлаш, умумий фаровонликка йўл очиш ҳамда озодлик неъматларини мустаҳкамлаб қўйиш мақсадида Америка қўшма Штатлари учун мамлакат конституциясини тантанали равишда эълон қилди.

Шунга кўра Конституциявий конвент томонидан 1787 йил 17 сентябрда Филадельфияда АҚШ Конституцияси қабул қилинди, 1789 йил 4 мартдан бошлаб у кучга кирди. АҚШ конституциясининг асосида учта принцип ётади, булар: бўлиниши, федерализм ва конституциявий суд назорати. Биринчи принципга кўра, қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятлари бири-биридан мустақилдир. АҚШда федерализм тизими самарали ишламоқда.

Маълумки, АҚШ — президентлик республика. Президент — ижроия

ҳокимиятининг бошлиғи. У айти вақтда давлат ва ҳукумат бошлиғи ҳисобланади ва 4 йилга сайланади. Президент — олий бошқўмондон, ташқи сиёсатнинг бошқарувчиси. У вазирлар ва идоралар бошлиқларини тайинлайди. қонун чиқарувчи орган — Конгрессни тарқатиб юбориш ҳуқуқига эга эмас. Конгресс эса ўз навбатида президент томонидан тақдим этилган қонун лойиҳасини қўллаб-қувватламаслиги мумкин. Президент Конгресс томонидан қабул қилинган қонун лойиҳаларни тасдиқлашга ҳамда уларга вето қўйишга ҳақлидир. Президент Сенатнинг рухсати билангина қатор ваколатларидан (масалан, халқаро шартномалардан) фойдаланиши мумкин. Суд ҳокимиятига эгалик қилувчи АҚШ Олий судини президент ва Сенат биргаликда тузади. Олий судга Конгресс қонунлари ва ҳукумат қарорларини конституцияга мос эмас деб топиш ҳуқуқи берилган.

Федерализм моделига кўра, федерал ҳукумат ва федерация субъекти бўлган штатлар ўртасида вазифалар бўлинади. АҚШ штатлари муайян даражада мустақилликка эга бўлса-да, ташқи сиёсий фаолиятда иштирок эта олмайди. Шунингдек, улар федерациядан ажралиб чиқиш ҳуқуқига эга эмас. Штатларнинг ваколатлар доирасига қуйидагилар: ички қонунлар ва конституцияни қабул қилиш, савдо ва ишбилармонликни бошқариш, ички тартибни сақлаш ва ҳоказолар киради.

АҚШ конституцияси муқаддима ва 7 та моддадан иборатдир. Муқаддимада конституцияни қабул қилишнинг мақсадлари айтиб ўтилган.

I моддада АҚШ Конгрессининг ваколатлари тузилиш, шаклланиш тартиби ва фаолияти ҳақида айтилади.

II модда президент ҳокимияти тўғрисида бўлиб, унда айтилишича, ижроия ҳокимияти АҚШ президентига топширилади. Бу моддада президентнинг қатор ваколатлари санаб ўтилган, уларни бажариш муддати ва ҳоказолар белгиланган.

III модда Федерал суд ҳокимияти тўғрисида бўлиб, унда айтилишича, Олий суд ва бошқа федерал судларга АҚШнинг суд ҳокимияти топширилади.

IV модда штатлар ўртасидаги ўзаро муносабат ҳамда штатлар ва федерал ҳукумат ўртасидаги муносабатлар тўғрисида.

V моддада конституцияга тузатишлар киритиш тартиби ҳақида фикр юритилган.

VI моддада конституция ва федерал қонунлар Олий қонун деб эълон қилинган.

VII моддада конституциянинг кучга кириш учун кўпчилик штатлар томонида ратификация қилиниши зарурлиги ҳақида айтилади. Конституциянинг асосий қисми унга киритилган тузатишлар бўлиб, ҳозирги кунга келиб уларнинг сони **26 тага** етган. **Дастлабки ўн тузатиш** — «**Ҳуқуқлар тўғрисидаги Билл**» алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, унда фуқароларнинг сиёсий, шахсий ва процессуал ҳуқуқлари кафолатланган. Америкаликлар бу конституцияси билан фахрланадилар. АҚШ конституцияси инсоният тарихидаги энг қадимги конституция ҳисобланади. У Филадельфия конвентининг **55 та** делегати томонидан қабул қилинган. Бу жараёнда **Жорж Вашингтон, Бенжамин Франклин, Жеймс Мэдисон,**

Александр Гамильтон каби машхур америкаликлар иштирок этишган. АҚШда яшашни хоҳловчи муҳожирлар мамлакат қонунларини, айниқса конституциясини билишлари шарт. Америка фуқаролигини олиш учун имтиҳонда улардан нафақат тилни, балки мамлакатнинг қонунлари, тарихини билиш ҳам талаб этилади. АҚШ конституциясининг дастлабки матни Вашингтондаги миллий архивда сақланмоқда.

50 штатнинг ҳар бири ўз конституциясига эга. Штатлар конституциялари, бир томондан, мамлакат конституциясини мустаҳкамлайди ва кенгайтиради, иккинчи томондан штатларнинг ваколати доирасига қиравчи масалаларга тегишли бўлади. Нимани ҳуқуқий этикетга амал қилиш ва таъминлаш дейиш мумкин ёки нимани бундай дейиш мумкин эмаслигини аниқлаш зарур бўлган ҳар қандай ишда конституциявий масалалар келиб чиқиши мумкин. Бу нарса Америка конституциясининг энг муҳим ўзига хосликларидан биридир. Конституцияга бешинчи тузатишда ҳокимият зулмидан ҳимояланиш борасидаги шахснинг мутлақ ҳуқуқи мустаҳкамлаб қўйилган. Кўплаб чекловлар қаторида шундай қоида ҳам мавжуд: “ҳеч бир одам ноқонуний равишда ҳаётидан, эркидан ва мулкидан маҳрум этилиши мумкин эмас”. Бу чекловга амал қилмаган ҳолда бирорта суд ҳулосаси ёки маъмурий идоралар қарори чиқарилиши, шунингдек, ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари фаолият кўрсатиши мумкин эмас.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Бобоев. Ҳ.Б.Сиёсий ҳуқуқий таълимотлар тарихи. Т.: ТДЮИ 2003.-205б.
2. Исламов З. Общество. Государство. Право.—Т.: Адолат, 2001. 695б.
3. Исломов З.М. Давлат ва ҳуқуқ: умумназарий масалалар. (Давлат назарияси). —Т.: Адолат, 2000. —272 б.
4. Исломов З.М. Ҳуқуқ тушунчаси, моҳияти, ижтимоий вазифаси. Т.:ТДЮИ, 2004. —138 б.
5. Исломов.З.М.Фуқаролик жамияти: кеча, бугун, эрта. Т.: ТДЮИ, 2003.-87б.
6. История политических и правовых учений. Учебник для вузов. Изд. 2-е стереотип. Под общий ред. члена-корреспондента РАН, доктора юридических наук, профессора В.С.Нерсисянца. — М.: НОРМА-ИНФРА М, 1999.-736с.
7. Мухитдинова Ф.А. “Сиёсий-ҳуқуқий таълимотлар тарихи” ўқув қўлланма. Т.: ТДЮИ. 2003.,-230б.
8. Мухитдинова Ф.А. Сиёсий-ҳуқуқий таълимотлар тарихи. Т.: ТДЮИ. 2003-30б.
9. Х.Турсунов. АҚШ президентлари. БМИ.2004

8-Мавзу: XVII-XX асрларда Либерализм ғоялари.

1. Европадаги XVII аср инқилобларининг асосий хусусиятлари ва уларнинг сиёсий-ҳуқуқий мафкурада акс этиши. Табиий ҳуқуқ назариясига умумий тавсиф.
2. Голландия сиёсий-ҳуқуқий тафаккури. Гуго Гроцийнинг ҳуқуқ ва давлат ҳақидаги таълимоти. Бенедикт Спинозанинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари.
3. XVII аср инглиз сиёсий ва ҳуқуқий назари. Томас Гоббснинг сиёсий ва ҳуқуқий таълимоти.
4. Жон Локкнинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари.

Табиий ҳуқуқ назариясига умумий тавсиф.

XVII—XIII асрларга келиб табиий ҳуқуқ концепцияси маърифатпарварлар томонидан ривожлантирилади. Ушбу назариянинг йирик вакиллари **Боден, Гроций, Гоббс, Пуффендорф, Вольф ва Кантлардир**. Христианликда кенг тарқалган қарашга кўра, табиий ҳуқуқ илоҳий қонун натижасида вужудга келган бўлиб, инсон табиатида у яратилгандан буён мавжуддир. Табиий ҳуқуқ, замон ва макондан қатъи назар, барча учун баробардир.

Шунга кўра табиий ҳуқуқ сиёсий ва ҳуқуқий тафаккурлар тарихида кенг тарқалган таълимотлардан бири ҳисобланади. Табиий ҳуқуқ — кишиларнинг табиатидан келиб чиқадиган, муайян ижтимоий шароитга боғлиқ бўлмаган тамойил, қоида, ҳуқуқлар мажмуидир. Айни чоғда табиий ҳуқуқ — ҳуқуқ тўғрисидаги бенуксон, теран ахлоқий ва юксак даражада адолатли тасаввурлар йиғиндиси ҳамдир. Табиий ҳуқуқ азалдан мавжуд сиёсий жамиятдаги жорий ҳуқуқий тизим ва ижтимоий муносабатларни баҳолаш категорияси сифатида хизмат қилган. Шу боисдан Европадаги XVII аср инқилобларида ҳам табиий ҳуқуқ муҳим аҳамият касб этган.

Гуго Гроцийнинг ҳуқуқ ва давлат ҳақидаги таълимоти

Гроцийни шухрат чўққисига олиб чиққан асари 1625 йилда ёзиб тугалланган **“Уруш ва тинчлик ҳуқуқи тўғрисида”** номли асари ҳисобланади. Ушбу асар **уч китобдан** иборат бўлиб, унда табиий ҳуқуқ, халқлар ҳуқуқи (халқаро ҳуқуқ) ва оммавий ҳуқуқ тамойилларига таъриф берилади. Шунингдек, Гроцийнинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари **“Ўлжа ҳуқуқи тўғрисида”** (1609), **“Голландия ҳуқуқини ўрганишга киришиш”** (1631) каби асарларида ҳам ўз ифодасини топган.

Г.Гроцийнинг ҳуқуқий қарашлари:

Гроций нуқтаи назарига кўра, табиий ҳуқуқ чин маънодаги ҳуқуқдир. У бир вақтнинг ўзида адолат ҳамдир. Табиий ҳуқуқнинг манбаи бирор кимсанинг фойдасига, манфаати ёки иродасига боғлиқ бўлмайди. **Унинг манбаи** ўзаро мулоқотга мойил бўлган ижтимоий мавжудот саналмиш инсоннинг онгли табиатидан келиб чиқади. Инсон ўзи қабилар билан ўзаро мулоқотда бўлиши, ўзи яшаётган жамият учун умумий бўлган қоидаларни билиши ва уларга оғишмай риоя қилиши керак. Ушбу умумий қоидаларга риоя қилиш эса ҳуқуқ манбаи саналади. **Умумий қоидалар:** бошқалар мулкига кўз олайтирмаслик, шу мулкни ва ундан олинган фойдани ўз эгасига қайтариш, берган вадаси устидан чиқиш, келтирган зарарни қоплаш ва бошқалар. **Қолган барча қонунлар**, шу жумладан илоҳий қонунлар ҳам ирода билан боғлиқ бўлиб, табиий ҳуқуқ тамойилларига мос келиши лозим. **Худо ҳам табиий ҳуқуққа зид келадиган қондани ярата олмайди.** Чунки табиий ҳуқуқ абадий ва ўзгармасдир. Шу сабабли **табиий ҳуқуқ** худо томонидан ҳам ўзгартирилиши мумкин эмас.

Гроцийнинг таъкидлашича, табиий ҳуқуқ талабларидан келиб чиқувчи адолат ва фойданинг (ҳуқуқ ва кучнинг) ўзаро мувофиқлашуви давлатда ўзининг муносиб фойдасини топади.

Гроцийнинг халқаро ҳуқуқни ривожлантиришдаги буюк хизматларидан бири шундаки, у, уруш ва ҳуқуқ бир-бирига зид бўлган ҳодисалардир, деган фикрга қарши чиқиб, урушнинг ибтидоси ҳам, интихоси ҳам ҳуқуқ нормалари билан тартибга солиниши лозимлигини белгиловчи назарий асосни яратади. Гроцкий уруш табиий ҳолат бўлиб, у табиий ҳуқуқ билан ҳам, илоҳий қонунлар ва давлат ҳуқуқи билан ҳам тақиқланмаганлигини алоҳида таъкидлайди.

Г. Гроцийнинг давлат ҳақидаги қарашлари:

“Давлат, — Гроций нуқтаи назарига кўра, — эркин инсонларнинг умумий фойда ва ҳуқуқга риоя қилиш мақсадида тузилган мукаммал иттифоқидир”. Ушбу таърифдан ҳам кўриниб турибдики, Гроций давлатнинг келиб чиқиши шартнома асосида амалга ошганлиги тўғрисидаги назариянинг тарафдори бўлган.

Мулк умумий бўлган, яъни давлат вужудга келгунга қадар бўлган даврни Гроций “табiiй ҳолат” сифатида тавсифлайди. Унинг таърифлашича, давлатнинг келиб чиқиши илоҳий асосга эга эмас. **Давлат инсонларнинг аччиқ тажрибаси мевасидир.**

Г.Гроцийнинг давлат бошқаруви ҳақидаги қарашлари:

Гроций Арасту, Цицерон ва бошқа мутафаккирларнинг фикрларга таянган ҳолда, давлат бошқарув шакли турларини тасниф қилар экан, **подшоҳ ҳокимияти, аслзодалар ҳокимияти, эркин фуқаролар жамоаси, демократик республика** кабиларни келтириб ўтади. Бироқ Гроцийнинг таъкидлашича, бошқарув шакли у қадар муҳим эмас. Шу билан бирга мутафаккир **тирания** бошқарув шаклига ўта салбий муносабатда бўлган. Чунки, бундай давлат бошқаруви зўравонлик ва ҳуқуқий тартиботнинг йўқлигига асослангандир. У ўз қарашларида якка ҳокимиятчилик ва **аристократик** бошқарув шакллари тарафдори эканлигини яққол намоён этади.

Бенедикт Спинозанинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари:

Унинг энг муҳим асарлари қаторига “**Этика**”, “**Сиёсий трактат**”, “**Декарт фалсафаси тамойиллари**” ва бошқа асарлари киради.

Спинозанинг табiiй ҳуқуқ ҳақидаги қарашлари:

Спинозанинг табiiй ҳуқуққа берган таърифи “**одам одамга бўри**”, “**барчанинг барчага қарши уруши**” тезисларининг асосчиси Гоббснинг қарашларига мос келади. У ҳам Гоббс каби, табиат ва табiiй ҳуқуққа мувофиқ инсонлар бир-бирларига душмандирлар, деган нуқтаи назарни қўллаб-қувватлайди. Инсонлар ва табиатдаги бошқа жонзотлар тенгдирлар, яъни улар тенг табiiй ҳуқуқларга эгадирлар. Бироқ ҳуқуқларнинг мазмуни ва салмоғи турли инсонларда (ва турли жонзотларда) турлича бўлиб, уларнинг амалий (ақлий ва жисмоний) қувватларига боғлиқдир.

Спиноза фикрича табiiй ҳуқуқ мавжуд бўлиб, барча учун умумий ҳисобланган ҳуқуқнинг биронтаси етишмаган жойда инсонларнинг ўз жонларини омон сақлаб қолишга интилишлари, хоҳишларига эришишлари ва хавфсизликларини таъминлашлари учун шарт-шароитлар яратилмаган бўлади.

Спинозанинг давлат ҳақидаги қарашлари:

Спиноза давлатни ташкил этиш борасидаги қатор оқилона қарашларни, ғояларни инкор этади ҳамда мавжуд тажриба гувоҳлик бераётганидек, **“барча турдаги давлатлар”** ва бошқарув воситаларининг бош мақсади — инсонларнинг мувофиқлашган турмуш тарзини таъминлаш ҳамда уларни маълум чегараларда ушлаб туриш, деб ҳисоблайди.

Инсонлар ҳар доим, ҳар ерда ўзаро мулоқотда бўладилар ва муайян фуқаролик ҳолатида яшайдилар. Бундан Спиноза шундай хулосага келади: “давлатнинг келиб чиқиш сабаблари ва табиий асосларини ақл (идрок) кўрсатмаларидан эмас, балки инсоннинг умумий табиатидан излаш лозим”.

Давлатнинг мақсадлари мавзусини ёритишда Спиноза қуйидагича ўзига хос хулосаларга келади: **Давлатнинг пировард мақсади** — барчани кўрқувдан халос этиш, хавфсизлигини таъминлашдир. Айниқса, давлатнинг мақсади — чин маънодаги эркинликдир.

Юқорида таъкидлаганимиздек, **Спиноза давлатнинг келиб чиқишида шартнома назариясига** таянади. Шартномавий назарияга мувофиқ, олий ҳокимият ва тобелар ўртасидаги ўзаро муносабатларда табаалар ўзларига тегишли маълум ҳуқуқлардан олий ҳокимият фойдасига воз кечадилар.

Спинозанинг ҳуқуқий қарашлари:

Б.Спиноза фуқароларнинг давлатга қарши кураш олиб бориш, давлат институтлари томонидан ўрнатилган қонун-қоидаларни ўзгартириш, шарҳлаш ва уларга риоя қилмаслик ҳуқуқини инкор этади. Бироқ ҳокимият идоралари томонидан табақалар ҳуқуқ ва эркинликларининг паймол қилиниши, табақалар билан тузилган шартнома шартларининг бузилиши натижасида келиб чиққан қарама-қаршилиқни Спиноза **халқнинг табиий ҳуқуқи** сифатида баҳолайди.

Спиноза давлат шакллари ҳақида:

Спиноза давлат (олий ҳокимият)нинг уч шаклини кўрсатиб ўтади, булар: **монархия, аристократия ва демократия**. Мутафаккир **демократик давлат бошқарувини** қўллаб-қувватлайди. Шунинг учун ҳам у монархия бошқарув шаклини таҳлил қилар экан, бир одам олий ҳуқуқ ва давлатнинг бутун кудратининг соҳиби бўла олмаслигини таъкидлайди ҳамда монарх ҳузуридаги кенгашга катта ўрин ажратилиши лозимлигини уқтиради.

Унинг фикрича, аристократик бошқарув шакли монархиядан

афзалроқдир. Чунки давлат ҳокимияти маълум даражада сайланган шахслар қўлида бўлади. Аристократиядан фарқли ўлароқ, **“олий ҳокимиятнинг мутлақ шакли”** бўлган демократияда ҳукмдорнинг тайинланиши бевосита асосий қонун қоидаларида белгилаб қўйилади.

Спинозанинг уруш ва тинчлик ҳақидаги фикрлари:

Давлатлараро муносабатларда давлатлар табиий ҳолатда бўлади ва икки давлат ўз табиатига кўра бир-бири билан душман ҳисобланади. **Уруш ҳуқуқи** ҳар бир давлатнинг алоҳида ҳуқуқидир. Чунки уруш фақат тинчлик барқарор бўлиши йўлида олиб борилиши лозим, токи уруш тўхтагач, бошқа қурол кўтарилмасин. **Тинчлик ҳуқуқи** – иттифоқдош бўлган икки ёки ундан ортиқ давлатларнинг ҳуқуқидир.

Томас Гоббснинг сиёсий ва ҳуқуқий таълимоти

Томас Гоббс (1588-1679) — буюк инглиз мутафаккири, **“Фуқаро тўғрисидаги таълимотнинг фалсафий асоси”** (1642), **“Левиафан ёки Материя, черков ва фуқаро давлатининг шакли ва ҳокимияти”** (1651) номли асарларнинг муаллифи, XVII аср инглиз сиёсий-ҳуқуқий қарашларининг ривожига ўзининг муносиб ҳиссасини қўшган олим.

Т.Гоббснинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари:

Гоббснинг **сиёсий-ҳуқуқий қарашлари** замирида инсон табиати масаласи ётади. Бироқ бу мавзунини у бир қадар ўзгача руҳда таҳлил қилади. Унинг фикрича, инсонлар ўзларининг ақлий ва жисмоний имкониятлари бўйича тенгдирлар. Аммо улардаги қатор салбий жиҳатлар, хусусан, шухратпарастлик, очкўзлик, манманлик кабилар инсонларнинг бир-бирлари билан иноқ-иттифоқликда яшашларига тўсқинлик қилади. Шу боисдан у **“одам одамга бўри”** машҳур тезисини ва жамиятда барча барчага қарши уруш ҳолатида бўлишини айтади.

Гоббс қонунлар ҳақида

Унинг фикрича, ўлимдан қўрқиш ва ўз жонини омон сақлаб қолишга интилиш ҳисси инсонларни табиий ҳолат қийинчиликларини енгиб ўтишга ундайди. Бу ўринда табиий қонунларнинг ўзи инсонларга йўл кўрсатади.

Ушбу вазиятда энг муҳими тинчликка эришдир. **Бу биринчи табиий қонундир.**

Тинчлик, хотиржамликка эришиш эса инсонлардан ўзларига тегишли бўлган маълум ҳуқуқлардан воз кечишни талаб қилади. **Бу иккинчи табиий қонундир.** Адолатнинг манбаи ва асоси ўз ифодасини топган **учинчи табиий қонун эса шартномадан келиб чиқувчи ҳуқуқ ва мажбуриятларга риоя қилишдир.**

Гоббснинг давлат ҳақидаги қарашлари:

Гоббс давлатнинг келиб чиқиши мавзусини шартнома назариясига асосланган ҳолда ёритади. Унинг фикрига кўра, жамият аъзолари тинчликка эришиш мақсадида бир-бирлари билан келишувга – муросаи мадорага эришадилар. Ушбу келишув натижасида улар жамият бошқарувини бир кишига ёки маълум бир гуруҳга топширадилар. Бу табиий ҳолатдан фуқаролик ҳолатига ўтиш ҳисобланади.

Гоббс суверен ҳокимият масаласида:

Гоббс суверен ҳокимиятини бўлинмас, фуқаролик қонунларига бўйсунмайдиган мутлақ ҳокимият сифатида талқин қилади. ҳокимиятни амалга ошириш билан боғлиқ бўлган барча ваколатлар фақат унгагина тегишлидир. Давлат ҳокимиятининг бўлиниши уни инқирозга олиб келади. Чунки бўлинган ҳокимият бир-бирини йўқ қилади.

Томас Гоббс давлат вазифалари қаторида полиция, муҳофаза қилиш, саноат ва қишлоқ хўжалиги соҳаларини ривожлантириш, тарбиявий-маърифий фаолиятни олиб бориш кабиларни санаб ўтади.

Т.Гоббснинг давлат шакллари ҳақидаги фикрлари:

Давлат шакллари қаторига у **монархия, аристократия ва демократия**ни киритади.

Жон Локкнинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари

Жон Локк (1632-1704)нинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари “**Давлат бошқаруви тўғрисида икки трактат**” номли асарида атрофлича ёритиб берилган.

Жон Локк ўз қарашларида табиий ҳуқуқ, ижтимоий шартнома назарияси, халқ суверенитети, шахснинг дахлсизлиги, ҳокимиятнинг мувозанатда бўлиши, мустабид тузумга қарши қўзғолон кўтаришнинг қонунийлиги каби ғояларнинг тарафдори бўлган.

Гоббс қарашларидан фарқли ўлароқ, табиий ҳолатда “**барчанинг барчага қарши уруш**” ҳолатида бўлишини инкор этади. Давлат таркиб топган пайтгача бўлган даврда барча тенг ҳуқуқли ҳисобланган. Бироқ бу жамиятда айбдорларни жазоловчи, низоларни ҳал этувчи орган бўлган эмас. Шунинг учун ҳам улар ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи сиёсий ташкилотни тузишга келишганлар.

Ж.Локкнинг давлат ҳақидаги қарашлари:

Локкнинг фикрича, давлатнинг вужудга келиши негизда халқнинг розилиги ётади. Давлатнинг ўзига хос жиҳатлари сиёсий ҳокимиятни амалга оширишда намоён бўлади.

Шартнома назарияси тарафдори саналган Локк жамият аъзолари давлат тимсолида сиёсий ташкилотни тузишлари учун улар ўзларига тегишли маълум ҳуқуқлардан воз кечишлари лозим бўлади.

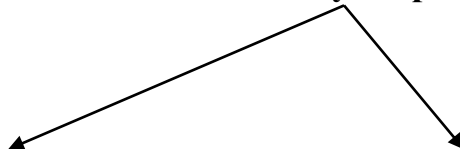
Ж. Локкнинг ҳуқуқий қарашлари:

Гоббс қарашларидан фарқли ўлароқ, шахсга тегишли барча табиий ҳуқуқлардан воз кечиш тўғрисида сўз юритмайди. **Унинг фикрича**, мулкка эгалик, яшаш ҳуқуқи ҳеч бир ҳолатда бошқа бир шахсдан олиниб, иккинчи бир шахсга берилиши мумкин эмас.

Давлат жамият аъзолари ҳаёти, соғлиғи, эркинликларини таъминлаш, уларнинг манфаатларини ҳимоя этиш учун зарур бўлган ваколатларнигина олиши мумкин. Энг муҳими – ушбу ваколатлар сиёсий ҳамжамиятга эришиш учун етарли бўлиши лозим. **Локк қарашларида хусусий мулкнинг дахлсизлиги мавзуси устувор аҳамият касб этади.**

Ж. Локк қонунлар ҳақида:

Локк таълимотида қонунларнинг қабул қилиниши давлатнинг муҳим функцияларидан бири сифатида кўрилади. Умумий фаровонлик учун хизмат қилувчи ва шахснинг манфаатларига мос келувчи ҳужжатгина **қонун** ҳисобланиши мумкин.

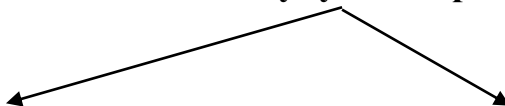
Барқарорлик ва узоқ вақт давомида амалда бўлиш қонунларга хос бўлиб, бу ҳол қонунлар яратилишининг асосий манбаи саналади. Шу боисдан ҳам барча, шу жумладан олий ҳокимият соҳиби ҳам унинг қоидаларини билиши ва уларга сўзсиз риоя этиши лозим. Бу қонунийликнинг муҳим меъзонидир. **Қонунлар** шахс эркинлигини таъминловчи, уни бошқаларнинг зўравонлигидан ҳимоя қилувчи бир бутун сиёсий организмнинг ажралмас қисмидир.

И. Кантнинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари:

Иммануил Кант (1724-1804) Германияда биринчилардан бўлиб **либерализм асосини** тизимлаштирган ва мамлакатда иқтисодий-сиёсий эркинликнинг ўрнатилиши тарафдори бўлган. Кантнинг давлат ва ҳуқуқ ҳақидаги таълимоти ҳамда сиёсий-ҳуқуқий қарашлари унинг **«Космополитик нуқтаи назаридан умумий тарих ғоялари»**, **«Мутлақ дунё сари»**, **«Ҳуқуқ ҳақидаги таълимотнинг метафизик асоси»** каби асарларида баён этилган.

И. Кантнинг ҳуқуқий қарашлари:

Кантнинг фикрича, ҳуқуқ умуммажбурий характерга эга бўлиши лозим. Лекин бунга қандай эришиш мумкин?

Бунинг учун, аввало, унинг таркибига мажбурлов чораларини сингдириш лозим. Акс ҳолда инсонларнинг ҳуқуқий нормаларга итоат қилишга, шунингдек, ҳуқуқбузарликнинг олдини олишга ва бузилган ҳуқуқни тиклашга эришиб бўлмайди. Агар ҳуқуқ мажбурлов чораси билан бирга фаолият юритмас экан, у жамиятда ўзининг вазифасини бажариш имкониятига эга бўлмайди. Лекин шуни ҳам инобатга олиш керакки, умумий қонунларни мутлақ императив характерга эга бўлиши унинг шартларига тўғри келмайди. Ҳуқуққа бундай хусусиятларни сингдириш фақат давлатнинг ваколатига киради.

Ҳуқуқ масаласига келганда, Кант унинг уч категориясини фарқлайди: **табiiй ҳуқуқ**, **ижобiiй ҳуқуқ**, **адолат**.

Табиий ҳуқуқ ўз навбатида икки қисмга бўлинади: **хусусий ҳуқуқ**, **оммавий ҳуқуқ**. **Хусусий ҳуқуқ** индивидлар ўртасидаги муносабатларни мулкiiй нуқтаи назардан тартибга солади. **Оммавий ҳуқуқ** эса давлат ва унинг аъзолари ўртасидаги муносабатларни тартибга солади.

И. Кантнинг давлат ҳақидаги қарашлари:

Кантнинг фикрича, давлатчилик охир оқибатда императив талабларга зарурат сезади. Чунки давлатга бўлган эҳтиёж индивид, гуруҳ, жамиятнинг умумий эҳтиёжларидан эмас, балки уларнинг ақлий-амалий хатти-ҳаракатларидан вужудга келган. Бундан шу нарса англашадики, Кант давлатнинг олдида фуқароларни моддий таъминлаш, уларнинг маданий ва ижтимоий эҳтиёжларини қондириш меҳнат, соғлиқ, таълим масалаларида қайғуриш мажбурияти йўқ деб билади. Бу масалалар давлатнинг олдида турган вазифаларга кирмайди. Инсонлар ҳақиқiiй бахтга эришишлари учун табиий шарт-шароитларга таянадилар, бунда мамлакатдаги давлатнинг бошқарув шакли муҳим ҳисобланмайди. **Давлатнинг асосiiй мақсади** эса унинг мутлақ ҳуқуққа эришиши ва конституция тамойилларига мос равишда фаолият кўрсатишда деб билади.

Кант давлатнинг фақат ҳуқуққа таяниши, ўз фаолиятини амалга оширишда ҳуқуқ доирасида амал қилиши ҳақида кўп марта таъкидлаган. Ушбу ҳолатдан чекиниш эса давлатга жуда қимматга тушади. **Агар давлат** ҳуқуқ ва эркинликларга итоат этмаса, позитив қонунларнинг муҳофазасини таъминламаса, у ўз фуқароси олдида обрў ва ишончини йўқотиб қўйиши мумкин. Инсонлар бундай давлатдан бора-бора бегоналашиб кетадилар.

И.Кантнинг давлат ҳокимияти масаласида фикрлари:

Кантнинг таъкидлашича, ҳар қандай давлат уч ҳокимиятдан ташкил топади. Булар: **қонун чиқарувчи** (халқнинг иродасига тегишли), **ижро этувчи** (қонун чиқарувчи олий ҳокимиятга ва қонуний ҳукмдорга бўйсинувчи), **суд** (ижро этувчи ҳокимият томонидан тайинланадиган) ҳокимияти. Бу ҳокимиятларнинг субардинацияси ва ўзаро келишув натижасида деспотизмдан қутулиши ҳамда давлатнинг истиқболига эришиш мумкин.

И.Кант давлат бошқаруви шакллари ҳақида:

Давлатнинг бошқарув шакли нуқтаи назаридан Кант куйидагича таснифлайди: **автократия** (абсолютизм), **аристократия** ва **демократия**. Кантнинг фикрича, халқ устидан ҳукмронлик қилишнинг услуби ва методлари давлат бошқаруви муаммосининг марказида туради. Шу нуқтаи назардан бошқарув шаклининг Республика ва деспотик шаклини кўрсатади. Республика шаклида ижро этувчи ҳокимият ижро этувчи ҳокимиятдан ажратилган бўлади, деспотик шаклида эса, аксинча, қўшилган бўлади. Кант энг мақбул давлат сифатида **конституциявий монархияни** кўрсатади.

И.Кантнинг ташқи сиёсат ҳақидаги фикрлари:

Мамлакат устига юриш қилишни, босқинчилик юришлари ва умуман ҳар қандай ноқонуний урушларни қоралайди. Кантнинг таъкидлашича, **«барча халқларни ларзага солувчи энг катта офат — бу доимий урушлардан келиб чиқадиган оқибатлардир»**. Файласуф барча давлатларни халқаро шартномаларни бажариш, давлатнинг ички ишларига аралашмаслик, халқаро савдо ва маданий алоқаларни ривожлантиришга чақиради.

Ф.Гегельнинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари:

Гегелнинг бутун бир ижодий фаолияти давомида давлат ва ҳуқуқ ҳақидаги муаммолар марказий ўринда турган. Бу мавзу унинг «**Германия конституцияси**», «**Табиий ҳуқуқни тадқиқ этишнинг илмий усуллари, амалий фалсафада унинг ўрни ва позитив ҳуқуқ ҳақидаги фанга муносабати**», «**Рух феноменологияси**», «**Вюртемберг киролигининг табақа йиғилиши ҳисоботи**», «**Рух фалсафаси**», «**Ҳуқуқ фалсафаси**», «**Тарих фалсафаси**» каби асарларида ёритилган.

Гегелнинг давлат ва ҳуқуқ ҳақидаги таълимоти асосан 1820 йилда ёзилган «**Ҳуқуқ фалсафаси**» китобида баён этилган бўлиб, бу китоб сиёсий-ҳуқуқий таълимотлар тарихида муҳим манбалардан бири саналади.

Гегельнинг ҳуқуқий қарашлари:

1. Гегель сиёсий-ҳуқуқий таълимотининг манбаи объектив ҳуқуқ даражасига тааллуқли бўлиб, объективлик ташқи мавжудлик ташкил топишини билдиради. 2. Гегелнинг сиёсий-ҳуқуқий назарияси ҳуқуқ фалсафаси кўринишида ишлаб чиқилган бўлиб, объектив руҳ ҳақидаги фалсафий таълимот, яъни объектив руҳнинг мутлақ руҳ нуктаи назаридан таҳлил қилинишини билдиради.

Ҳуқуқ фалсафасининг асосий вазифаси давлат ва ҳуқуқнинг қандай бўлишини белгилаш эмас балки давлат ва ҳуқуқни илмий ўрганишдир. Гегелнинг ҳуқуқ фалсафасига кўра, «ҳуқуқ» тушунчаси қуйидаги асосий маъноларни англатади: 1) эркинлик сифатидаги ҳуқуқ («ҳуқуқ ғояси»); 2) эркинликнинг бир шакли ва муайян даражаси сифатидаги ҳуқуқ («махсус ҳуқуқ»); 3) қонун сифатидаги ҳуқуқ («махсус ҳуқуқ»):

Гегель ҳуқуқни ривожланиш босқичлари ҳақида:

Гегелнинг таълимотига кўра, ҳуқуқ ривожланиш босқичи уч асосдан ташкил топади: **мавҳум ҳуқуқ, одоб ва ахлоқ**. **Мавҳум ҳуқуқ** ҳақидаги таълимот ўз ичига мулкчилик ва шартнома муаммоларини олади. **Одоб** ҳақидаги таълимот қасд ва айб, яхшилик ва ёмонлик, эзгулик ва виждон муаммоларини ўрганади. **Ахлоқ** ҳақидаги таълимот эса оила, фуқаролик

жамияти ва давлат муаммоларини ўрганади. Гегель фуқаролар жамияти ҳамда сиёсий давлат ҳақидаги фарқни кўрсатиб ўтади. Фуқаролик жамияти босқичида ҳақиқий эркинликка ҳали эришилмаган бўлади.

Гегельнинг фуқаролик жамияти ҳақидаги фикрлари:

Фуқаролик жамияти тузилмасида **уч қатлам** мавжуд: **1) субстанция** (ер эгалари - дворянлар ва деҳқонлар); **2) ишлаб чиқариш қатлами** (фабрикада ишловчилар, сотувчилар, ҳунармандлар); **3) умумий қатлам** (мансабдор шахслар).

Фуқаролик жамиятини талқин қилишда Гегель қонун, одил судлов, полиция фаолияти ҳақидаги муаммоларга ҳам тўхталади. Бу институтлар умумий манфаатларга хизмат қилиши билан бирга давлатнинг куч-қудратини ҳам ташкил этади.

Гегель фуқаролик жамияти масаласини ёритар экан, унинг вужудга келишига сабаб хусусий мулкчилик ҳукмронлиги натижасида ва инсонларнинг тенглигини таъминлаш мақсадида вужудга келган деб эътироф этади.

Гегельнинг давлат ҳақидаги қарашлари:

Гегелнинг тасаввурига кўра, давлат онг, эркинлик, ҳуқуқ ғоясини илгари сурувчи тушунча ҳисобланади. «**Давлат бу худонинг ердаги амридир**» ва у онгга хизмат қилади, дейди Гегель. Гарчи Гегель ёмон, ёвуз давлатлар мавжудлигини тан олса-да, бундай давлатларни у ҳуқуқ фалсафасининг доирасига киритмайди. Гегель фақат онгга асосланган ҳақиқий давлатни тан олади. Гегель ҳам ҳуқуқий давлат тарафдоридир. Эркинлик эса ҳуқуқий давлатга эришиш демакдир. Гегелнинг онгли давлатида индивидларнинг ҳуқуқ ва эркинликларининг монархияси, уларнинг жамоаси, жамият, давлат ва уларнинг органлари худди органик жараён сифатида ҳаракат қилади.

Гегелнинг фикрича, давлат ғояси **уч маънони** билдиради: мустақил давлат кўринишидаги тушунча (бу ўринда давлат тизими, давлатнинг ички ҳуқуқи назарда тутилади); давлатлар ўртасидаги муносабатларда ташқи давлат ғояси; умумжаҳон тарихи ғояси.

Гегелнинг фикрича, сиёсий давлат қуйидаги **уч ҳокимиятга** бўлинади: **қонун чиқарувчи; вакиллик ҳокимияти; ҳукмдор ҳокимияти.**

Яхши ташкил этилган конституциявий монархияда монарх ўз ваколатини белгилар экан, давлат ишларини ҳал қилишда қабул қилинган қонунларга қўшимча равишда монарх «Мен хоҳлайман» иборасини киритишининг ўзи кифоя.

Вакиллик ҳокимияти таркибига Гегель суд ҳокимиятини ҳам киритади вакиллик ҳокимиятининг вазифаси монарх қарорларини ижро этиш, мавжуд қонунлар ва ташкилотларни қўллаб-қувватлашдан иборат. Ҳукумат аъзолари ҳамда давлат мансабдор шахслари халқнинг ўрта қатламидан, яъни зиёлилардан иборат бўлиши керак, дейди Гегель. Гегелнинг тавсифлашича, **қонун чиқарувчи ҳокимият** — бу умумий белгиловчи ва ўрнатувчи ҳокимиятдир, қонун чиқарувчи Кенгаш икки палатадан иборат бўлади.

Гегельнинг ташқи сиёсат ҳақидаги қарашлари:

Гегель ташқи давлат ўртасидаги муносабатда ташқи давлат ҳуқуқининг намоён бўлишини талқин этади. **Халқаро ҳуқуқ** — бу, Гегель таъбирича, ҳақиқий ҳуқуқ бўлмай, балки мажбуриятларга асосланган ҳуқуқдир.

Агар давлатлар ўртасидаги низо ўзаро келишувчилик асосида ҳал этилмаса, уруш йўли билан ўз ечимини топиши керак. **Гегель бу фикри билан Кантнинг мутлақ тинчликка эришиш ғоясига қарши чиқади.** Гегелнинг фикрича, ҳозирги замонда урушлар инсоний тамойиллар доирасида олиб борилмоқда, тарихда эса бу нарсани кузатиш қийин эди.

Гегель таълимотининг камчиликлари:

Гегелнинг камчилиги унинг давлатни индивид ва жамиятдан устун қўйиб, шахснинг эркинлиги ва ҳуқуқига оид қадриятларни рад этишида кўринади. Гегель давлат ҳуқуқ ғояси сифатида, ҳуқуқий давлат сифатида кўриш билан бирга, унинг зўравонлик, сиёсий ҳукмдорлик каби функцияларини ҳам ҳуқуқ доирасига киритган.

Гегель таълимотида давлатнинг ҳуқуқдан устунлигини, давлат ҳокимиятининг ҳеч қандай чегара билмаслигини эътироф этади. Унинг бу таълимоти тоталитаризм таълимотига жуда яқин туради. XX аср тоталитаризми Гегелнинг сиёсат ва ҳуқуқ ҳақидаги нуқтаи назаридан кўриб чиқилгандир. Тоталитаризм — бу сиёсий ҳокимиятнинг аксил ҳуқуқий, аксил

давлат шакли бўлиб, мустабидликнинг тараққий этган туридир. XX асрда тоталитаризм ҳақидаги билим ва тажрибаларни таҳлил қилганда, шу нарса кўринадики, давлатчилик ҳамда тоталитаризм ўртасида жиддий қарама-қаршилиқлар мавжуд.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Каримов И.А. Адолат - қонун устуворлигида. - Халқ сўзи, 2001, 30 август.
2. Бобоев Ҳ.Б., Қаҳҳоров А. Демократик конституциянинг ижтимоий-ҳуқуқий қирралари. Рисола. -Т.: Ўзбекистон, 2000. – 77 б.
3. Гегель. Философия права. — М., «Наука», 1981.
4. История политических и правовых учений. Учебник для вузов. Под общей редакцией Нерсессянца В.С. — М., изд. «Норма-Инфра», 1999.
5. Мухитдинова Ф.А Место и роль политико-правовых учений в становлении гражданского общества. Брошюра. – Т.: ТДЮИ, 2006. – с. 32.
6. Одилқориев Х. Конституция ва фуқаролик жамияти. (Монография) –Т.: Шарқ, 2002. – 320 б.
7. Одилқориев Х., Тультеев И.Т. Икки палатали парламент. (Монография) -Т.: Академия, 2005. –344 б.
8. Таджиханов У., Саидов А. Ҳуқуқий маданият назарияси. 2томли. Т.1. (Монография) –Т.: Академия, 1998. –316 б.
9. Ўразаев Ш.З. Мустақил Ўзбекистон Конституцияси. Рисола. –Т.: Адолат, 1994. –112 б.
10. Халилов Э.Ҳ. Ўзбекистон Республикасининг қонун чиқарувчи олий органи: сохта вакилликдан ҳақиқий парламентаризмга қадар. (Монография) – Т.: Ўзбекистон, 2001. –384 б.

9-мавзу: XIX асрда Россиядаги сиёсий-ҳуқуқий қарашлар.

Режа:

1. Маърифатпарварлар ва славянофинларнинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари.
2. Марксизм ва Ленинизм таълимоти.
3. Либерал йўналиш вакиллари сиёсий –ҳуқуқий қарашлари.
4. XX аср сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлари.

Михаил Сперанскийнинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари

Сперанский диндор сифатида худони бутун Ер юзининг олий қонун чиқарувчиси деб ҳисоблайди. Давлатнинг шартномавий (худо иродасини татбиқ этувчи шартнома) концепциясини у гипотеза тарзида кўриб чиқди.

Сперанский фикрича, Россия ўзининг тарихий ривожланиши, бўйича уч поғонани босиб ўтди:

1) Ўрта асрларда — удель; 2) янги даврда — мутлақ монархия; 3) ҳозирги даврда — юқори ҳокимиятни конституциявий чекловчи ва ҳамма фуқароларга сиёсий, фуқаролик ҳуқуқлари берилишини талаб қилувчи (шахс хавфсизлиги, мулк хавфсизлиги, шахсий сиёсий ҳуқуқлар таъминланиши) саноат ҳолати.

Сперанскийнинг давлат ҳақидаги қарашлари:

Унинг таъбирича, Россия Ғарб давлатлари каби инқилобий йўл билан эмас, балки тўғри қонунлар орқали эволюцион йўл билан ўтиш керак. Давлатни ислоҳ қилиш 2-3 йилда эмас, балки 10 йиллаб, ҳатто асрлар давомида курилади. Давлат шакллари лойиҳаларида Сперанский конституциявий монархияни орзу қилди.

Сперанский ҳокимият масаласида:

Ҳокимият амалга оширилишининг қонунийлигини у ҳокимият бўлиниши зарурияти билан боғлади. Қонунчилик ҳокимияти қонунларни

муҳокама қилувчи ва қабул қилувчи икки палатали **Думага топширилиши керак. Ижро ҳокимиятининг** бошлиғи **монарх** фаолиятида иштирок этади. Лекин ҳеч қандай қонун Думанинг розилигисиз чиқарилиши мумкин эмас. Солиқлар қабул қилиниши Думада ўргатилади. Шунинг учун монарх қонунларни бузиши ва йўқ қилиб ташлаши мумкин эмас. **Суд ҳокимияти** олий суд органи — Сенат ва присяжныйлар судини ўз ичига олувчи суд тизими орқали татбиқ этилади. **Уч ҳокимият** — қонун, ирода, ижро давлатни, инсон ўз организмни бошқаргани каби бошқаради.

Сперанскийнинг маҳаллий ҳокимият ҳақидаги қарашлари:

Маҳаллий ҳокимият ташкилоти юқоридан қуйига қараб бошқарилувчи коллегиял бошқарувни кўзда тутди: **губерния, уезд, волость** — вакиллик органлари ҳисобланади. Бундай давлат қурилишида тартиб қонунлар ёрдамида ҳимоя қилинади. Сперанский **Афлотун идеали** (файласуфлар бошқаруви) га **қарши чиқиб**, бу масалада **Арасту изидан боради** ва давлатни одамлар эмас, қонунлар бошқариши керак, деб ҳисоблайди.

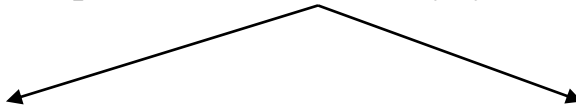
Сперанскийнинг ҳуқуқий қарашлари:

Ш.Монтескье сингари Сперанский ҳам **фуқаролик ҳуқуқлари** ва **сиёсий ҳуқуқларни** қуйидаги тушунчалар орқали таҳлил қилади: **сиёсий қуллик ва сиёсий эркинлик, фуқаро қуллиги ва фуқаро эркинлиги. Сиёсий қуллик** деганда у «битта шахснинг иродаси — ҳамма учун қонун» деган ҳолатни тушунади. **Сиёсий эркинлик** эса — ҳамма ва ҳар кимнинг қонунларга бўйсунishi ва ҳаммага сайлов ҳуқуқининг берилишидир. **Фуқаро қуллиги** деганда у бир синфнинг иккинчи синфга бўйсунishини тушунади. **Фуқаро эркинлиги**, унинг фикрича, жамиятдаги ҳамма табақаларнинг қонунга асосланган ҳолда бир-биридан мустақиллигидир.

Сперанскийнинг давлат лойиҳаси:

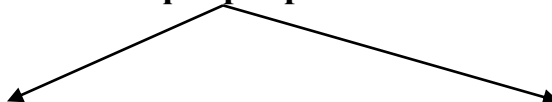
Қонунга асосланган конституциявий монархия малакали чиновник аппаратига таяниши керак. Бундай лойиҳани амалга ошириш учун Сперанский чиновниклар тўғрисида иккита қонун ишлаб чиқди:
1. 1809 йил 3 апрелда «Сарой унвонлари ҳақида». 2. 1809 йил 6 августда «Чиновникларни имтиҳондан ўтказиш тўғрисида». Бундай қонунлар орқали мансабни эгаллаш ва хизмат даражаларини олиш учун зарур шартлар ўрнатилди: олий маълумотлилиқ ҳақидаги диплом, кўплаб предметлар рўйхати бўйича даража олиш учун имтиҳон топшириш шулар жумласидан.

Николай Карамзиннинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари:

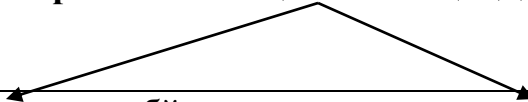
Унинг сиёсий концепцияси «**Россия давлатлари тарихи**» асарида ўз аксини топди. Унинг подшо Александрга ёзган «**Қадимги ва янги Россия**» ҳамда унинг «**Сиёсий ва фуқаролик муносабатлари ҳақидаги мактуб**»ида бу концепция ўзининг аниқ ифодасини топди. Мактубнинг асосий мавзуси Россияга фойдаси тегиши мумкин бўлган бошқарув шакллари ҳақида эди.

Николай Карамзиннинг давлат бошқаруви шакллари ҳақидаги фикрлари:

Карамзин **республика бошқаруви** тарафдори эканлиги ва монархия даврида ҳам республикачи бўлиб қолишини таъкидлайди. Давлат ва жамият ҳаётининг ташкилотчиси сифатида унга республика тушунчаси фуқароларнинг эркинлик ва хавфсизликка эришишлари маъносини англатади. Карамзин идеали - **иродали кучли монархдир**. У ўз фаолиятида қонунларга, ўз мамлакати халқининг маънавий тарбиясига ва сиёсий маърифатига таяниши керак.

Николай Карамзиннинг ҳокимият ҳақидаги фикрлари:

Карамзин ҳокимият бўлинишига қарши чиқади. У: «**Империядаги иккита ҳокимиятни қафас ичида бир-бирини еб қўйишга шай турган шерга ўхшатади**», дейди. Карамзин фикрича, ҳукмдор битта шахсда бутун ҳокимиятни бирлаштиради!

Сперанский бошқарув ва ҳокимиятнинг ислоҳ қилинишини таклиф этган бўлса, Карамзин **шакл эмас, одамлар муҳим** деб ҳисоблайди. У жойларда ҳокимият губернаторлар томонидан амалга оширилиши ва бунинг учун **50 нафар ақлли** ва ваколатли шахс топишни маслаҳат беради.

Николай Карамзин маҳаллий ҳокимият масаласи ҳақида:

Яхши давлат бошқаруви учун марказий ҳокимият ваколатини кучсизлантириб, жойлардаги ҳокимият ваколатини кенгайтириш керак.

Чунки маҳаллий ҳокимиятгагина жойлардаги аҳвол яхши аён.

Николай Карамзиннинг ҳуқуқий қарашлари:

Карамзин табиий ҳуқуқ назарияси тарафдори бўлиб, давлатда фуқаролик қонунлари табиий қонунларга мос келиши кераклигини таъкидлайди. Унинг фикрича, Россия қонунлари инкорпоратив йўл билан ва кодификациялаш орқали тартибга солиниши керак. Карамзин қонунлар тизимга солиниб, шарҳлар берилган йирик қонунлар мажмуи чиқарилишини хоҳлайди.

Н.Карамзиннинг жамият табақалари ҳақидаги фикрлари:

Карамзин жамиятнинг табақавий тузилишига ҳам эътиборини қаратади ва уларни қуйидаги турларга ажратади: **руҳонийлар, дворянлар, савдогарлар, крестьянлар ва оддий халқ.** Дворянларни у алоҳида имтиёзлардан фойдаланувчи ҳурматга лойиқ табақа ҳисоблайди. Карамзин руҳонийлар билим берувчи табақа, шунинг учун улар юқори маънавий салоҳиятга ва билим даражасига эга бўлишлари керак.

Н.Карамзиннинг сиёсий қарашлари:

Ташқи сиёсат борасида Карамзин тинчлик муносабатлари тарафдоридир. Давлат сиёсий тузилишига кўра, Россия фақат зарур бўлгандагина урушга кириши мумкин. У — тинчлик сақлаш тарафдори. Шу боис армиянинг сонини қисқартириш, ҳарбий қишлоқларни йўқ қилиш кераклигини айтади.

Павел Пестельнинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари:

«**Ҳукумат**, — дейди у, — халқ учун унинг манфаати учун энг яхши воситаларини танлашга мажбур. **Халқ эса** ҳукуматдан халқнинг умумий манфаати учун интилишини талаб қилиш ҳуқуқига эга. Давлат ҳукумат ва халқнинг ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятлари тенглиги асосида қурилмоғи керак. Агар бундай тенглик йўқотилса, давлат касаллик ва зўравонлик ҳолатида бўлади. Шу боис шундай қонун яратиш керакки, ушбу қонун тинчликни

ушлаб туриш воситаси бўлмоғи лозим».

Павел Пестельнинг қонунлар ҳақидаги фикрлари:

Барча қонунларни Пестель **уч гуруҳга** бўлади: **маънавий, табиий ва фуқаролик**. **Маънавий қонунлар** маънавий ҳаётни табиий ҳаёт билан боғлаб туради. **Табиий қонунлар** табиат талаблари ва табиий заруриятдан келиб чиқади, ҳар бир одам унга бўйсунити керак бўлади. Давлат қонунлари табиий ва маънавий қонунларга мос ҳолда чиқарилиши лозим. **Фуқаролик** қонунлари шундай чиқарилиши керакки, индивид манфаати жамият манфаатига зид келмаслиги даркор. Умумманфаатга қарши ҳар қандай ҳаракат жиноятдир. Адолат асосига қурилган жамият қонунлар ҳукмронлиги остида бўлиши лозим.

Пестельнинг ҳокимият ҳақидаги фикрлари:

Пестельнинг **сиёсий идеали республикадир**. Пестель давлатда юқори ҳокимиятни ташкил этилишида олий қонунчилик ҳокимияти ва ижро ҳокимиятига бўлади. **Олий ҳокимият – Халқ вечасига, ижро ҳокимияти – Давлат думасига** берилади. Сайлов ҳуқуқидан эса 20 ёшга тўлган эркак жинсига мансуб барча шахслар фойдаланадилар. Халқ вечаси бир палатали орган бўлиб, 5 йилга сайланади.

Халқ вечаси уруш эълон қилади ва тинчлик сулҳи тузади ҳамда асосий қонунларни қабул қилади. **Ижро ҳокимияти** — Давлат думаси — 5 йилга сайланувчи 5 кишидан иборат бўлади ва уларнинг бири бир йилга президент этиб сайланади. **Олий собор** — боярлардан таркиб топувчи 120 кишидан иборат ҳамда улар ҳокимиятнинг қонунчилик ва ижро фаолиятида иштирок этишмайди. Ҳар бир қонун Олий соборга тасдиқлаш учун юборилади. Олий собор тасдиғидан ўтган қонун юридик кучга эга бўлади. Олий собор ҳар бир вазирликка назорат функциясини амалга ошириш учун аъзоларини юборади.

Пестельнинг давлат лойиҳаси:

Пестель лойиҳаси бўйича Россия **10 та область, 3 та уделга бўлиниши керак**. Унинг таъбирича, область 5 та губернияга, губерниялар уездларга,

уездлар волостга бўлинади. Россия давлатини ташкил этувчи қабилалар умумий рус халқини ташкил этади.

Муравьёвнинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари:

Муравьёв табиий ҳуқуқ назарияси тарафдори бўлганлиги учун мутлақ монархияни қоралайди ва бу бошқарув шаклини нотабиий ҳисоблайди. Ҳар бир халқ ўз давлатини шартномага кўра вужудга келтиради, лекин суверенитетини сақлаб қолади ва табиий ҳуқуқларни йўқотмайди. Эркинлик — бу қонун билан йўл қўйилган ҳамма хатти-ҳаракатларини амалга ошириш дегани эмас, балки инсоннинг ажралмас ҳуқуқларига мос келувчи қонунларга эга бўлишидир. Муравьёв крепостной ҳуқуқни йўқотиш тарафдори ҳисобланади.

Муравьёвнинг давлат бошқаруви ҳақидаги қарашлари:

Муравьёв таълимотига кўра, Россия учун энг яхши давлат бошқаруви шакли ҳокимиятнинг бўлиниш тамойилига асосланган **конституциявий монархиядир**. Қонунчилик ҳокимияти икки палатадан: **Олий дума** ва **вакиллар палатасидан** ташкил топади. Олий дума **45 аъзодан** иборат бўлиб, **6 йилга** сайланади. Дума аъзолари 30 ёшдан ёш бўлмасликлари, кўчмас ва кўчар мулклари, 6000 минг кумуш рублдан кам бўлмаслиги керак. **Вакиллар палатаси 2 йилга сайланиб, 450 та аъзодан иборат** бўлади. Иккала палата аъзолари ҳам қонунчилик ташаббусига эга ҳисобланади. Қонунлар кўпчилик овоз бериш йўли билан қабул қилинади.

Муравьёвнинг ижро ҳокимияти ҳақидаги қарашлари:

Монарх ижро ҳокимиятининг бошлиғи сифатида қонунларни ўзгартириш, қонунчилик функциясини амалга ошириши мумкин эмас. Лекин у қуруқликдаги ва денгиздаги ҳарбий кучлар олий қўмондони бўлиб, армия ва флот вазифаларини ва бош қўмондонларни тайинлайди ва ишдан олади. Императорнинг бутун фаолияти вакиллик органи орқали назорат қилинади. ҳукмдорнинг оиласидагилар ҳеч қандай қўшимча имтиёзларга эга бўлмайдилар, давлат мансабларига тайинлана олмайдилар.

Муравьевнинг суд ҳокимияти ҳақидаги қарашлари:

Муравьев талқинига кўра, суд ҳокимияти маъмурий ҳокимиятдан ажратилган. Уездларда **виждон судлари** амал қилади. Бундай судга икки минг кумуш рублга баҳоланувчи мулкка эга бўлган, сайловчилар ишончини қозонган уезднинг доимий яшовчиси судья бўлиши мумкин. Судья мансаби алмаштирилмайди ва судья 70 ёшгача фаолият юритиши мумкин. Бу судьялар майда фуқаролик ишларини кўриб чиқиб, унча кўп бўлмаган муддатли қамоқ, уч кунлик иш ҳақи миқдорида жарима белгилашлари мумкин. Суд очик ўтказилади. Судьялар қарорлари устидан апелляция 5 нафар виждон судьясидан иборат виждон судьялари съездга келтирилиши мумкин. Суд тизимининг кейинги бўғини област судидир. Унинг таркиби област палаталари томонидан сайланиб, улар уч минг кумуш рубль йиллик даромадга эга бўлишлари керак. Улар ҳам алмаштирилмайдилар. 70 ёшгача фаолият юритадилар.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Каримов И.А. Адолат - қонун устуворлигида. - Халқ сўзи, 2001, 30 август.
2. Бобоев. Ҳ.Б.Сиёсий ҳуқуқий таълимотлар тарихи. Т.: ТДЮИ 2003.- 205Б.
3. История политических и правовых учений. Учебник для вузов. Под общей редакцией Нерсессянца В.С. — М., изд. «Норма-Инфра», 1999.
4. Гегель. Философия права. — М., «Наука», 1981.
5. Исламов З.М. Общество. Государство. Право (Вопросы теории). «Адолат», 2001.
6. Иброҳимов А., Султонов Х., Жўраев Н. Ватан туйғуси. — Т., «Ўзбекистон», 1996.
7. Философский энциклопедический словарь. -М., изд. «Норма-Инфра» 2001.

10-Мавзу: XX асрда сиёсий-ҳуқуқий таълимотлар.

Режа:

1. Аналитик юриспрудения
2. Табиий ҳуқуқ назарияси
3. Интегратив юриспруденция
4. Элит назарияси
5. Биродарлик ғоялари
6. Президент И.А.Каримов асарларида сиёсий-ҳуқуқий қарашлар.

Аналитик юриспрудения

Замонавий таҳлилий юриспруденция энг янги юридик позитивизмнинг мукамалроҳ (ўзгарган) шаклидир (модификация). Бироҳ, унинг услубий ва концептуал тавсифлари борасидаги мулоҳазалар Ж.Остин асарларидан бошланади. Тарихий-фалсафий нухтаи назардан у, юридик таҳлилий догматизм ва юридик лингвистика модификацияси бўлган ҳамда Г.Кельзен юридик позитивизмга яқин турувчи юридик-услубий позитивизмнинг бир тури сифатида намоён бўлади.

Қонунлар мажмуасида, уларнинг ўзаро ички мантихий боғлиқлиги ва у ёки бу даражада ривожланган ўзаро бўйсунуш ва тақсимлаш тизими мавжуд бўлади. Тушунарлики, қонунларнинг бундай тизими изчил мантикий ва оқилона бўлиши мумкин эмас, шунинг учун ҳам ҳуқуқшунослар ва фаннинг вазифаси тизимнинг зиддиятлар ва камчиликлардан ҳоли бўлишига ва юридик матнларнинг сўз ва мазмун жиҳатдан янада мукамал бўлишига кўмаклашишдан иборат. Ваҳоланки, энг содда юридик амалиёт қонунларни тушуниш ва шарҳлашни талаб этади.

Мазкур таҳлил ва шарҳловлардан ҳуқуқ догмаси ёки догматик юриспруденция деб номланадиган билимлар ва уқувлар мажмуи юзага келади. Бундай ёндашувда, фаннинг вазифаси, қонунларнинг судлар ёки ҳукумат муассасаларида таҳлилий талқин қилиниши амалиётидан жиддий ва сифат жиҳатдан фарқ қилмайди. Шунинг учун ҳам, хусусан фан, яъни догматик (таҳлилий) юриспруденция таърифий (описательная) фанлар

каторига кириши лозим.

Аналитик юриспруденцияга берилган таърифлар:

Цицерон, Рим ҳуқуқининг гуллаб-яшнаган даврида юриспруденцияни **суюқ (жидкий)** билим деб атаган. **Мартин Лютер** юридик фанни фақат бойлик орттиришга йўналтирилган жирканч ҳунар деб ҳисоблаган. Тарихий ҳуқуқ мактабининг асосчиси **Гуго** XVIII аср охирига мансуб бўлган юриспруденцияни ҳаддан ташқари авторитетга эргашишда (ихлосмандликда), консерватизмда, беғараз илмий интилишларнинг йўқлигида деб айблади.

Ҳуқуқни догматик тушунишда **Ж.Остин**нинг «Юриспруденция, ёки позитив ҳуқуқ фалсафаси тўғрисида маърузалари»дан (XIX аср охири) олинган «**Ҳуқуқ – бу сувереннинг амри**» формуласи муҳим аҳамиятга эга. Хусусан, суверен, **Остин** концепциясига кўра, позитив ҳуқуқ олдида жавобгар эмас.

Интегратив юриспруденция

Бугунги кунда позитивистик юридик анализ ва табиий-ҳуқуқий анализ ўртасида давом этиб келаётган ғоявий конфронтация ва янги чегараланиш, аввалги тарихий даврлардаги сингари, айрим ўзаро ён бериш ва дамба-дам у ёки бу шаклда мос бўлмаган методологик позиция ва кўрсатмаларни яқинлаштириш орқали кечмоқда. Бундай уринишлар синтезлаштирувчи (**интегратив**) ҳуқуқшунослик доирасида (**Виноградов, Яшенко, Холл**) ҳам шуғуллана бошлаган эдилар.

XIX—XX аср ибтидосида позитивистик догматик ҳуқуқшуносликни социологик фалсафий-маънавий танқид қилиш синтетик ҳуқуқ назариясини ишлаб чиқишга уринувчи абстракт, соф назарий даражада ўз ечимини топди

(А.С. Яшенко, П.Г. Виноградов ва бошқалар). Чичерин ишларида ҳам ҳуқуқшунослик ва давлатшуносликда муҳим йўналишларнинг учта бир хил моҳияти тарих, догма ва ҳуқуқ сиёсати кўрсатиб ўтилган.

П.Г.Виноградовнинг ҳуқуқий қарашлари:

Ҳуқуқ ижтимоий ҳолат ва ижтимоий малака ҳисми сифатида ижтимоий борлиқнинг жуда муҳим элементини ташкил этади, деб ёзган П.Г. Виноградов ва ўзининг бу ҳолатида у унданда кам бўлмаган ижтимоий функцияларни, айтайлик, давлат тузилиши ёки давлатдаги ҳокимият таҳсимоти масалаларини бажаради. У ҳуқуқни ўрганишдаги ўзининг ёндошувини синтетик деб атаб, Дж. Остин ва унинг издошлари таҳлилий услубларига қарши қўяди ва ажратади. Таҳлилий услубларнинг хавфли томони абстракт тушунча ва атамаларни юрист-таҳлилчилар кўпинча атамалар ва уларнинг формал таснифи барча юриспруденция моҳиятини ташкил этадигандек қабул қиладилар.

Джером Холлнинг ҳуқуқий қарашлари:

Америкалик ҳуқуқ файласуфи, «**интегратив юриспруденция**» атамаси муаллифи Джером Холл фикрича, табиий-ҳуқуқий анъана бугунги кунда унинг ҳуқуқдаги аксиологик (қадриятӣ) ёндошув ҳисобига янгилашиши мумкин. Бу ҳолда қадриятлар ҳуқуқий норманинг зарурий аломати сифатида қаралиши, қоидалар эса «мулоҳазанинг ҳимояланган қадриятлари» сифатида қабул қилиниши шарт.

Г.Москининг ҳуқуқий қарашлари:

Сиёсий синф назариялари борасида биринчи иш 26 ёшлик итальян ҳуқуқшуноси Г. Москининг «Бошқарув назарияси ва парламент бошқаруви» (1884) асаридир. Мазкур концепциянинг янада кенгроқ варианты кейинчалик унинг «Сиёсий фанлар асоси» (2 том, 1886,1923) асарида берилган.

Паретонинг элиталар назарияси ҳақидаги қарашлари:

Элиталар назарияси биринчи маротаба батафсил В. Паретонинг «Умумий социология трактати» (1916 й.) асарида берилган бўлиб, унда

социологик мавзу тарихий, сиёсий-мафкуравий ва ижтимоий-фалсафий мавзулар ўзaro уйғунлашган. Парето маълумоти бўйича инженер бўлган, бироқ кейинчалик чуқур ва асосли равишда сиёсий иқтисод ва социология билан чуқур қизихади.

Паретонинг ҳуқуқий қарашлари:

Паретонинг социологик-политологик концепциясида муҳим ўринни
мантикий ва номантикий фаолият (юриш-туриш кенг маънода) эгаллайди.

Ривожланган фуқаролик жамияти уюшган субъектлар ўзаро ҳамкорлиги сифатида қурилади. У шунчаки алоҳида индивидлар фаолиятидан эмас, балки уюшган гуруҳлар, бирлашмалар, муассасалар, маҳаллий бошқарув органлари ва бошқа жамоат тузилмаларининг ўзаро ҳамкорлиги асосида таркиб топади. Буларнинг ҳаммаси иқтисодий ривожланган ҳолатни ва умумий фаровонликнинг нисбатан юқори даражасини тақозо этади ҳамда шу туфайли фуқаролик жамияти субъектлари биргаликда, аммо давлат институтлари иштирокисиз ўз манфаатларини рўёбга чиқарадилар.

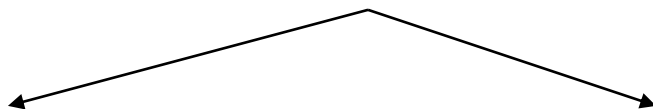
Бинобарин, фуқаролик жамияти тўғрисида демократиянинг бир элементи сифатида сўз юритиш мақсадга мувофиқ бўлади. Фуқаролик жамияти ҳатто жамият жуда жипслашмаган вазиятларда ҳам катта аҳамиятга эга. Лекин фуқаролик жамияти категориясида давлатга қарама-қарши туриш ҳолатига эмас, балки жамиятнинг бир бутун яхлитланишига, айнан ҳудудий яхлитлик, миллий яхлитликка урғу бериш керак бўлади. Элита ва омма ўртасидаги интеграцияга, қадриятлар қатори бўйича интеграциялашув ва ниҳоят давлат фаолияти мақсадларини аниқлаш нуқтаи назаридан ҳатти-ҳаракатларнинг ўзаро боғланишига эътибор қилиш лозим. Зеро, “ҳар қандай давлат тизими, унинг аппарати ва маъмурий органлари демократик андозаларга қанчалик жавоб бERMасин – барибир ўз кучини, қолаверса, ўз зўравонлигини ўтказишга ҳаракат қиладиган тизим бўлиб қолаверади.

И.А.Каримовнинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари:

Мамлакатимиз президенти **Ислом Каримов** Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари асарида таъкидлагани каби: «СССР парчаланиб кетгандан кейин бизнинг иродамиз ёки интилишимизга боғлиқ бўлмаган ҳолда

Ўзбекистон амалда фронт яқинидаги давлатга айланиб қолди. Унинг ташқи чегараларида – Афғонистон ва Тожикистонда сўнгги йилларда юз минглаб инсонлар ҳаётига зомин бўлган иккита танглик ўчоғи аланга олиб турибди».

Ўзбекистон ижтимоий – сиёсий жиҳатдан барқарор, умуминсоний қадриятлар устувор бўлган, маънавий меросни ва диний қадриятларни тиклаб, инсон ҳуқуқларини устувор соҳа даражасига кўтара олган мамлакатдир. Халқининг президентга, давлатга ишончи ниҳоятда мустаҳкам бўлган Ўзбекистон Марказий Осиёда барқарорликни таъминлаш ва минтақа давлатларининг ўзаро интеграциялашуви жараёнида етакчилик қилмоқда. Худди мана шу ўта катта аҳамиятга эга бўлган омиллар, асосланган истиқболдаги ютуқлар халқимиз ва мамлакатимиз тараққиётнинг душманларини ваҳимага солмоқда.

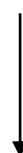

Президентимиз Ислом Каримов “Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз” асарида таъкидлаганидек, «марказий осий мамлакатларининг тинчлиги ва барқарорлиги, мазкур минтақада яшаш халқларининг хавфсизлигига дахл қилувчи тажовузларнинг олдини олиш ва бартараф этиш борасидаги ҳамжиҳатлигини мустаҳкамлаш зарур. Уларнинг бу йўлдаги саъи – ҳаракатлари, имкониятлари ва салоҳиятлари мувофиқлаштириш ва бирлаштириш айниқса муҳимдир».

Сиёсий ислохотлар ривож ва йўналишлари

Ўзбекистон республикаси президенти И.А. Каримов ўзининг «Янгича фикрлаш ва ишлаш давр талаби» номли асарида, «Сиёсий ислохотлар ривож ва йўналишлари, уларнинг ҳозирги давр билан уйғунлашуви» масаласини атрофлича ёритиб берди. Жумладан, бундан беш йил муқаддам мана шу бинода, мана шу юксак минбар орқали Ўзбекистоннинг мустақиллиги ва суверенитетини эълон қилган эдик. Ўз келажагимизни ижтимоий йўналишдаги бозор иқтисодиётига асосланган очиқ демократик давлат барпо этишдан иборат, деб қатъий азму-қарор этганимизни маълум қилган эдик.

Биринчи ва энг муҳим ютуғимиз шу бўлдики, ижтимоий-сиёсий

барқарорликни, тинчликни, миллатлараро тотувликни таъминладик. Жамиятни кўп миллатлилиқ асосида шаклланишига шароит яратдик. Ўзбекистон ҳудудида 120 дан ортиқ миллат ва элат вакиллари тинч-тотув яшаётганидан фахрланамиз.

Мустақиллик йиллари ҳокимияти тармоқларга ажратиш асосида миллий давлатчилиқ пойдеворини барпо этиш борасида тинимсиз меҳнат қилиш даври бўлди. Эски маъмурий-буйруқбозлик тизими ҳамда унинг ҳокимият бошқарув органлари барҳам топди. Давлат ҳаётининг янги демократик, ҳуқуқий асослари яратилди.

Қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва судлов тизими – яъни ҳокимият тармоқларининг бўлиниши қонуний жиҳатдан мустаҳкамлаб қўйилди. Республика ва маҳаллий ҳокимият ва бошқарув органларининг ваколатлари чегараланди. Жойларда вакиллик ва ижро этувчи ҳокимият институти - ҳокимлик лавозимлари жорий этилди.

Улардан ташқари энг муҳим ютуғимиз шундан иборатки, барча фуқароларнинг қонун олдида ҳуқуқий тенглигини ҳамда қонуннинг ҳамма нарсадан устунлигини кафолатловчи ҳуқуқий давлатни шакллантиришнинг мустаҳкам асоси яратилди.

Тўртинчидан, ҳақиқий демократиянинг зарур ва қонуний белгиси бўлган туб маънодаги кўп партиявийликни шакллантириш учун жамиятимизнинг сиёсий тизимини мутлақо янгилаш асослари яратилди.

Турли сиёсий ташкилотлар, мафкура ва фикрларнинг ранг-баранглилигига асосланган, бутунлай янги сиёсий тузум яратилди ва у ривожланиб бормоқда. ҳозирги вақтда республикада тўртта сиёсий партия ва ижтимоий ҳаракат фаолият кўрсатмоқда, 200 га яқин жамоатчилик бирлашмалари рўйхатдан ўтган. Булар – давлат ва жамият масалаларини ҳал этишда тобора фаол иштирок этаётган касаба, ёшлар, аёллар, фахрийлар уюшмалари, шунингдек, жамоатчилик жамғармалари ва ташкилотларидир.

Ислохотларнинг янги босқичида, эришилган натижаларнинг ҳолисона баҳосидан келиб чиқиб, демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш йўналишларини белгилаб олишнинг аҳамияти жуда каттадир. Лўндароқ

қилиб айтганда – демократлаштириш йўлидан собитқадам ривожланишнинг кейинги режаларини аниқлаб олиш, уларни халққа тушунарли ва яқин мазмун билан бойитиш лозим.

И.А.Каримовнинг ҳуқуқий қарашлари:

Инсон ҳуқуқлари бизнинг жамиятимизда қонунлар билангина эмас, балки халқнинг ўз онги, унинг ахлоқий тажрибаси, меҳр – шафқати ва сезгирлиги билан ҳам мустаҳкамланади. Инсоннинг энг устувор ва муқаддас ҳуқуқларидан бири – бу тинч яшаш ҳуқуқидир. Бу ҳуқуқни амалга ошириш – давлат ва жамиятни демократиялаштиришнинг энг муҳим шартидир. Демократиянинг инсонпарварлиги шу билан белгиланади.

Маънавият ўз халқининг тарихини, унинг маданияти ва вазифаларини чуқур билиш ва тушуниб етишга суянгандагина қудратли кучга айланади. Хотирасиз баркамол киши бўлмаганидек, ўз тарихини билмаган халқнинг келажаги ҳам бўлмайди. Маънавият турли халқлар ва мамлакатлар кишиларини қон – қардош қилади. Бизнинг маънавиятимиз асрлар давомида миллион – миллион кишилар тақдири билан шаклланган. Уни ўлчаб ҳам поёнига етиб ҳам бўлмайди. У – инсон учун бутун бир олам.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Каримов И.А. Адолат - қонун устуворлигида. - Халқ сўзи, 2001, 30 август.
2. Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. — Т., «Ўзбекистон», 1998.
3. Каримов И. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт - пировард мақсадимиз. Т.: Ўзбекистон. 2000. - 109 б.
4. Бобоев. Ҳ.Б.Сиёсий ҳуқуқий таълимотлар тарихи. Т.: ТДЮИ 2003.-205Б.
8. История политических и правовых учений. Учебник для вузов. Под общей редакцией Нерсесцянца В.С. — М., изд. «Норма-Инфра», 1999.
9. Гегель. Философия права. — М., «Наука», 1981.
10. Исламов З.М. Общество. Государство. Право (Вопросы теории). «Адолат», 2001.
11. Философский энциклопедический словарь. -М., изд. «Норма-Инфра» 2001.